

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Diplomová práce

Bc. Tatiana Bírešová

Premena verejného priestoru mesta Košice medzi rokmi 1918 a 1945

Transformations of the public space in Košice between 1918 and 1945

Praha 2015

Vedúci práce: doc. PhDr. Michal Pullmann, Ph.D..

Ďakujem svojmu vedúcemu práce doc. PhDr. Michalovi Pullmannovi, Ph.D. za starostlivé vedenie mojej práce a Mgr. Miroslavovi Michelovi, Ph.D. za všetky podnetné rady a podnety. Ďalej chcem poďakovať Adamovi Čičerymu za jeho odborný dohľad nad prekladmi prameňov a literatúry z maďarského jazyka, ako aj všetkým ľuďom, ktorí mi radou alebo iným spôsobom pomohli k dokončení tejto práce.

Prehlasujem, že som diplomovú prácu vypracovala samostatne, že som pravdivo citovala všetky použité pramene a literatúru, a že práca nebola použitá v rámci iného vysokoškolského štúdia, či k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

V Prahe, dňa 3. augusta 2015

Podpis:

Abstrakt:

Predložená diplomová práca sa pokúsila o rekonštrukciu a následú reflexiu premeny verejného priestoru Košíc medzi rokmi 1918 až 1945. Práca skúmala vzájomné prekryvanie slovenského, resp. Československého oficiálneho štátneho naratívu s maďarským, resp. uhorským, vo verejnom priestore mesta. Primárny dôraz bol kladený na zmeny v názvoch ulíc a námestí, a na stavbu resp. odstránanie sôch a pamätníkov z verejného priestoru. Jednotlivé úpravy vo verejnom priestore boli podrobené kritike z hľadiska ich symbolického významu pre danú štátnu ideológiu.

Kľúčové slová

Košice, 1918, 1945, verejný priestor, pamäť

Abstract:

This thesis attempted to reconstruct and subsequently analyze transformation of the public space of Košice between 1918 and 1945. Main focus of the work was put on the overlapping of Slovak respectively Czechoslovak official state narrative with Hungarian, respectively Austro-Hungarian story in the field of the public space of the city. Text has focused primarily on the way how names of the streets and squares had been changed and how the construction resp. destruction of statues and monuments took place in public space. Particular cases of changes has been examined and criticized for their symbolic significance for a given state ideology.

Keywords

Košice, 1918, 1945, public space, memory

Obsah

Úvod.....	7
1. Vývoj mesta Košice	11
1.1 Medzivojnové obdobie.....	12
1.1.1 Národnostná ideológia Československej republiky.....	12
1.1.2 Vývoj mesta Košice v medzivojnovom období.....	14
1.2 Obdobie od novembra 1938 do roku 1945.....	22
1.2.1 Maďarská štátna ideológia.....	26
1.2.2 Vývoj mesta Košice od novembra 1938 do roku 1945.....	27
2. Teoretické východiská práce.....	31
2.1 Koncept mestského verejného priestoru.....	31
2.2 Nacionalizmus a premena verejného priestoru.....	42
2.3 Kolektívna identita a miesta pamäti v kontexte verejného priestoru.....	46
3. Premeny verejného priestoru Košíc	52
3.1 Vymedzenie skúmaného priestoru.....	52
3.2 Premena uličnej siete po roku 1918.....	55
3.2.1 „Kauza“ Štefánikova ulica.....	63
3.3 Premena uličnej siete po druhej Viedenskej arbitráži.....	67
3.4 Pomníky a sochy.....	69
3.4.1 „prípadové miesto“ č. 1.....	71
3.4.2 „prípadové miesto“ č. 2.....	75
3.4.3 „prípadové miesto“ č. 3.....	75
Záver.....	82
Zoznam použitej literatúry.....	87
Obrazová príloha.....	93
Prílohy.....	114

Úvod

„V kultúrnej krajine by odstránenie politicky nevhodného pomníka nemalo znamenať jeho fyzickú likvidáciu. Je to umelecké dielo a spoločnosť stále nemálo peňazí. Mimochodom, veď sú to dobové doklady.“¹

Tento citát historika Štefana Holčíka zdôrazňuje význam nie len zachovania hmotných artefaktov doby, akými sú pomníky a rôzne sochy, ale nabáda aj k poznaniu histórie prostredníctvom nich. Využiť tieto monumenty ako pramene na štúdium historického vývoja spoločnosti, nám môže priniesť pohľad na určité obdobie a vývojové procesy z odlišného zorného poľa.

Stavba rôznych monumentov, tých sakrálnych aj svetských nie je pre spoločnosť ničím novým. Prvé sochy stavané na vyjadrenie úcty a vzdanie holdu Bohu, panovníkovi alebo významnému svätému sa objavovali už od antickej doby. Dôvod stavby takýchto monumentov sa však v priebehu storočí pozmenil. Od 19. storočia rôzne pomníky a pamätníky začali „zdobiť“ verejný priestor vo väčšej miere. Tieto monumenty už neboli stavané len ako hold určitej osobe, ale začali v sebe zosobňovať väčšie myšlienky. Pomníky a sochy začali hrať dôležitú úlohu v politike, a začali sa stávať príčinami napätia, terčom diskusií a sporov. Stavba pomníkov sa stáva otázkou verejnej reprezentácie a demonštráciou moci v určitom priestore. Potenciál moci pomníkov spočíva v ich umiestnení. Stoja na verejných priestranstvách, ktoré sú dostupné všetkým a teda „oslovujú“ veľký počet okoloidúcich ľudí. Verejný priestor, v ktorom sú tieto monumenty umiestnené teda považujem za bod stretávania sa mocenských, ideologických a významotvorných procesov. Sledovanie historických zmien prostredníctvom stavby monumentov vo verejnom priestore poskytuje iný náhľad na to, ako sa veľké dejinné zlomy prezentovali navonok.

Táto práca sa zaoberá premenou verejného priestoru mesta Košice medzi rokmi 1918 až 1945. Mesto Košice som si zvolila za priestor svojho výskumu kvôli jeho multietnickosti a jeho polohe. V sledovanom období sa Košice stali po roku 1918 súčasťou Československej republiky, a následne po prvej Viedenskej arbitráži v roku 1938 boli pričlenené opätovne k Maďarsku. Politické zmeny, ktoré sa odohrali v sledovanom období poskytli priestor na re-kodifikáciu verejného priestoru mesta a na jeho využívanie vládnu mocou k prezentácii vládnej ideológie, a tak k upevneniu si svojej pozície v rámci mesta. Vzhľadom na mnou

¹ LIPTÁK, E., Storočie dlhšie ako 100 rokov, Kaligram, Bratislava, 2011, s. 282.

vymedzené časové obdobie ma bude zaujímať prelínanie slovenského, resp. československého príbehu s tým maďarským, resp. uhorským.

Cieľom mojej práce bude sledovať snahy nových štátnych orgánov o prekrytie starých významných miest, miestami novými, a o ich prekódovanie. Z tohto cieľu vyplývajú otázky: Ako môže byť nová štátna ideológia v rámci mesta podporovaná a posilňovaná? Aké zásahy sa musia uskutočniť vo verejnom mestskom priestore aby obraz mesta korešpondoval z celkovo prezentovaným obrazom štátu? Na tieto otázky sa budem snažiť odpovedať poukázaním na zmeny, ktoré sa odohrali v mestskom priestore prostredníctvom vztyčovania, resp. odstraňovania nejakej sochy alebo pamätníka, a rovnako na základe premenovávania ulíc a námestí. Štátom akceptovaná a prezentovaná kolektívna pamäť, ktorá je zhmotnená do verejného priestoru mesta má pripomínať obyvateľom čo má byť pripomínané a naopak, čo má byť zabudnuté. Za významné považujem hlavne diskusie, ktoré sa okolo premien vybraných monumentov odohrali. Cez tieto diskusie, aj cez využívanie jedného miesta rôznymi spôsobmi by som chcela poukázať na možnosť rôznej interpretácie jedného a toho istého miesta. Vo svojej práci sa zameriam na proces rozhodovania sa o vytváraní „nového image“ mesta Košice.

Je naivné predpokladať, že všetky zmeny, ktoré sa vo verejnom priestore odohrali odzrkadľovali vôľu všetkých obyvateľov mesta. Mnohokrát boli tieto zmeny konané práve v rozpore s cítením obyvateľov, na popud nových predstaviteľov vládnej moci, a tento fakt je potrebné držať v mysli počas celého výskumu. Všetky tieto zmeny, ktoré sa vo verejnom priestore odohrali, však majú jednu vec spoločnú, a tou je zmena. Verejný priestor nie je priestor statický a stále rovnaký. Vyvíja sa, a to či už zmenou fyzickou, napríklad odstránením nejakého pomníka alebo práve naopak jeho postavením, tak aj zmenou „duševnou“ prostredníctvom ľudí, ktorí daný akt (verejný priestor môže byť naplnený, aspoň dočasne, napríklad určitou politickou ideológiou, alebo „duchom“ či pamäťou nejakého významného dňa alebo sviatku) spolu prežívajú verejne a toto svoje cítenie verejne demonštrujú.

Nová štátna národná ideológia je stále spojená s vytváraním nového oficiálneho národného príbehu. Vytváranie tohto príbehu je podporované vytváraním spoločne zdieľanej národnej kolektívnej pamäte. Vo svojej práci sledujem ako bol nový národný diskurz preberaný a následne predávaný mestskými orgánmi prostredníctvom stavby monumentov (akými boli sochy a pamätníky), ktoré v sebe zosobňovali novú štátnu ideológiu v meste, ktoré bolo jazykovo/národnostne nejednotné. Nacionálny aspekt (vytvorenie nového československého národa a následne snaha o opätovné oživenie promaďarského cítenia)

považujem za hlavný faktor, ktorý formoval verejný priestor po významných politických zmenách. Z metodologického hľadiska sa v práci snažím o prepojenie viacerých bádateľských polí, a to konkrétne o prepojenie témy kolektívnej pamäti, politicko-ideologického kontextu a urbanistického vývoja mesta.

V práci pojem verejný priestor vymedzujem ako priestor, ktorý patrí mestu (prípadne župe, štátu) a nie je v osobnom vlastníctve žiadnej súkromnej osoby, t.j. za normálnych okolností majú všetci do neho zákonný prístup. Ide teda o nesúkromné časti mestských sídel, kde sa stretávajú ľudia, ktorí nie sú jeden druhému osobne známi. Vychádzam teda z predpokladu, že keďže je verejný priestor otvorený všetkým má potenciál v sebe zachytiť predstavy, názory, postoje, hodnoty a pamäť ľudí. Práve tieto predstavy ľudí, ich názory, postoje, hodnoty a pamäť sa pretavujú do často krát hmatateľných prejavov zmien.

Predkladaná práca je rozdelená na tri časti. Úvodná kapitola pojednáva o politickej situácii v danom období. Je členená na dve hlavné podkapitoly. V prvej je rozpracovaný politický vývoj medzivojnového obdobia so zreteľom na zmeny, ktoré sa odohrali v rámci mestského zriadenia v Košiciach. Druhá kapitola pojednáva o období kedy boli Košice opäťovne pričlenené k Maďarsku. Zameriava sa na to, čo táto zmena pre postavenie mesta znamenala a ako sa tieto zmeny dotkli riadenia mesta. Pre prvú, úvodnú časť, boli nosné publikácie od Michala Potemru, Márie Mihókovej, Martina Vietora, Ladislava Deáka či Mariána Hronského.

Druhá kapitola sa zaoberá teoretickými východiskami práce. Na začiatku sú v nej rozpracované jednotlivé prístupy k otázke konceptu mestského verejného priestoru, v ktorých sa opieram o práce Michella de Certeau, Kevina Lyncha, Marca Augeho či Pavla Pospěcha. Nasleduje vzťah otázky nacionalizmu a jeho odzrkadľovanie sa v tomto priestore. V tomto kontexte pracujem s konceptom „nationalising nationalism“ od Rogersa Brubakera, s konceptom „imagined communities“ od Benedicta Andersona, či s konceptom „invented tradition“ od Erica Hobsbawma. V poslednej časti kapitoly sú rozpracované prístupy kolektívnej pamäte v kontexte miest pamätí v rámci verejného priestoru. Koncepty kolektívnej pamäte, sú podľa môjho názoru neoddeliteľnou súčasťou pre redefiníciu obrazu a chápania mesta v očiach obyvateľov. Vzhľadom na to, že môj hlavný záujem leží na premene verejného priestoru mesta k „žiadanému“ obrazu prezentovaného štátnou mocou, pracujem s konceptom kultúrnej pamäte od Jana Assmanna, s konceptom miest pamätí od Pierra Noru, a v neposlednom rade s konceptom kolektívnej pamäte od Maurica Halbwachsa.

Záverečná kapitola sa venuje samotnému rozboru premeny verejného priestoru Košíc.

Úvodná časť ohraničuje skúmaný priestor a vysvetľuje jeho voľbu. Nasleduje rozbor premeny názvoslovia uličnej siete mesta. Tento rozbor je rozdelený chronologicky na dve časti: premena, ktorá sa odohrala do roku 1938, a potom následne premena, ktorá sa odohrala po roku 1938. Za touto časťou prichádza rozbor konkrétnych stavebných zásahov do mestského priestoru. Jednotlivé zmeny nie sú za sebou radené chronologicky. Sú rozdelené na tri tzv. „prípadové miesta“. Následné každé toto miesto je spracované v chronológii výstavby a odstránenie jednotlivých pomníkov a sôch. Zo sekundárnej literatúry boli veľmi prínosné diela Eleny Kolivoškovej.

Hlavnú pramennú základňu pre výskum tvorili archívne materiály získané z Archívu mesta Košice (fondy: Magistrát mesta Košice 1923-1938, Mestský notársky úrad v Košiciach 1923-1938, Košice – mesto s municipálnym zriadením 1939-1945), zo Štátneho archívu Košice (fond: Zbierka máp a plánov) a z Archívu Krajského pamiatkového úradu mesta Košice (fond: Mapy a plány mesta Košice). Ďalší prameň predstavovali dobové noviny, konkrétne: Slovenský východ a Kassai Ujság pre obdobie do roku 1938, a noviny Naša zastava pre obdobie do roku 1945. Noviny predstavovali veľmi prínosný prameň, keďže často informácie z článkov v nich uverejnených dopĺňali chýbajúcu pramennú základňu a rovnako pomohli dokresliť celkový dobový obraz.

Koncepčnou inšpiráciou pre zostavenie tejto práce sa stali podnetné diela ako: *Kolektívne identity v strednej Európe* od Eleny Manovej a Moricza Csákyho, kapitola Rošády na piedestáloch od Ľubomíra Liptáka z jeho knihy *Storočia dlhšie ako 100 rokov*, štúdia od Michaely Ferencovej *Spolužitie zaliate v bronz: pomníky významných osobností ako prostriedok organizovaného šírenia klasifikačných schém*, či práca od Liliany Iuga *Nationalizing the city: Monuments of romaniannes and public space in interwar Cluj (1919-1933)*.

1. Vývoj mesta Košice

Košice sú v súčasnosti druhým najväčším mestom Slovenskej republiky o rozlohe 24.3 ha. Rozpoznateľné pre návštevníkov sú vďaka ich charakteristickému šošovkovitému námestiu, ktoré je tvorené Hlavnou ulicou, a na ktorom sa nachádza dominanta mesta Dóm sv. Alžbety.

Vznik mesta písomné zmienky nezachytávajú, ale hovoria o meste, ako o trhovej osade na kráľovskej pôde.² Ako sídlo kráľovskej koruny a kráľovských úradov sa Košice stali najdôležitejším mestom Horného Uhorska a boli prvým mestom, ktoré bolo obohané hradbami. Vrcholom kráľovskej priazne bolo udelenie veľkého privilégia kráľa Ľudovíta Veľkého pre mesto Košice z roku 1347 a udelenie erbu Košíc z roku 1369 – bol to prvý erb udelený právnickej osobe v Európe vôbec. Jazyková heterogénnosť mesta vyplývala aj z jeho postavenia, ako kupeckej metropoly na trase medzi Novgorodom – Čiernym morom – Benátkami a Flandrami.³ Napriek modernizácii vstúpili Košice do 19. storočia ako malé vidiecke mesto, v ktorom žilo podľa Halagu okolo 6000 stálych obyvateľov. Po roku 1867 badať v meste výrazný proces maďarizácie obyvateľstva a budovania Košíc ako hornouhorskeho centra maďarskej kultúry.

Ešte na začiatku 20. storočia Košice neboli etnicky maďarským mestom, čo priznávala aj vtedajšia tlač. Košické meštianstvo sa v obchode a remesle ešte stále prejavovalo v nemeckej a ľudové vrstvy v slovenskej reči. Len úzka vrstva inteligencie v úradoch, v školstve a v spolkoch sa prejavovala po maďarsky, väčšinou zásluhou etnických Maďarov, ktorí sa dostali do Košíc služobne za povolaním. O pomadžarčovanie Košíc sa starala v prvom rade škola, ale v spoločenskom, hospodárskom a vo verejnom živote sa mali starať spolky (Šovinistický spolok, Národný zväz v Košiciach).⁴ K zvýšeniu pocitu súdržnosti obyvateľstva s uhorskou štátnou ideou prispievali aj oslavy a rôzne manifestácie, ktoré sa uskutočňovali na mestských verejných priestranstvách. Jednou z takýchto významných osláv na začiatku 20. storočia bolo privezenie pozostatkov Františka II. Rákocziho a ich pochovanie v Dóme sv. Alžbety. Články v košickej maďarskej tlači naznačujú, že pomadžarčovanie Košíc nepostupovalo tak rýchlo, ako by si to vedúci činitelia alebo noviny želali.

² HALAGA, O. R. *Vývoj jazykovo-národnostnej štruktúry Košíc*, separátny výtlačok z historického časopisu, ročník 30, 1982, pre Mestský národný výbor – odbor kultúry v Košiciach Bratislava, Košice, 1982 s. 2 - 3.

³ Tamže, s. 9.

⁴ MIHÓKOVÁ, M. *Politický život v Košiciach v rokoch 1901-1918*, Štátna vedecká knižnica, Košice, 1979, s. 198.

1.1 Medzivojnové obdobie

Samostatná Československá republika bola vyhlásená 28. októbra 1918 Národným výborom česko-slovenským v Prahe. Slovensko sa k novému štátnemu celku prihlásilo Martinskou deklaráciou, ktorá bola vyhlásená 30. októbra 1918. (Martinskú deklaráciu podpísali aj košický lekárnik Ivan Frič a košický odborový tajomník Adolf Horváth⁵) Proces začleňovania jednotlivých oblastí do novovzniknutého štátu prebiehal rôznorodo. V českých krajinách (ak neberieme do úvahy pohraničné oblasti, kde väčšinu obyvateľstva tvorili obyvatelia nemeckej národnosti, a v ktorých sa vytvorili provincie Deutschböhmen, Sudetenland, Böhmerwaldgau a Deutschsüdmähren) prebehol tento proces pokojne. Nové štátne zriadenie nachádzalo u obyvateľstva podporu, čo sa prejavilo aj spontánnym odstraňovaním štátnych znakov bývalej monarchie, ale aj odstraňovaním všetkých nemeckých nápisov.

Vznik nového štátneho celku v sebe nesie aj novú štátnu a národnostnú ideológiu. Táto ideológia mala legitimizovať novovzniknutý štát, obyvateľom mala poskytovať koncept, s ktorým by sa mohli identifikovať, a tak sa stať členom národa nového štátu. Úvahy o spojení Čiech a Slovák nemali oporu v historickom vývoji týchto dvoch území. Bolo potrebné vytvoriť teóriu, ktorá by zdôvodnila vznik spoločného jednotného štátu Čechov a Slovákov. Pre novovzniknutú Československú republiku sa touto jednotiacou národnostnou ideológiou stala idea čechoslovakizmu. Čechoslovakizmus, ktorý bol doposiaľ hlavne teóriou kultúrnej spolupráce, sa stal oficiálnou doktrínou, ktorá podopierala legitimitu vzniku Československej republiky, a to nie len pred dohodovými mocnosťami, ale aj pred samotnými národmi, ktoré mali nový štát vytvárať.

1.1.1 Národnostná ideológia Československej republiky

Idea čechoslovakizmu má svoje korene v idey čechoslovanstva. Je to teória Čechoslovanstvo je teória, podľa ktorej Česi, Moravania, Slezania a Slováci tvoria jeden národ a hovoria jedným jazykom. Čechoslovakizmus je mutáciou pôvodného čechoslovanstva v okamihu, kedy Česi hovoria česky, Moravania a Slezania akceptovali myšlienku, že sú Česi a hovoria česky, takže vo vzťahu k Moravanom, a Slezanom už neboli potrebné žiadne teórie zdôvodňujúce jednotu. Čechoslovakizmus sa tak stal teóriou, podľa ktorej Česi a Slováci tvoria jediný národ (československý), hovoriaci jedným (československým) jazykom. Výraz „čechoslovakizmus“ bol zo začiatku pojmom s negatívnou konotáciou, ktorý používali na

⁵ Adolf Horváth sa poznal s Mikulášom Molnárom, ktorý bol posledným uhorským mešťanostom Košíc, a dokonca určitý čas bol u neho v podnájme.

slovenskej strane odporcovia uvedenej teórie. Jej stúpenci o čechoslovakizme nikdy nehovorili, používali termín „československá národná jednota“. Reálnym základom čechoslovakizmu bola blízkosť a vzájomná zrozumiteľnosť češtiny a slovenčiny, resp. českých a slovenských dialektov.⁶ Táto myšlienka vznikla v 17.storočí v Sasku v náboženskom prostredí.

Myšlienka čechoslovakizmu od začiatku v sebe niesla obavu z pohltienia slovenského etnika tým českým. Toto nebezpečenstvo vyvstalo aj keď bola na základe tejto idey vytvorená prvá československá republika. Medzi novú generáciu ľudí propagujúcich čechoslovakizmus (už nie v hanlivom označení) patril aj Tomáš Garigue Masaryk. V tomto novom pojatí sa upustilo od zavedenia češtiny na Slovensku, a začína sa uvažovať o vytvorení nového politického československého národa. Čechoslovakizmus ako integračná ideológia novej Československej republiky sa opieral prevažne o argument histórie. Tento argument nachádzal československý národ a československé národné vedomie v minulosti – vracal sa až k Veľkej Morave.⁷

Na slovenskom území sa stáva táto myšlienka atraktívna pre niektorých učencov (Vavro Šrobár, Pavol Blahu, Anton Štefánek), práve kvôli postupujúcej a stupňujúcej maďarizácii. V Československej republike sa stal čechoslovakizmus oficiálnou štátnou ideológiou, zdôvodňujúcou samotnú existenciu nového štátu. Súčasťou každej nacionalistickej ideológie, každého úsilia o národnú identitu je na jednej strane snaha o extenzívny výklad národnej entity, na strane druhej úsilie o jej ohraničenie a vymedzenie. Vytyčovanie požiadaviek spoločného spisovného jazyka, kultúrnej jednoty, alebo aj jednoty alebo súčinnosti politickej na základe podobnosti rôznych dialektov, nebolo v európskych národných hnutiach ničím novým.⁸ Československá ústava z 29.2.1920 oficiálne hovorila o československom národe aj o československom jazyku. Ten však v praxi neexistoval, a preto podľa jazykového zákona sa v českých krajinách mal používať ako úradný jazyk čeština a na Slovensku slovenčina. Nový štát potreboval túto ideu presadiť medzi obyvateľov na českom ako aj na slovenskom území. Na českom území často dochádzalo k chápaniu prívlastku československý, ako český. Naopak na Slovensku sa v celku skoro po vytvorení republiky objavilo autonómne krídlo požadujúce autonómiu pre slovenské územie. Spoločná československá ideológia sa v intenciách Masarykovej predstavy jednotného československého politického národa presadzovala ťažko. Existovala síce jazyková blízkosť

⁶ RYCHLÍK, J., Čechoslovanstvo a čechoslovakizmus, In: Walter Koschmal – Marek Nekula – Joachim Rogall (edd.), *Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika*, Praha, Paseka, 2002, s. 64.

⁷ GALANDAUER, J., *Čechoslovakizmus v proměnách času. Od národotvorné tendence k integrační ideologii*, Historie a vojenství 47, 1998, č. 2, s. 34.

⁸ Tamže, s. 35.

avšak neexistovali spoločné dejiny (každá časť novej republiky sa vyvíjala na základe iných princípov). Snaha o vytvorenie spoločných československých dejín a ich následné presadenie v spoločnosti tvorila jednu zo základných Čechoslovakizmus ako štátna ideológia, bola oficiálne opustená po Mníchovskom diktáte na jeseň v roku 1938.⁹

1.1.2 Vývoj mesta Košice v medzivojnovom období

Slovensko bolo do Československa zapojené vojensky, cestou postupného podriaďovania území pražskej vláde prostredníctvom (vládou zriadeného) Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. Ministrom bol 7. decembra 1918 menovaný Vavro Šrobár (túto funkciu zastával do roku 1920).¹⁰ Pokiaľ sa na Slovensku ustanovila a presadila československá štátna správa, moc v rukách mala Slovenská národná rada (SNR) a jej odbočky, ktoré vznikali v jednotlivých mestách. SNR vznikali spontánne, no nepokryli celé územie Slovenska.¹¹ Okrem SNR na území Slovenska vznikali aj mieste uhorské/maďarské národné rady, ktoré sa orientovali na politiku Budapešti, ktorú následne presadzovali. Miestne SNR si s maďarskými navzájom konkurovali. Obe sa snažili presadiť svoj štátoprávny a národnostný koncept.

Upevnenie novej štátnej moci sa v prvých krokoch spája s „ovládnutím“ administratívneho a úradníckeho štátneho aparátu. Úradníci štátnych, samosprávnych a ďalších úradov mohli zostať vo svojom úradnom zadaní s podmienkou, že zložia sľub poslušnosti československému štátu a zmocnenec vlády zároveň uzná, že sú vhodní zotrvať vo svojom doterajšom zadaní. Problém však nastal, keď sľub vernosti zložili, avšak neovládali slovenčinu, a teda boli pre prax nepoužiteľní. Výsledkom bolo prepúšťanie a povolávanie úradníkov z českého prostredia.

Situácia na upevnenie československej národnej idey bola na východnom Slovensku zložitejšia ako v ostatných častiach krajiny. Bezprostredne po vojne keď na ostatnom území Slovenska vznikali miestne SNR na východnom Slovensku nevznikla ani jedna. Až začiatkom decembra 1918 prichádzajú do SNR listy, oznamujúce založenie miestnych národných rád aj na východnom Slovensku. Tieto rady žiadali o pomoc a podporu.¹² Najmenej správ o organizovaní a zakladaní miestnych slovenských národných rád máme zo župy Abovsko-

⁹ RYCHLÍK, J., Čechoslovanstvo a čechoslovakizmus, In: Walter Koschmal – Marek Nekula – Joachim Rogall (edd.), *Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika*, Praha, Paseka, 2002, s. 70.

¹⁰ Právnym základom pre toto menovanie sa stal zákon č. 64/1918 Sb. z 10. decembra 1918 o mimoriadnych a prechodných opatreniach na Slovensku.

¹¹ HRONSKÝ, M. *Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920*, vydalo Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, Bratislava, 1998, s. 70 - 71.

¹² Tamže, s. 197.

turňanskej a Zemplínskej.¹³ Mieste slovenské národné rady, ktoré vznikali na východnom Slovensku však nikdy nenadobudli taký politický a spoločenský význam ako mieste maďarské národné rady, a nedosiahli ani takého vplyvu ako slovenské národné rady na ostatnom území Slovenska.¹⁴ Pročeskoslovenský pohyb na východnom Slovensku však napokon zaznamenali a pripustili aj maďarské mieste noviny. Upozornili, že otvorené vystúpenie slovenského ľudu na východe krajiny za Československo je pre nich prekvapením.¹⁵

Prevrat, ktorý prebiehal na východnom Slovensku sa nevyhol ani Košiciam. Dňa 31. októbra 1918 sa na veľkom ľudovom zhromaždení pred mestským dómom a divadlom utvorila Vojenská a Ľudová rada, ktorá prevzala funkciu Maďarskej národnej rady v Košiciach. Na tomto zhromaždení sa verejným hlasovaním zvolilo 39 členov rady, ktorí si na svojom prvom zasadnutí ešte v ten istý deň zvolili za predsedu Mikuláša Molnára¹⁶. Na zasadnutí košická národná rada vyjadrila solidaritu s Maďarskou národnou radou v Budapešti a s vládou Mihálya Károlyiho. Mešťanosta Košíc dr. Béla Blanár a celý úradnícky aparát mesta stál k dispozícii košickej národnej rade, resp. jej predsedovi M. Molnárovi. Na ľudovom zhromaždení, ktoré sa uskutočnilo 16. novembra 1918 obyvateľstvo vyjadrilo svoju podporu novej štátnej forme Maďarska.¹⁷

Dňa 29. decembra 1918 vstúpili československé vojská do Košíc. Československú moc v Košiciach oficiálne deklaroval veliteľ československého vojska plk. František Schobl osobitou vyhláškou z 3. januára 1919. Týmto aktom sa položili v meste základy československej mestskej správy, ktorá bola na začiatku vojenského charakteru. Už na druhý deň po nastolení československej štátnej moci vystúpila Slovenská národná rada na čele s predsedom Júliusom Kustom. Ďalšími jej členmi boli dr. Vladimír Mutňanský, Anton Straka, Ján Straka, Miroslav Sitár, Jozef Duľa, Michal Duľa, dr. Štefan Demeter, nadpor. Ján

¹³ TAJTÁK, L. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1972, s. 61.

¹⁴ Tamže, s. 65.

¹⁵ Tamže, s. 67.

¹⁶ M. Molnár sa narodil roku 1887 a pochádzal z Biharkeresztesu. Vyučil sa umeleckému stolárstvu, a v roku 1906 sa stal platným úradníkom v Košiciach, neskôr riaditeľom robotníckej nemocenskej pokladnice. Roku 1909 bol zodpovedným redaktorom Kassai Munkás. V decembri 1913 bol zvolený za člena zastupiteľstva mesta Košíc ako sociálny demokrat. Roku 1914 nastúpil do vojenskej služby a po demobilizácii začiatkom roka 1917 sa plne zapojil do činnosti zastupiteľstva mesta Košíc a robotníckeho hnutia v Košiciach. V revolúcii na východnom Slovensku zohral významnú úlohu. 31. októbra 1918 sa stal predsedom Maďarskej národnej rady v Košiciach a 18. novembra toho istého roku sa stal hlavným županom mesta Košice. Aj po príchode československých vojsk do Košíc sa stále považoval za predstaviteľa budapeštianskej vlády. Roku 1922 bol vylúčený z komunistickej strany Československa. Odvtedy sa stiahol z politického života a až do svojej smrti roku 1946 žil utiahnutým životom v Košiciach.

¹⁷ MIHÓKOVÁ, M. *Politický život v Košiciach 1901-1918*, Štátna vedecká knižnica, Košice, 1979, s. 209.

Michalko.¹⁸ Vavro Šrobár vymenoval v Žiline v januári 1919 dr. Vladimíra Mutňanského¹⁹ za mešťanostu mesta Košice. Dr. Mutňanský prišiel do Košíc 6. januára 1919.²⁰ Na začiatku vedľa seba paralelne fungovali stará uhorská/maďarská a nová československá mestská správa. Dr. Mutňanský 18. januára 1919 nariadil aby všetky verejné úrady a ústavy do 26. januára toho istého roka uvádzali popri maďarskom názve aj názov slovenský, a aby na svoje budovy vyvesili československé štátne zástavy. Maďarskí/uhorskí predstavitelia týchto úradov a škôl toto odmietli vykonať s najrozličnejšími odôvodneniami, ale hlavne s tým, že stále podliehajú vládny orgánom v Maďarsku a nie v Československu.²¹ Základnou úlohou SNR v Košiciach bolo získať slovenské obyvateľstvo Košíc pre budovanie slovenského verejného života, aktívne pomáhať slovenskej civilnej a vojenskej správe, šíriť slovenské národné povedomie medzi slovenským obyvateľstvom Košíc. Ďalšou nemenej dôležitou úlohou bolo vytvorenie jednotného slovenského politického zázemia pre budovanie československého štátu.²²

Špecifickým prejavom národnej identity východného Slovenska bolo tzv. slovjacké hnutie. Tento projekt predstavoval úsilie o špecifické oddelenie východného Slovenska a jeho udržanie sa v rámci Uhorska. Základnou tézou bola existencia samostatného slovjackého národa na východnom Slovensku. S touto iniciatívou o odčlenení sa, nie len od územia nového Československa, ale aj od územia Slovenska prichádza Viktor Dvortsák.²³ Ten tvrdil, že severovýchodný región Uhorska a jeho obyvatelia sa od ostatných líšia jazykovo aj kultúrne a tvoria osobitý etnický celok pod názvom Slovjaci. Preto požiadal budapeštiansku vládu o ochranu, čím chcel zabrániť začleneniu východoslovenských žúp, a tým aj Košíc do Československa.²⁴ Dvortsák založil v Prešove Východoslovenskú národnú radu (VsNR). VsNR bola prouhorsky orientovaná a od začiatku pôsobila v súčinnosti s maďarskou národnou radou v Prešove. V telegrame, ktorý Dvorčák²⁵ adresuje ministrovi Jászimu tvrdí, že VsNR stojí na zásade celistvosti uhorskej/maďarskej krajiny, ale požaduje pre svoj ľud, t.j.

¹⁸ POTEMRA, M. *Mestská správa v Košiciach 1848-1918*, Štátna vedecká knižnica, Košice, 1984, s. 137.

¹⁹ Vladimír Mutňanský bol rodák z Ružomberka. Navštevoval slovenské gymnázium, z ktorého ho však pre jeho slovenské presvedčenie vyhodili. Svoje stredoškolské vzdelanie dokončil v Košiciach, kde následne navštevoval aj právnickú akadémiu. V Košiciach následne pôsobil ako advokátsky koncipient a bol obľúbeným členom maďarskej pánskej spoločnosti. Vďaka svojmu dlhodobému pôsobeniu v Košiciach poznal veľmi dobre mieste pomery.

²⁰ MIHÓKOVÁ, M. *Politický život v Košiciach 1901-1918*, Štátna vedecká knižnica, Košice, s. 224.

²¹ POTEMRA, M., *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945*, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1984, s. 146.

²² Tamže, s. 137-138.

²³ Viktor Dvorčák bol bývalým prešovským advokátom a redaktorom časopisu Naša zastava, vychádzajúceho vo východničrčine a maďarského Eperjesi Újság. Po vytvorení VsNR stál v jej čele. Je autorom manifestu „Východným Slovákom“, v ktorom vyzýva obyvateľstvo, aby sa po vzore západných Slovákov prihlásili o svoje práva.

²⁴ ELIÁŠ, Š., *Kľúče k dejinám Košíc – dejepisná čítanka*, Universum, Košice – Prešov, 2009, s. 64.

²⁵ V niektorých dokumentoch sa meno Viktora Dvorčáka objavuje aj vo forme: Dvortsák, resp. Dvorčšák.

pre východných Slovákov tie isté práva, ktoré bude požívať akýkoľvek iný národ v krajine. Stavia sa hlavne proti tomu, aby proti vôli východoslovenského ľudu bolo ich územie oddelené od maďarskej krajiny.²⁶ Vrcholom slovjackého hnutia bolo vyhlásenie Slovenskej ľudovej republiky²⁷ dňa 11. decembra 1918. Vyhlásenie Slovenskej ľudovej republiky prišlo maďarskej vláde vhod, lebo poukazuje na nejednotnosť Slovákov. Na druhej strane však maďarskí politickí predstavitelia nechceli podporovať ani takúto slovenskú republiku. Maďarská Károlyho vláda ju neuznala. Slovenská ľudová republika nemala dlhé trvanie a po obsadení východného Slovenska československou armádou zanikla. Dvorčák utiekol do Budapešti.²⁸

Koncept existencie slovjackého národa a následný vznik Slovenskej ľudovej republiky predstavoval anomáliu v dovtedy existujúcich nacionálnych konceptoch. Nehlásal pripojenie Slovenska k Českým krajinám, ani vznik samostatného Slovenska, ani zachovanie celého územia Slovenska v rámci Uhorska. Pre východné Slovensko bol akousi strednou cestou/alternatívou. Poskytoval inú ako uhorskú národnú identitu, a to špecifickú slovjackú. Požadoval autonómiu východnej časti Slovenska, ktorá bola podľa toho konceptu obývaná „slovjakmi“, v rámci Uhorska, avšak nechcel sa z neho oddeliť. Tým v sebe skĺbil dve tendencie: určil špecifickosť obyvateľov východného Slovenska, a ohradil, sa voči tomu, že by jeho obyvatelia boli Maďarmi, zároveň však nešiel proti uhorskej štátnosti. Hoc by sa zdalo, že práve takéto kompromisné nazeranie na identitu východného Slovenska bude pre jeho obyvateľov lákavé opak bol pravdou. Tento koncept sa medzi ľuďmi neuchytil, a zostal len akousi koncepciou rozvíjanou niekoľkými jeho predstaviteľmi. Po zániku Slovenskej ľudovej republiky odchádza jej hlavný predstaviteľ Viktor Dvortsák do Budapešti.

Napriek malému ohlasu tohto konceptu v roku 1918 je zaujímavé, že sa opätovne objavuje vo východoslovenskom prostredí po novembri roku 1938. Neobjavujú sa požiadavky na autonómiu „slovjackého územia“ avšak v novinách *Naša zastava* vydávaných Dvortsákom sa propaguje myšlienka slovjacka ako špecifickej národnej kategórie²⁹. Čo je tiež hodné povšimnutia napriek už faktickej neexistencii Uhorska sa v novinách ani raz pri nevyskytuje slovo „Maďarsko“ alebo „maďarský“. Koncept sa stále drží kategórii „Uhorsko“ a

²⁶ TAJTÁK, L. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1972, s. 68 - 69.

²⁷ K tomu pozri: VIETOR, M., *Význam a miesto Slovenskej republiky rád v československých dejinách*, Epocha, Bratislava, 1969.

²⁸ ELIÁŠ, Š., *Kľúče k dejinám Košíc – dejepisná čítanka*, Universum, Košice – Prešov, 2009, s. 65.

²⁹ K tomu pozri napríklad články: Slovjaci buľi, Slovjaci su a Slovjaci budu, In: *Naša zastava*, r.17, č. 8, (20.2.1943), Slovjak a Slovák ani predtým ňebuli jeden, In: *Naša zastava*, r.17, č.22, (29.5.1943).

„uhorský“³⁰. Používanie týchto kategórii mohlo odkazovať na „Veľké Uhorsko“, ktoré bolo trianonskou mierovou zmluvou rozvrátené, a teraz, po druhej viedenskej arbitráži, sa mu čiastočne prinavrátila jeho veľkosť. Aj v tomto období však tento koncept nepredstavuje, napriek zmeneným politickým podmienkam, všeobecne prijímanú identitu medzi obyvateľmi.

Vznik Slovenskej ľudovej republiky nepredstavoval jediný pokus o nastolenie samostatného štátneho zriadenia na východnom Slovensku. Druhý pokus o toto osamostatnenie sa bolo úzko naviazané na udalosťami, ktoré sa diali (už sa hranicou) v novovzniknutom Maďarsku.

Jednou takouto udalosťou, ktorá ovplyvnila bezprostredný povojnový vývoj na východnom Slovensku bol vznik Maďarskej republiky rád 21. marca 1919 pod vedením Bélu Kúna. Československá armáda onedlho využila neprehľadnú situáciu v Maďarsku a snažila sa obsadiť niektoré sporné územia pričom prekročila demarkačnú líniu. Maďarská armáda prešla 20. mája 1919 do protiútok a prenikla hlboko na slovenské územie. Pri svojom postupe sa mohla oprieť nie len o promaďarsky/prouhorsky zmýšľajúce obyvateľstvo ale aj o ľavicovo orientovaných robotníkov. Postup maďarskej armády si vynútil 5. júna 1919 vyhlásenie vojenskej diktatúry nad Slovenskom a civilné úrady prešli pod právomoc vojenských veliteľov.³¹ Dňa 5. júna 1919 boli z Košíc evakuovaní československí úradníci. Ich novým pôsobiskom sa stala Ľubochňa, kde aj naďalej úradovali ako slovenská správa mesta Košice. Maďarská Červená armáda vtiahla do Košíc 6. júna 1919.³² Obyvatelia Košíc ju vítali s nadšením a s maďarskými zástavami. Košičania v nich očakávali maďarské národné vojsko, preto ostali sklamaní, keď zistili, že ide skutočne o vojsko boľševické. Veliteľ armády dokonca nariadil, že maďarské národné vlajky majú byť odstránené a nahradené vlajkami červenými. Režim, ktorý bol nastolený nenaplnil očakávania ľudí. Dôvodom sklamania bolo to, že nový režim nebol primárne maďarsky národne orientovaný. Práve slabá podpora nového režimu zo strany košického obyvateľstva bola jednou z príčin jeho oslabovania.³³ Pod vplyvom vyhlásenia MRR bola dňa 16. júna 1919 v Prešove vyhlásená Slovenská republika rád (SRR), ktorá bola MRR podporovaná. Na jej čele stál Antonín Janoušek. V Košiciach dňa 20. júna 1919 bola vymenovaná revolučná vláda SRR. Napriek tomu, že viacerí členovia košického direktória získali funkcie v orgánoch SRR, neuvažovalo sa o podriadení košických

³⁰ K tomu pozri napríklad článok: Frontovo udalose, Uherske uradne hlašeňe, In: *Naša zastava*, r. 17, č. 3, (16.1.1943), Či je pravda, že v československu buľi socialnejšie pomeri jak u nas?, In: *Naša zastava*, r. 17, č. 11, (13.3.1943).

³¹ LETZ, R. *Náčrt dejín Uhorska a Maďarska s osobitým zreteľom na maďarsko-slovenské vzťahy*, vydala Polygrafia vedeckej literatúry a časopisov SAV, Bratislava, 1996, s. 98.

³² Tamže, s. 156.

³³ MEDVECKÝ, K.A. *Štátny prevrat, "Komenský"* vyd. a literárna spol. s r.o., Bratislava, 1931, zv. 4, kapitola: Vpád maďarských boľševikov na východné Slovensko v júni 1919, s. 271, k tomu pozri aj: POTEMRA, M., *Mestská správa v Košiciach 1848-1918*, Štátna vedecká knižnica, Košice, s. 156.

orgánov pod správu orgánov SRR (tie zotrvali pod MRR).

Vzniknutá robotnícka a vojenská rada v Košiciach organizačne zabezpečovala aj politické prejavy košického obyvateľstva. Osobitým plagátom vyzvala obyvateľov mesta k účasti na protestnom zhromaždení na Alžbetinom námestí 22. júna 1919 proti rozhodnutiu Dohody o pripojení mesta k Československu. Napokon pod vplyvom tlaku zo strany dohodových mocností, ale aj preto, že nový režim strácal podporu domáceho obyvateľstva, museli maďarské vojská opustiť východné Slovensko. So svojím sťahovaním začali 28. júna 1919. Už 1. júla 1919 osobitou vyhláškou oznámila robotnícka rada obyvateľstvu Košíc, že maďarská červená armáda v najbližších dňoch opustí Košice. Zároveň však ubezpečovala obyvateľov mesta, že tento krok je len dočasný, a to dovtedy, pokiaľ sa presne nestanovia hranice.³⁴ Bez podpory MRR zanikla aj SRR, a to 17. júla 1919.

Československé jednotky vstúpili do Košíc 5. júla 1919. Československé mestské úrady boli opätovne uvedené do činnosti až 8. júla 1919,³⁵ keďže v čase vstupu vojsk do mesta mestský magistrát bol ešte stále pod vedením dv. V. Blanára. Československých úradníkov do úradu opätovne uviedol dr. Juraj Slávik – komisár pre východné Slovensko. Ku konsolidácii pomerov na východnom Slovensku na poli štátnej správy najviac prispel župný úrad na čele s dr. Jánom Sekáčom. Obyvateľstvu verejne oznámil oficiálne uznanie československej štátnej moci a definitívne určenie československo-maďarských hraníc, podľa ktorých Košice definitívne pripadli Československu. Na upevnenie československej moci na východnom Slovensku mala pôsobiť aj návšteva ministra Šrobára v Košiciach 23. júla 1919.³⁶

To ako vyzerala národnostná situácia na východnom Slovensku v priebehu prvých troch rokov fungovania Československej republiky dokumentuje správa policajného riaditeľstva v Košiciach z 10. januára 1922. Správa sa zaoberá hlavne politickou situáciou v regióne a dokumentuje tu činnosť a zameranie jednotlivých politických strán. Na začiatku autor správy konštatuje, že pomery na východe krajiny sa postupne konsolidujú, no zároveň nemožno ešte tvrdiť, že by bolo všetko v poriadku. V správe sa píše: „*Národ je tuná ešte väčšinou neprebudený, bez národného povedomia a dá sa ľahko zavádzať nesvedomitým agitátorom, ktorí sa vydávajú za vodcov ľudu.*“ Ďalej sa píše: „*Maďarská politika na Slovensku smeruje tam, aby mohla sústrediť všetky svoje sily, menovite na východnom Slovensku a v Podkarpatskej Rusi, urobiť s Košíc stredisko maďarského kultúrneho a politického života, odpútať od Bratislavy a nadviazať styky s Prahou, ktorá ich natoľko ešte*

³⁴ POTEMRA, M., *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945*, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1984, s. 167.

³⁵ Tamže, s. 176-177.

³⁶ POTEMRA, M. *Mestská správa v Košiciach 1848-1918*, Štátna vedecká knižnica, Košice, 1984, s. 177.

nepozná a od ktorej s peknými rečami si budú môcť vymôcť všetko, čo si len budú priať a žiadať.“³⁷ Pre úplnosť uvedme, že podľa sčítania obyvateľstva z roku 1919 a 1920 sa väčšina obyvateľov východného Slovenska (aj v meste Košice) hlásila k československej národnosti. V samotných Košiciach a jeho okolí sa v roku 1919 k slovenskej (československej) národnosti hlásilo 22. 858 ľudí a k maďarskej 17.991. Podľa sčítania obyvateľov, ktoré sa uskutočnilo o rok na to, sa k slovenskej národnosti hlásilo 31. 572 a k maďarskej 11. 206 ľudí.³⁸ V tomto kontexte je potrebné podotknúť, že väčšina obyvateľov tohto územia bolo bilingválna, a teda im nerobilo problém hovoriť ako po slovensky tak aj po maďarsky. Motiváciou k prihláseniu sa k slovenskej resp. československej štátnosti tak mohlo byť aj určité uľahčenie života, napríklad pokiaľ sa jednalo o udržanie si zamestnania a pod.

Ako už bolo vyššie naznačené konsolidácia spoločnosti, resp. presadzovanie novej štátnej ideológie do spoločnosti, sa začína konsolidovaním nie len vedúcich štátnych pozícií, ale rovnako tak aj riadenie mesta. Starosta mesta, župan, mestské zastupiteľstvo aj úrad, všetky tieto inštitúcie mali predstavovať predĺženú a pomocnú ruku vlády pri presadzovaní novej československej ideológie do spoločnosti.

Prvým starostom mesta Košice sa stal Dr. Vladimír Mutňanský, ktorý viedol magistrát do 31. januára 1923. Po ňom sa do funkcie dostal Dr. Pavol Novák a následne v ďalšom volebnom období sa do funkcie vrátil Mutňanský. Posledné dve volebné obdobia funkciu starostu Košíc zastával Milan Maxoň.³⁹

V novovzniknutej republike sa Košice stali významným sídlom novej administratívnej štruktúry. Zo severnej časti Abovsko-turňanskej župy vznikla Košická župa so sídlom v Košiciach, ktorá existovala v tejto podobe do územnej reorganizácii v roku 1923. Následne sa premenila na tzv. veľžupu a v tejto podobe existovala až do roku 1928, kedy sa uzákonilo krajinské zriadenie. V priebehu existencie župného zriadenia miesto župana v košickej župe zastávali: Mikuláš Molnár (november 1918-január 1919), Ján Mutňanský (január 1919), Ján Sekáč (do októbra 1919), Pavol Fábry (do augusta 1920), Ján Ruman (do augusta 1925) a posledným bol Juraj Slávik (do decembra 1928). Od 1.1.1929 bolo v Československu zavedené krajinské zriadenie so 4 krajinami (českou, moravskou, slovenskou a podkarpatoruskou) a vznikol nový Košický okres.⁴⁰

Župné úrady boli formálne podriadené ministerstvu vnútra, ktoré vnútornú správu na

³⁷ ŠA Košice, Fond: Policajné riaditeľstvo v Košiciach 1920-1938, Inventárne číslo: 1029, číslo škatule: 12, E/1/25.

³⁸ MIHÓKOVÁ, M. *Politický život v Košiciach 1901-1918*, Štátna vedecká knižnica, Košice, 1979, s. 226.

³⁹ POTEMRA, M., *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945*, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1984, s. 207-209.

⁴⁰ ELIÁŠ, Š., *Kľúče k dejinám Košíc – dejepisná čítanka*, Universum, Košice – Prešov, 2009, s. 65.

Slovensku vykonávalo prostredníctvom úradu Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. Od 1. augusta 1920 začali v župnej správe na Slovensku pôsobiť výhradne štátni úradníci. Košickú župu tvorilo podľa župného zákona územia Abovsko-turnianskej a Šarišskej župy, Zemplínskej župy s pripojenými obcami Užhorodskej župy, okres Gelnica zo Spišskej župy a mesto Košice.⁴¹ Osoba župana mala mať znalosti, nie len o fungovaní administratívy, ale najmä o miestnych pomeroch. K výberu Jána Rumanna za župana Košickej župy už v októbri 1921 napomohlo okrem administratívnych skúseností aj jeho vysoko hodnotené pôsobenie v národnostne zmiešanej Spišskej župe. Po jeho smrti v roku 1925 túto funkciu zastával od 8. septembra 1925 Juraj Slávik, dovtedy župan Pohronskej župy. Oboch spájala ich predprevratová československá orientácia. Presadzovanie štátnych záujmov na úrovni rozhodovania županov Košickej župy môžeme sledovať v dvoch líniách. Pre vládne ministerstvá podávali v spolupráci s nižšími článkami štátnej správy a policajnými orgánmi stanoviská s aktuálnym problémom a ponúkali vhodné spôsoby na ich riešenia. Legislatívne silné postavenie však županom umožňovalo uplatňovať pri zabezpečovaní politiky vlády do určitej miery aj vlastnú iniciatívu.⁴² Pri usmerňovaní činnosti župnej samosprávy v prospech štátnych záujmov županovi napomáhal priaznivý pomer medzi zástupcami československých strán a opozíciou. K 35 zvoleným členom župného zastupiteľstva (z toho 16 z vládnych rád) pribudlo 11 vládou menovaných odborníkov.⁴³ Župani teda plnili úlohu akýchsi sprostredkovateľov medzi požiadavkami štátnej moci, a medzi radikálnejšími požiadavkami národnostných prejavov (či už československých, resp. slovenských alebo maďarských resp. uhorských) z radov opozičných politických strán.

Zásahom do historického postavenia mesta bol zákon o obecnom zriadení na Slovensku č. 243/1922 Zb. z 13. júla 1922, ktorý rušil mestá s municipálnym zriadením. (tento zákon sa okrem Košíc dotkol aj Bratislavy). To že Košice stratili status municipálneho mesta znamenalo, že nepodliehali už viac priamo ministrovi vnútra ale práve županovi na úrovni okresného úradu. Mnohí obyvatelia tento krok chápali ako degradáciu mesta a jeho historického významu.⁴⁴

Na 18. septembra 1923 boli vypísané prvé voľby do mestského zastupiteľstva v zmysle zákona č.75/1919 Zb. a jeho novely č.243/1922 Zb., ktoré sa v Košiciach opakovali pravidelne v 5 ročných intervaloch: v roku 1927, 1932 a 1937. Za obdobie 15 rokov (1923-

⁴¹ DULOVIČ, E., Realizácia štátnej politiky županov Košickej župy v rokoch 1923-1928, In: *Historický časopis*, roč. 53, č.4, 2005, s. 660-661.

⁴² Tamže, s. 662.

⁴³ Tamže, s. 679.

⁴⁴ POTEMRA, M., *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945*, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1984, s. 209.

1938) sa v mestskom zastupiteľstve v Košiciach uplatňovali hlavne štyri bloky: komunisti, socialisti, československý občiansky blok a maďarské strany. Od tohoto roku Mestské zastupiteľstvo v Košiciach od roku 1923 predstavovalo pomerne pestrý obraz zástupcov politických strán a zoskupení, avšak žiadne z nich ani v jedných mestských voľbách nezískalo výlučné postavenie. Práca mestského zastupiteľstva sa v celom tomto období prejavovala väčšinou v kompromisoch spomínaných 4 politických zoskupení. V rozmedzí rokov 1923-1938 viackrát došlo ku kríze, ústupky jednotlivých blokov však stále udržali mestské zastupiteľstvo vždy až do ukončenia jeho mandátu. Po vytvorení slovenskej autonómie a po Mníchovskej dohode sa v slovenských mestách vytvorili miestne národné výbory, ktoré mali slúžiť ako spojka medzi slovenskou vládou a ľuďom. Dňa 9. októbra 1938 sa takýto národný výbor utvoril aj v Košiciach.⁴⁵

Košická organizácia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) nezískala prevahu v mestskej správe. Na základe mestských volieb z roku 1937 získala v mestskom zastupiteľstve len dva mandáty zo 48. Ľudácke vedenie mesta Košíc začalo pracovať na mestskom úrade až 20. októbra 1938. Špecificky sťaženú situáciu však mala HSĽS tým, že od októbra sa na južnom území Slovenska začali utvárať maďarské národné rady, ktoré otvorene podporovali revizionistické požiadavky maďarskej vlády proti Československu. Tak tomu bolo aj v Košiciach kde sa maďarská národná rada otvorene pripravovala na pripojenie mesta k Maďarsku. Po zverejnení Viedenského arbitrážneho rozhodnutia maďarská národná rada v Košiciach menovala Ladislava Tosta za „Maďarského mešťanostu Košíc“ Vládny komisár mesta Košice J. Buček úradoval v meste do 9. novembra 1938, kedy z Košíc odišiel. Dňa 10. novembra 1938 vstúpili do Košíc maďarské vojenské jednotky v zmysle rozhodnutia Viedenskej arbitráže.⁴⁶

1.2 Obdobie od novembra 1938 do roku 1945

Prvá Viedenská arbitráž sa konala 2. novembra 1938 v paláci Belvedere. Na základe tohto medzinárodného rozhodnutia muselo Československo odstúpiť v prospech Maďarska južné Slovensko a Podkarpatskú Rus, na území ktorých bolo prevažne maďarsky hovoriace obyvateľstvo. Maďarská politika vnímala tento krok pozitívne, ako návrat násilne odobratých území späť k „Veľkému maďarskému kráľovstvu“, ktoré boli od neho odčlenené trianonskou mierovou zmluvou.

Samotné rokovania medzi československou a maďarskou politickou reprezentáciou sa

⁴⁵ POTEMRA, M., *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945*, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1984, s. 254-255.

⁴⁶ Tamže, s. 257.

konali v Komárne 9. - 13. októbra 1938. Maďarská delegácia prišla do Komárna na čele s ministrom zahraničných vecí Kalmánom Kányom, a premiérom Pálom Telekim, znalcom etnografických pomerov v starom Uhorsku. Na čele československej delegácie stál Jozef Tiso, predseda práve vzniknutej slovenskej autonómnej vlády, ďalej boli prítomní Ferdinand Ďurčanský, generál Rudolf Viest, Ivan Krno a za Podkarpatskú Rus Ivan Párkanyi.

Maďarská vláda žiadala prinavrátanie všetkého územia, na ktorom podľa sčítania obyvateľstva z roku 1910 žilo viac ako 50% obyvateľstva hlásacieho sa k maďarskej národnosti. Z niektorých krídel maďarskej politiky sa objavovala požiadavka na pridelenie osi Bratislava – Košice – Užhorod k Maďarsku, ako nevyhnutnej strategickej osi. Zatiaľ čo o získaní Bratislavy bola maďarská delegácia ochotná rokovať, o zisku Košíc ochotná diskutovať nebola. Trvala na ich pričlenení k Maďarsku.⁴⁷ Naopak predstavitelia slovenskej autonómnej vlády prehlasovali, že nebudú súhlasiť s odstúpením Košíc Maďarsku. V samotných Košiciach sa v priebehu celého októbra 1938 organizovali verejné demonštrácie proti pripojeniu mesta k Maďarsku. Zaznievali heslá ako: „My Košice nedáme“ alebo „Michalovce – Košice sú slovenské mestá, komu sa v nich nepáči, otvorená cesta“.⁴⁸ Hlavnými heslami maďarskej politiky, ktoré sa objavovali v maďarskom politickom živote po celé medzivojnové obdobie, boli heslá ako: „Mindent vissza! – Všetko späť!“, „Pozsony – Nyitra - Eperjes – nemsokára miénk lesz – Bratislava – Nitra – Prešov – budú čoskoro naše“ alebo „Közös magyar – lengyel határt! – Spoločnú maďarsko - poľskú hranicu!“. Hlavným cieľ, ktorý maďarská politika sledovala svojimi prehnanými nárokmi bolo okypitiť územie Slovenska do takej miery, aby nemalo prístup k Dunaju, aby bolo zbavené významných miest na južnom Slovensku, kde sa sústreďoval hospodársky, politický a kultúrny život, a tým aby Slovensko nebolo životaschopné, a aby samo muselo pred Maďarskom kapitulovať. Týmto postupom sa malo dosiahnuť obnovenie hraníc „Svätoštefanskej ríše“ a odčinenie „trianonskej krivdy“.⁴⁹

Československá delegácia vystupovala ostro proti územným požiadavkám na základe štatistiky z roku 1910. Argumentovala tým, že táto štatistika neodrážala aktuálny stav (ani vtedy a ani teraz), a že pochádzala z obdobia vyvrcholenia odnáródňovacieho procesu, ktorý sa najviac prejavil na rozhraní južného Slovenska. Návrh, ktorý predkladala bolo určenie územia obývaného prevažne maďarským obyvateľstvom na základe sčítania obyvateľstva

⁴⁷ DEÁK, L., Viedenská arbitáž a jej dôsledky pre Slovensko, In: DEÁK, L., (eds.), *Viedenská arbitáž (2. november 1938) – Mníchov pre Slovensko*, SAP, Bratislava, 1993, s. 10.

⁴⁸ POTEMRA, M., *Politický a hospodársky život v Košiciach v rokoch 1938-1945*, Košice, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, r. 1986, s. 26.

⁴⁹ DEÁK, L., Viedenská arbitáž a jej dôsledky pre Slovensko, In: DEÁK, L., (eds.), *Viedenská arbitáž (2. november 1938) – Mníchov pre Slovensko*, SAP, Bratislava, 1993, s. 11.

z roku 1930. Najväčší dôraz sa kládol na princíp reciprocity menšín, t.j. na Slovensku malo zostať približne toľko obyvateľov maďarskej národnosti, koľko Slovákov a Rusínov by československá strana odstúpila Maďarsku.⁵⁰

Československo napokon muselo odstúpiť Maďarsku 10 390 km s vyše 850 000 obyvateľmi, z ktorého podľa sčítania obyvateľstva z roku 1930 bolo 503 980 maďarskej a 272 145 slovenskej a českej národnosti, z počtu 779 dedín 170 malo slovenskú väčšinu. Najhrubšie porušenie etnickej hranice sa pociťovala v troch oblastiach: v okolí Nových Zámkov, Vrábl'ov a Hurbanova, kde Slovensko stratilo 62 slovenských obcí spolu so 76 000 obyv., pri Jelšave bolo k Maďarsku pripojené kompaktné územie s asi 4000 Slovákami, a tretia nespravodlivosť sa pociťovala v okolí Košíc – podľa štatistík z roku 1910 sa síce v samotných Košiciach podarilo dokázať maďarskú väčšinu, ale mesto malo slovenské okolie a nemalo kontakt so súvislým osídlením maďarského etnika – zo 79 obcí, ktoré pripadli Maďarsku bývalo maďarské obyvateľstvo len v 8, čo znamenalo že spolu so 17 000 Maďarmi Slovensko stratilo aj 85 000 Slovákov – nepočítajúc do toho slovenské obyvateľstvo Košíc.⁵¹

Časť predstaviteľov maďarskej politiky ignorovala politický vývoj na Slovensku a utvrdzovala sa v názore, že Slovensko pre Maďarov nepredstavuje žiaden politický problém. K Slovensku pristupovala cez perspektívu minulosti a bez snahy pochopiť politické zmeny, ktoré sa na území Slovenska odohrali za posledných 20 rokov. Druhá časť vládnych politikov si dlhé roky nahovárala, že slovensko-maďarské nezhody sú vyvolané umelo, pretože za nimi sa skrýva česko-maďarské súperenie o Slovensko a Slováci boli do tohto súperenia zatiahnutí „proti svojej vôli“. Z tohto myšlienkového postupu vyplývalo, že protimaďarský postoj Slovákov a odsúdenie maďarskej nadvlády sa chápali ako dôsledok tendenčnej oficiálnej českej politiky, jej propagandy a školskej výchovy, ktoré nemajú hlboké korene, ani trvalý charakter.⁵²

Nová maďarská štátna moc sa potrebovala presadiť na bývalom československom území. Jej upevňovanie, podobne ako tomu bolo v roku 1918 keď sa etablovala moc československá, sa dialo najskôr prostredníctvom obsadzovania hlavných administratívnych a úradníckych pozícií v pripojených mestách. Podľa vládneho nariadenia boli vytvorené preverovacie komisie, ktoré nezaujímal pracovné otázky, ale výlučne politická činnosť obyvateľov, na základe ktorej vypovedali štátnych zamestnancov slovenskej národnosti. Za formuláciou „nespol'ahlivý z hľadiska vernosti štátu“ sa skrývala účasť v politických stranách

⁵⁰ DEÁK, L., Viedenská arbitáž a jej dôsledky pre Slovensko, In: DEÁK, L., (eds.), *Viedenská arbitáž (2. november 1938) – Mníchov pre Slovensko*, SAP, Bratislava, 1993, s. 12.

⁵¹ Tamže, s. 15.

⁵² DEÁK, L., *Viedenská arbitáž – „Mníchov pre Slovensko“*, nadácia KORENE, Bratislava, 1998, s. 11.

v čase republiky, v odborovej organizácii, otázka dávania detí do slovenských škôl, absencia výchovy v maďarskom duchu a pod.⁵³ Hlavou úlohou komisií bolo preverovanie zamestnancov z hľadiska ich lojality a ich postoja k svätoštepanskej štátnej myšlienke. Napokon v mestskej samospráve neostal ani jeden úradník slovenskej národnosti.⁵⁴ K tomuto treba podotknúť, že slovenskí úradníci a ani pedagógovia neboli v Košiciach pripustení k zloženiu sľubu novému štátu, a tak automaticky nemohli naďalej počítat' so svojím zamestnaním v tomto meste.⁵⁵ Aj tieto okolnosti spôsobili veľké vyst'ahovalectvo z Košíc. V období 1938-1945 sa počet obyvateľ'ov mesta znížil približne o 30 000 obyvateľ'ov.⁵⁶

Osobité miesto v procese odnáródňovania zohralo sčítanie obyvateľ'ov na okupovanom území v polovici decembra 1938. Konalo sa v čase perzekúcie a zbavovanie občianskych práv. V tejto atmosfére priznanie sa k slovenskej národnosti bolo spojené s nepriaznivými občianskymi a politickými následkami. Maďarská vláda sčítaním obyvateľ'stva sledovala politický cieľ(využívanie štatistík pre dokázanie prevahy určitého etnika na danom území nebolo ničím novým. Výsledky takýchto štatistík boli často rôzne a to na základe odlišne položenej otázky) – na jednej strane chcela redukovať stav slovenskej menšiny, likvidovať slovenský jazyk na úradoch a na verejnosti, a na druhej strane chcela pred zahraničnou verejnosťou dokázať, že maďarská národná štatistika spred 30 rokov bola správna. Sčítanie obyvateľ'ov prebiehalo za dozoru vojenskej správy a bolo usmerňované veliteľ'stvom maďarských honvédov, pričom sa nedodržali základné princípy zisťovania národnej príslušnosti. Sčítacie hárky nepodpísali ani sčítací komisári ani občan, vyplňali ich spoľahliví štátny úradníci, ktorí pod tlakom vojenskej správy a strachu z budúcnosti žiadali Slovákov, aby sa prihlásili k maďarskej materinskej reči, pretože si tak zabezpečia štátnu a národnú spoľahlivosť, ktorú budú potrebovať pri nástupe do zamestnania a na uplatnenie svojich detí. Z hľadiska národnostného sčítania bolo zloženie obyvateľ'stva šokujúce – počet Slovákov na odtrhnutom území za 8 rokov prirodzeného nárastu sa odhadoval na 300 000. Podľa údajov zo sčítania obyvateľ'stva z roku 1930: na okupovanom území žilo 272 145 Slovákov a Čechov. V roku 1938 sa k slovenskej materinskej reči priznalo iba 116 000 ľudí, čo netvorilo ani polovicu obyvateľ'stva slovenskej národnosti, dokonca sa podarilo štatisticky prekonať aj stav z roku 1910. Dokazovanie maďarstva nadobudlo také rozmery, že aj obce, ktoré sa počas 20 rokov existencie Československa hlásili k slovenskej národnosti a nemali žiadne maďarské

⁵³ DEÁK, L., *Viedenská arbitráž – „Mnichov pre Slovensko“*, nadácia KORENE, Bratislava, 1998, s. 42.

⁵⁴ POTE MRA, M., *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945*, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1984, s. 278.

⁵⁵ POTE MRA, M., *Politický a hospodársky život v Košiciach v rokoch 1938-1945*, Košice, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, r. 1986, s. 36-38.

⁵⁶ Tamže, s. 41.

školy, podľa štatistiky z roku 1938 sa Slováci stali menšinovým etnikom. Napríklad v Hodkovciach pri Košiciach podľa štatistických údajov z r. 30 tam nežil ani jeden Maďar, v 38 sa z rôznych dôvodov prihlásilo k maďarskej materinskej reči až 93.,7% občanov⁵⁷

Maďarské územné nároky sa viedenskou arbitrážou neskončili. Po vzniku Slovenského štátu v marci 1939 začala maďarská armáda obsadzovať územia patriace Slovenskému štátu bez vyhlásenia vojny. Maďarská vláda sa spoliehala na podporenie jej ďalších územných požiadaviek Nemeckom aj Talianskom. Argumentom pre obsadenie ďalšieho územia na východnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi bola údajná etnická odlišnosť tamojšieho obyvateľstva. Na celom východnom Slovensku až po Poprad malo žiť rusínske obyvateľstvo, ktoré bolo kultúrne aj hospodársky previazané s Podkarpatskou Rusou. Maďarsko teda k tomu územiu pristupovalo ako k jednotnému celku, ktorý mal byť pričlenený ku krajine. Argumentom pre odčlenenie východného Slovenska od zvyšku krajiny bola už deklarovaná odlišnosť obyvateľov od obyvateľstva žijúceho na strednom a západnom Slovensku.⁵⁸ Argumentácia o špecifickosti obyvateľov východného Slovenska a ich etnickej rozdielnosti od zvyšku krajiny nebola nová, a v určitom zmysle nadväzovala na Konceptiu o existencii slovjackého národa. Výsledkom tzv. malej vojny získalo Maďarsko, na základe protokolu o novej hraničnej čiare, podpísaného 4. apríla 1939, viac ako 74 obcí na východnom Slovensku s viac ako 40 000 obyvateľmi. V tomto získanom území nefigurovala ani jedna maďarská obec. Výlučne tu žilo obyvateľstvo slovenskej alebo rusínskej národnosti.⁵⁹

1.2.1 Maďarská štátna ideológia

Jadrom štátnej a politickej ideológie vládnuvich kruhov bola tzv. svätoštepanská myšlienka historicky ponímaného maďarského národa. Považovali ju za základnú myšlienku budovania štátu v Dunajskej kotline. Vedúcim a rozhodujúcim národom mal byť národ maďarský, chápaný v politickom význame.⁶⁰ Táto ideológia nebola ničím novým. V mnohých svojich rysoch pripomínala, ba priam bola totožná, so štátnou ideológiou dualistického Uhorska pred prvej svetovej vojny. Rozpad Uhorska a podpis Trianonskej mierovej zmluvy ideu o Veľkom Uhorsku, o „národe svätého Štefana“ modifikoval na nové pomery.

Maďarsko podpísalo, aj ratifikovalo Trianonskú mierovú zmluvu, no de facto sa

⁵⁷ DEÁK, L., *Viedenská arbitráž – „Mnichov pre Slovensko“*, nadácia KORENE, Bratislava, 1998, s. 44-45.

⁵⁸ DEÁK, Ladislav, *Malá vojna*, Slovakia Plus, Bratislava, 1993, s. 12.

⁵⁹ Tamže, s. 20.

⁶⁰ POTEMRA, M., *Politický a hospodársky život v Košiciach v rokoch 1938-1945*, Košice, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, r. 1986, s. 52.

s novým stavom nezmierilo, a Trianon sa začal považovať za krivdu spáchanú na maďarskom národe. Trianon sa stal symbolom najväčšej národnej katastrofy v dejinách Maďarov. Trianonská mierová zmluva bola od začiatku chápaná ako diktát zo strany víťazných mocností, ako pomsta porazeným.⁶¹ Od začiatku sa pozornosť verejnosti obracala smerom ku kategórii „poníženia národa“, o protimaďarských intrigách a o „nacionalizmom presiaknutých susedoch“. Už od roku 1918 sa v spoločnosti začali objavovať revizionistické prúdy rôznej sily, ktoré nabrali na intenzite práve po podpise Trianonskej mierovej zmluvy.⁶² Revizionistický charakter maďarskej politiky tvoril až do konca 30. rokov 20. storočia jej najdôležitejší rys. Stav, ktorý nastal v spoločnosti po podpise zmluvy bol považovaný iba za dočasný. Až keď sa nič nemenilo prvotný šok začal prerastať do celospoločenskej politickej traumy. Vtedy začal byť Trianon chápaný ako symbol národnej potupy a katastrofy. Snaha o obnovu teritoriálnej integrity sa stala riadiacou ideou stojacou dlhodobo v pozadí maďarskej zahraničnej politiky v medzivojnovom období.

Až prvá Viedenská arbitráž bola považovaná za pozitívny výsledok politiky usilujúcej sa o revíziu. Tento akt znamenal definitívny koniec trianonskej štátnej hranice. Hlavnou myšlienkou celého Horthyho režimu bola myšlienka územnej revízie.⁶³ Viedenská arbitráž sa v rámci tejto ideológie chápala len ako čiastkové víťazstvo, po ktorom budú nasledovať ďalšie územné zisky.

1.2.2 Vývoj mesta Košice medzi rokmi 1938-1945

Maďarská armáda začala obsadzovanie južného Slovenska 5. novembra 1938 a do Košíc prišla 10. novembra. Hodinu pred príchodom maďarských vojsk do Košíc disciplinovane mesto opúšťali československé jednotky a úradníci za spevu slovenských vojenských piesní.⁶⁴ Obsadenie južného Slovenska bolo oficiálne ukončené 11. Novembra manifestáciou tzv. Trianonského Maďarska, ktorá začala triumfálnym príchodom regenta Miklósa Horthyho na bielom koni do Košíc. Vo svojom prejave Horthy sľúbil zachovanie slovenskej reči aj kultúry v rámci Maďarska.⁶⁵

Po tom ako, československý úradníci opustili mesto, bola nastolená vojenská správa

⁶¹ DEÁK, L., *Trianon: ilúzie a skutočnosť*, Bratislava, vydavateľstvo Kubko Goral, 1996, s. 7.

⁶² ROMSICS, Ignác, Trianon a maďarské politické myslenie, In.: MICHELA, M., VÖRÖS, L., a kol., *Rozpad Uhorska a Trianonská mierová zmluva*, Historický ústav SAV, Bratislava, 2013, s. 87.

⁶³ NĚMEC, J., Trianonské trauma a revizionizmus meziválečného Maďarska, In: DEJMEK, J., LOUŽEK, M., (eds.), *Trianonská smlouva: devadesát let poté : sborník textů*; Praha, CEP - Centrum pro ekonomiku a politiku, 2010, s. 59.

⁶⁴ POTEMRA, M., *Politický a hospodársky život v Košiciach v rokoch 1938-1945*, Košice, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, r. 1986, s. 28.

⁶⁵ Tamže, s. 33.

na čele s vojenským veliteľom. Táto situácia mala trvať do konsolidácie pomerov. Na čelo politického života sa dostala Zjednotená maďarská strana. Civilná správa na území pripojenom Maďarsku bola nastolená 22. decembra 1938.⁶⁶ V tento deň vstúpili do platnosti administratívne normy platné v Maďarsku. Hlavnou úlohou novej civilnej správy bolo zjednotenie československého právneho poriadku s právnym poriadkom maďarského štátu, zabezpečiť hospodárske začlenenie tohto územia, vyriešiť kultúrne otázky. Rozhodujúcim činiteľom pri riešení organizačných problémov mestskej samosprávy bolo Ministerstvo vnútra, ktoré schvaľovalo všetky uznesenia municipálneho výboru a tak rozhodovalo aj o takých veciach, ktoré tvorili podstatu mestskej samosprávy v jej historickom vývoji ako: voľba vedúcich funkcionárov a jednotlivých úradníkov mestskej správy. Všetci hlavný predstavitelia boli menovaní predstaviteľmi štátnej správy.⁶⁷ Dňa 3. novembra 1938 bol za nového starostu vymenovaný Ladislav Tost, ktorý bol fakticky v úrade spolu s Jozefom Bučekom od októbra 1938. V prípade Košíc možno povedať, že nastolenie novej maďarskej civilnej správy bolo len potvrdenie už existujúceho stavu. Bol to určitý kompromis medzi záujmami budapeštianskej vlády mať na čele košického mestského municipia človeka, ktorý by vedel nastoliť právny poriadok trianonského Maďarska a medzi záujmami maďarskej politickej garnitúry z obdobia Československého politického života.⁶⁸ Vzhľadom na spory, ktoré mal Tost ako mešťanosta Košíc s hlavným županom dr. Františkom Borbíroom požiadal Tost už v máji 1939 o svoje penzionovanie.⁶⁹ Ďalším županom mesta Košíc a Abauskoturnianskej župy sa stal barón Peter Schobl, ktorý túto funkciu zastával až do októbra 1944.⁷⁰ Mesto Košice sa v novom štátnom zadelení stalo opäťovne sídlom župy.

Pripojenie mesta Košíc k Maďarsku znamenalo zásah nie len do štátopolitického a organizačného postavenia mesta, ale aj do celkového verejného, ale najmä hospodárskeho života obyvateľstva. Košice sa stali zrazu pohraničným mestom, mestom na periférii štátu. Mesto stratilo svoje prirodzené hospodárske zázemie východného Slovenska a pri stabilizovanom mieste Miskolca v hospodárskom živote regiónu severného Maďarska sa Košice nemohli presadiť.⁷¹

Nastolenie a presadenie novej politickej ideológie v Košiciach zabezpečovala bezprostredne po pripojení vojenská správa. Po jej ukončení túto úlohu prebrali vládne orgány

⁶⁶ POTEMRA, M., *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945*, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1984, s. 260.

⁶⁷ Tamže, s. 270.

⁶⁸ Tamže, s. 275.

⁶⁹ Tamže, s. 276.

⁷⁰ POTEMRA, M., *Politický a hospodársky život v Košiciach v rokoch 1938-1945*, Košice, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, r. 1986, s. 50-51.

⁷¹ POTEMRA, M., *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945*, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1984, s. 290.

a jednotlivé ministerstvá, ktoré následne ovplyvňovali mestské riadenie. Nastolenie nového režimu bolo o to zložitejšie, že nový právny poriadok sa diametrálne odlišoval od demokratického právneho poriadku bývalého Československa. S presadzovaním novej štátnej ideológie sa spájalo aj presadzovanie osobného kultu regenta Miklósa Horthyho. Možno povedať, že význam jeho osoby mal nahradiť kult bývalého československého prezidenta Masaryka, ktorí pre československý spoločenský život predstavoval veľa. Kult Horthyho sa v Košiciach začal presadzovať bezprostredne po jeho „triumfálnom“ príchode do mesta v novembri 1938. Pri každej príležitosti bol skladaný oficiálnymi inštitúciami regentovi hold, uznanie a poďakovanie za prinavrátanie Košíc „do stratenej vlasti“. Aby sa Košice, a obyvatelia mesta, ľahšie integrovali s novou ideológiou, bolo postavenie Košíc ako mesta vyzdvihované z intenciách ich prínosu a významu pre historické Uhorsko a terajšie Maďarsko. Bola vyzdvihovaná kultúrna dôležitosť mesta, a to hlavne v rámci novopridelených území. Ako významné politické a kultúrne centrum majú byť Košice nositeľom národnej a spoločenskej jednoty.⁷²

Politické strany na okupovanom území mali v novembri a decembri 1938 zakázanú akúkoľvek činnosť. Po relatívnom obnovení politického života v Košiciach prevzala hlavnú úlohu v obnovených obecných, okresných a župných zastupiteľstvách Zjednotená maďarská strana.⁷³ Po vzniku autonómie Slovenska táto strana vyslovila požiadavku na pripojenie južného Slovenska k Maďarsku. V zmysle tohto prehlásenie sa v Košiciach v októbri 1938 vytvorila Maďarská národná rada. Práve členovia tejto strany sa vo veľkej miere podieľali na organizovaní osláv na privítanie regenta Miklósa Horthyho v novembri 1938.⁷⁴ Zjednotená maďarská strana sa napokon v roku 1940 zlúčila so Stranou maďarského života, ktorá predstavovala reprezentanta maďarskej vládnej politickej strany z neokupovaného územia. Následne si strana vytvorila svoje miestne odbočky, a to aj v Košiciach. Strana maďarského života ovplyvňovala následne celé politické dianie a aj rozhodovanie na úrovni košickej mestskej samosprávy (okrem rozhodnutí, ktoré spadali priamo pod vládu) až do októbra 1944, kedy sa vedúcou predstaviteľkou politického života nie len v Košiciach, ale v celom Maďarsku stáva Strana šípových krížov (Nyilaskeresztes Párt).

Od 15. októbra 1944 sa v Maďarsku začína diktatúra Strany šípových krížov a budovanie nového tzv. národno-socialistického / hungaristického režimu, ktorý bol úplne

⁷² POTEMRA, M., *Politický a hospodársky život v Košiciach v rokoch 1938-1945*, Košice, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, r. 1986, s. 59.

⁷³ Táto strana vznikla v roku 1936 zlúčením dvoch opozičných maďarských politických strán pôsobiacich vo vtedajšom Československu, a to Zjednotenej krajinskej kresťansko-socialistickej strany a Maďarskej národnej strany.

⁷⁴ POTEMRA, M., *Politický a hospodársky život v Košiciach v rokoch 1938-1945*, Košice, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, r. 1986, s. 131.

oddaný spojenectvu s nacistickým Nemeckom. V Košiciach sa členovia a funkcionári Strany šíповých Krížov zišli na porade v mestských kúpeľoch, aby sa dohodli na ďalšom postupe prevzatia moci v mesta a okolí. V nasledujúci deň príslušníci polovojenských oddielov s názvom Oddiely hungaristickej straníckej služby obsadili hlavné podniky, úrady a inštitúcie. V Košiciach sa uplatnilo stanné právo, ktoré bolo 19. októbra 1944 rozšírené na zákaz šírenia nepriateľskej propagandy, výrobu a ukrývanie zbraní a organizovanie ilegálnych politických a partizánskych skupín. Županom sa stal Gábor Gyarmathy a tento úrad zastával až do januára 1945. Koncom roku 1944 a v januári 1945 sa s približujúcim sa frontom začali represálie a teror ešte viac stupňovať. Smutnou kapitolou košických dejín bolo pôsobenie Strany šíповých krížov v meste, najmä na konci vojny nyilasi nastolili teror proti každému, kto nesúhlasil s ich režimom. V období ich vlády popravili asi 500 ľudí a do koncentračného tábora poslali približne 1200 ľudí. Hromadné popravy boli v údolí Čermel'a a pri železničnom tuneli. Na sviatok troch kráľov v januári 1945 hlavný župan Gábor Gyarmathy nariadil verejnú popravu 12 mužov na hlavnej ulici, obesili ich na stromoch a stĺpoch verejného osvetlenia, traja z nich mali iba 23 rokov, a všetci mali na hrudi tabuľku s nápisom: „Som zbeh, som komunista. Košice boli oslobodené 19. januára 1945 sovietskou armádou.”⁷⁵

⁷⁵ ELIÁŠ, Š., *Kľúče k dejinám Košíc – dejepisná čítanka*, Universum, Košice – Prešov, 2009, s. 72.

2. Teoretické východiská práce

Zmeny, ktoré sa odohrávajú na politickej a na štátoprávnej úrovni sa v meste neodrážajú len v zmene štruktúry fungovania mestských úradov, prípadne na úrovni výmeny zamestnancov, ale odzrkadľujú sa aj vo verejnom priestore. Verejný priestor mesta je ovplyvňovaný týmito veľkými celospoločenskými zmenami, a v ich dôsledku často dochádza k jeho premene. Táto materiálna premena verejného priestoru mesta je často spojená s akousi premenou celkovej atmosféry mesta, zapríčinenou premenou postojov obyvateľov mesta k mestu samotnému v dôsledku celospoločenskej zmeny.

Ako definovať verejný mestský priestor a čo presne si pod týmto pojmom predstaviť? V čom spočívajú jeho špecifiká? Čo si predstaviť pod materiálnou rovinou verejného priestoru a čo pod rovinou „duchovnou“?

V tejto kapitole sa pokúsim ozrejmiť teoretické východiská môjho prístupu k nacionalizácii verejného priestoru prostredníctvom stavania rôznych monumentov. V prvom rade sa chcem zamerať na identifikovanie a definovanie základných pojmových kategórií pre moju prácu, akými sú: verejný a mestský priestor, nacionalizácia tohto priestoru, následné vzťahovanie sa kolektívnej pamäti k nemu a vplyv moci na jeho utváranie. Prostredníctvom základného vymedzenia pojmov a ich vzájomných vzťahov, ktoré sa spájajú v premene verejného priestoru chcem osvetliť môj základný metodologický prístup.

2.1 Koncept mestského verejného priestoru

Naše bytie, činy a sociálne interakcie sa odohrávajú v priestore. Nie je mysliteľné aby sme sa nachádzali mimo priestor. Stále sa v určitom priestore nachádzame a vzťahujeme sa k nemu. Priestor sa všeobecne chápe ako fyzické prostredie, ktoré obklopuje človeka, bez ohľadu na to, či v ňom priamo žije alebo nie. Obvykle sa určitým spôsobom vymedzuje - plošne, objemovo, ale i časovo. Možno povedať, že priestor je jednou zo základných myšlienkových kategórií osvojovania si sveta. To v akom priestore sa nachádzame môže ovplyvňovať naše jednanie, nie sme teda od priestoru nezávislí. Pre túto prácu predstavuje základné vnímanie priestoru koncept od Michella DeCerteau, ktorý rozlišuje medzi miestom (lieu, place) a priestorom (espace, space). Miesto je pre neho predstavuje fyzickú a stabilnú pozíciu (je vylúčené aby boli dve veci na rovnakom mieste - na mieste kde stojím ja, nemôže stáť nikto iný). Oproti tomu priestor berie do úvahy veličiny času, smeru a rýchlosti. Priestor je dôsledkom činnosti a aktivity, je to „používané miesto“⁷⁶. Priestor ako „používané miesto“

⁷⁶ DeCERTEAU, M., Vynalézání každodennosti, [online], Dostupné z: http://www.cefes.cz/IMG/pdf/certeau_1996_vynalezani_kazdodennosti.pdf [posledný náhľad: 19.6.2015], s. 81.

v sebe predpokladá aktivitu, tá sa odohráva vo vzťahu medzi človekom a priestorom. Tento vzťah nie je jednosmerný. Rovnako ako priestor dokáže ovplyvniť jednanie ľudí, recipročne aj jednanie ľudí ovplyvňuje povahu priestoru. V tomto zmysle priestor nie je len akýmsi nezávislým rámcom v ktorom realizujeme svoje sociálne interakcie a jednania, ale zároveň je produktom týchto interakcií. Priestor je dejiskom sociálnych akcií. V kontexte tejto práce sú najvýznamnejšími priestormi tie, na ktorých boli sochy a pamätníky postavené, resp. potom odstránené. Priestory okolo nich poskytujú sociálne pole, ktoré aktérom slúžilo ako „základňa“ a „dejisko“ pre ich sociálne interakcie s inými ľuďmi, ale práve aj so samotným priestorom ako takým.⁷⁷

V historiografických textoch sa s popisom priestoru (na začiatku primárne s popisom krajiny) stretávame už od stredoveku. Ľudia popisovali to ako krajina okolo nich vyzerá, čo ju charakterizuje a čím je výnimočná. V 19. storočí sa s romantickým národne orientovaným dejepisectvom stretávame s prepojením konceptu krajiny s národným konceptom. Tento koncept prepojil krajinu s konkrétnym národom, ktorý bol do tohto priestoru zasadený aj časovo. Prvýkrát sa objavila historizácia priestoru. Metodicky ukotvený program historiografie zohľadňujúci priestorové parametre začal profilovať v prvej polovici 20. storočia. Medzi prvých autorov, ktorí začali s priestorom pracovať patria predstavitelia školy Annales – Marc Bloch a Lucien Febvre, paralelne s nimi sa nemeckí intelektuáli Walter Benjamin dopracoval ku konceptu minulosti zhmotnenej v priestore (vyvodil epistemologické väzby minulosti na konkrétne miesta). V 50. tých rokoch 20. storočia Maurice Halbwachs vzťahol kategóriu priestoru ku konceptu kolektívnej pamäti. Po druhej svetovej vojna prežíva koncept priestoru svoj útlm až do 80. rokov 20. storočia. Po tomto období nárast o kategóriu priestoru narastá, a prístupy k tejto kategórii nie sú jednotné ale ešte fragmentálnejšie.

V spoločenských vedách sú relevantné hlavne dva modely priestoru, ktoré sa však vo vzájomných tematizáciach vzájomne prestupujú. Prvým modelom je prístup k priestoru z hľadiska teritoriálneho (priestor geografický, fyzický, politický), druhým modelom je priestor v zmysle spoločenskom (priestor sociálny, kultúrny).⁷⁸ Obecne možno konštatovať, že dochádza k posunu od materiálneho vnímania priestoru, viac k zameraniu sa na jeho nemateriálnu zložku, na sociálnu prax a sociálne deje, ktoré sa v ňom odohrávajú. O priestore sa začalo uvažovať v kontextoch jeho prežívania a jeho manifestácie.

Za jedného z hlavných autorov, ktorý presmeroval pozornosť na sociálnu prax

⁷⁷ DeCERTEAU, M., Vynalézání každodennosti, [online], Dostupné z: http://www.cefes.cz/IMG/pdf/certeau_1996_vynalezani_kazdodennosti.pdf [posledný náhľad: 19.6.2015], s. 90.

⁷⁸ ŘEZŇÍKOVÁ, L., Prostor, In: STORCHOVÁ, L. a kol., *Koncepty a dějiny, Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha, Scriptorium, 2014, s. 38.

odohrávajúcu sa vo verejnom priestore býva považovaný Henry Lefebvre. Priestor rozdelil do niekoľkých typov na základe niekoľkých sociálnych praxí. Prvým typom je priestor prežívaný, ktorý (re)produkuje jeho užívatelia v každodennom živote. Druhým typom je vedecky konceptualizovaný a inštrumentalizovaný priestor, vytváraný takými aktivitami ako je plánovanie mestskej zástavby, a teoretické konceptualizácie priestoru či kartografie. Tretím typom je priestor reprezentovaný a vnímaný pomocou obrazov a symbolov. Všetky tri typy priestorov a sociálnej praxe sa pritom prestupujú, a teda priestory v sebe nesú materiálne, kognitívne aj symbolické prvky. Podobne ako Lefebvre aj David Harvey chápe priestor ako konštrukt. Jeho základnou otázkou preto nie je čo to priestor je, ale aké rôzne sociálne praxe ho konceptualizujú. Michelle Foucault spojil kategóriu priestoru s kategóriou moci. Priestor definoval ako ústredný usporadúvajúci princíp, ktorý organizuje poznanie a súčasne rozohráva aj mocenské vzťahy.⁷⁹ Vo Foucaultovom vnímaní je priestor utváraný cez významy, ktoré sú mu rôznymi aktérmi pripisované. Hoc rôzni aktéri pripisujú priestoru rôzne významy, je to napokon ten kto má moc, kto určí ten „správny“ význam priestoru.⁸⁰ Ďalším obratom v chápaní priestoru bolo jeho sémiotické pojetie, ktoré chápe priestor ako text, ktorý sa dá čítať a je plný významov.⁸¹

Špecifickým druhom priestoru je mesto. Pre staršie bádania predstavovali mestá predovšetkým kultúrne, mocenské a obchodné centrá svojho okolia, resp. kultúrne ohniská spoločností a civilizácií. Momentálne sa kladie väčší dôraz na skutočnosť, že mestá sú zásadným miestom, v ktorom sa nie len manifestuje, ale tiež reprodukuje sociálna a kultúrna dynamika spoločnosti. Mesto sa už nepojíma iba ako „zrkadlo“ spoločnosti a „javisko“ kultúrnych a sociálnych interakcií a procesov. Mesto sa stalo ich zásadnou súčasťou. Nie len reprezentácie, ale práve aj performancie, inscenované kolektívne akty sú podľa niektorých autorov a autoriek zásadným prostriedkom reprodukcie mestského spoločenstva, formovanie historickej pamäte, utváranie zdieľanej identity mestských obyvateľov aj svojbýtnej identity mesta navonok⁸². Existuje množstvo definícií toho, čo si pod štruktúrou mesta predstaviť, a čo všetko zahrnúť do mestského priestoru. Na tomto mieste sa obmedzím sa len na jednu jeho definíciu, ktorá je z hľadiska témy práce najprínosnejšia. Je to definícia mesta od Adelheid

⁷⁹ ŘEZNÍKOVÁ, L., Prostor, In: : STORCHOVÁ, L. a kol., *Koncepty a dějiny, Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha, Scriptorium, 2014, s., s. 39.

⁸⁰ POSPĚCH, P., Městský veřejný prostor: interpretativní přístup, In: *Sociologický časopis*, r. 49, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 2013, s.91, Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/ce976392e370e5d77675e70e33b25aaf2229f972_13-1-14Pospech14.indd.pdf, [Posledný náhľad: 7.7.2015].

⁸¹ ŘEZNÍKOVÁ, L., Prostor, In: : STORCHOVÁ, L. a kol., *Koncepty a dějiny, Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha, Scriptorium, 2014, s. 40.

⁸² IRA, J., Město, In: : STORCHOVÁ, L. a kol., *Koncepty a dějiny, Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha, Scriptorium, 2014, s. 345.

von Saldern. Mesto definovala ako významu plné sociálne priestory a kultúrne priesečníky obecných spoločenských procesov, diskurzívnych (seba)porozumení, komunikatívnych interakcií a subjektívnych prisvojení alebo ako „historické sociálne priestory“, v ktorých sa v kondenzovanej podobe prejavujú obecné vývojové procesy spoločnosti, a ktoré poskytujú rámce pre najrôznejšie diskurzy, často presahujúce miestne hranice, či sféru individuálnej každodennej skúsenosti vrátane identifikácie jednotlivca s mestom⁸³. Mesto nie je len objektom, ktorý prežívajú milióny ľudí rozdielneho postavenia a vlastností, ale aj dielom stavebníkov, ktorí stále premieňajú jeho štruktúru podľa bezprostredných potrieb. Zatiaľ čo mesto samo o sebe môže zostať v jeho základných obecných rysoch (akými sú napríklad stála uličná sieť alebo masívne dominanty) nemenné, jeho detaily a časti sa stále pretvárajú. Mesto nikdy nie je definitívnym útvarom, ale je výsledkom neustáleho vývoja.⁸⁴ Pre Lefebra je rovina mesta zásadná v tom zmysle, že práve mesto (jeho priestor) tvorí „miestne boje“ t.j. že v meste – napr. v zápase o jeho urbanistické usporiadanie – sa koncentrujú a prejavujú obcejšie spoločenské vzťahy a konflikty⁸⁵. Štúdium mesta a urbanizácie vždy úzko súvisí so spoločenským kontextom a významom miest ako sféry politickej praxe.

Priestor mesta môžeme na verejný a súkromný. Môj záujem leží práve na mestskom verejnom priestore, a na jeho premenách pod vplyvom meniacich sa politických režimov, následkom ktorých sa v mestskom priestore presadzovala nová štátna ideológia.

Myšlienka verejného priestoru siaha ďaleko do minulosti. Už v prvých ľudských spoločnostiach sa vytvárali priestory, v ktorých sa ľudia zhromažďovali pri rôznych príležitostiach. Tak, ako vznikali sídelné jednotky, vytvárali sa v ich hraniciach priestranstvá, v ktorých sa pri rôznych príležitostiach stretávali ľudia. V starovekom Grécku bola takým verejným priestorom agora (otvorený priestor antických miest, ktorý slúžil ako miesto obchodnej a politickej činnosti, a tiež na riešenie problémov týkajúcich sa občanov gréckej polis), v starovekom Ríme to bolo fórum. Vznikali aj iné verejné priestory, v ktorých prebiehali funkcie uspokojujúce potreby verejnosti (obchodné, remeselnícke ap.). Používanie verejných priestorov bolo napríklad v stredoveku aj v novoveku veľmi presne definované a regulované. V priebehu civilizačného vývoja sa rola týchto priestorov rozširovala o ďalšie funkcie verejného charakteru, čo viedlo aj k zvyšovaniu ich vytvárania v rámci sídiel. Napríklad stredoveké námestia a centrálné priestory mesta boli priestorom na usporiadanie jarmokov a trhov s presnými pravidlami, boli dejiskom oficiálnych slávností usporiadaných

⁸³ IRA, J., Město, In: : STORCHOVÁ, L. a kol., *Koncepty a dějiny, Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha, Scriptorium, 2014, s. 354.

⁸⁴ LYNCH, Kevin, *Obráz města (the image of the city)*, Praha, Polygon, 2004, s. 2.

⁸⁵ IRA, J., Město, In: : STORCHOVÁ, L. a kol., *Koncepty a dějiny, Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha, Scriptorium, 2014, s. 340.

mestom a cirkvami, boli miestom privítania vzácných návštev atď. V druhej polovici 19. storočia zrýchlením modernizácie spoločnosti dochádza postupne aj k zmenám vo vzťahu kolektívnych identít k verejným priestorom. Tieto zmeny sú najnápadnejšie v troch okruhoch: po prvé je to zmena v spôsobe ich využívania, po druhé zmena a najmä rozmnoženie počtu sociálnych skupín, ktoré si používanie verejných priestorov nárokuje a ktoré najčastejšie vytvárajú aj nové verejné priestory. Napokon je to zreteľný odklon od presnej reglementácie a rast úlohy neformálnych metód ovládania a využívania verejných priestorov.⁸⁶ Takýto typ priestorov reprezentujú napríklad námestia, ulice, parky či iné voľne dostupné voľnočasové priestranstvá.

Verejné priestory mesta sú tvorené sieťou ulíc, námestí, zelených plôch a ostatných priestorov, ktoré umožňujú zaistiť základné fungovanie mesta, pohyb po ňom a pobyt v ňom. Systém verejných priestorov je výsledkom dlhodobého procesu vzniku a rastu mesta. Martin Ouředníček definuje verejný priestor ako nezastavané priestory v mestách a obciach, ktoré slúžia rôznym spoločenským účelom (napr. ulice, námestia, park). Verejné priestory sú prístupné každému bez obmedzenia a predstavujú dôležité miesto stretávania sa.⁸⁷ O verejnom priestore môžeme hovoriť aj ako o priestore, ktorý je sociálne dostupný bez špeciálnej sociálnej selekcie. Neznamená to však, že pre využívanie takéhoto priestoru neplatia určité pravidlá, ktoré regulujú spôsoby jeho využívania, a že takýto priestor nemá svojho vlastníka alebo správcu. Obvykle, ale nie výlučne, sú takéto priestory vo vlastníctve alebo v správe subjektov (inštitúcií) verejnej správy. V demokratických spoločnostiach je používanie verejného priestoru považované za základné právo každého člena komunity. Avšak, slobodný prístup môže byť obmedzený fyzickými, vizuálnymi alebo symbolickými bariérami, zatiaľ čo sloboda skutkov/akcií, ktoré chceme v danom verejnom priestore vykonávať, vyžaduje vyjednávanie medzi viacerými skupinami a individuálnym chcením privlastniť si priestor, pre ich vlastné praktiky. Verejný priestor je teda produktom spoločnosti, ktorý reflektuje jej osobné aj verejné hodnoty. Teda zmeny v jeho usporiadaní a používaní významov a symbolov môžu indikovať vlastníctvo priestoru, ako aj reflektovať mechanizmy slobody alebo naopak kontroly.⁸⁸

Základným vymedzením pojmu verejného priestoru je jeho prirodzená opozícia voči

⁸⁶ LIPTÁK, E., Kolektívne identity a verejné priestory, In: CSÁKY, M., MANNOVÁ, E., (eds.), *Kolektívne identity v strednej Európe*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999, s. 117-118.

⁸⁷ Tamže, s. 80.

⁸⁸ IUGA, L., *Nationalizing the city: Monuments of romaniannes and public space in interwar Cluj (1919-1933)*, Central European history, Departement of History, Budapest, 2010, Dostupné z: http://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.etd.ceu.hu%2F2010%2Fiuga_liliana.pdf&ei=SUicVf69LonkUp28qJAL&usg=AFQjCNFeh-mDlSXk_qfRhYzWUOh_5bRoA&sig2=Mz_2IKXsYsW0VNHrRoCM7_w&bvm=bv.96952980.d.d24, s. 24, [Posledný náhľad: 7.7.2015].

súkromnému priestoru.⁸⁹ Jednotlivé definície v sebe odrážajú pozíciu, z ktorej autor na verejný priestor nazerá (urbanistickú, architektonickú, sociologickú atď.). Architektonické definície v sebe zahŕňajú hlavne materiálny aspekt priestoru. Definície, ktoré už presahujú čisto materiálnu oblasť verejných priestorov reprezentujú hlavne práce z oblasti humánnej a sociálnej geografie, špecifický druh úvah o verejnom priestore predstavuje tzv. politický prúd (jedným z jeho predstaviteľom je Jürgen Habermas⁹⁰). Tento prúd chápe verejný priestor ako sociálny rámec, ktorý je definovaný procesmi a určitou dynamikou než inštitúciami a geografickými hranicami. Poslednú skupinu tvoria antropologické, sociologické, resp. prístupy sociálnej psychológie. Tie vyzdvihujú socializačnú funkciu verejného priestoru, a jeho úlohu v interakcii a reprodukcii kultúrnych hodnôt.⁹¹ Z prístupov architektov a urbanistov preberám dôraz na materiálne prvky, avšak konkrétnu analýzu ich stvárnenia ponechávam stranou. Z politického prúdu preberám dynamiku medzi záujmami verejnými a súkromnými, ku ktorých kríženiu práve vo verejnom priestore môže dochádzať. Vo svojej práci som sa zamerala hlavne na sociologicko-antropologický prístup a na koncept potenciálu verejného priestoru v predávaní (reprodukcii) kultúrnych hodnôt a kódov obyvateľom daného priestoru.

Príkladom využitia sociologicko-antropologických teórií v interakcii s výskumom verejného priestoru je práca Michaely Ferencovej *Spolužitie zaliate v bronzé*. V tejto svojej práci autorka pracuje s konceptom francúzskeho sociológa a antropológa Pierra Bourdieho, a to hlavne s jeho pojmom „symbolického násilia“. Tento koncept považuje za významného distribútora klasifikačných schém štát, a tvrdí, že štát disponuje v rámci svojho teritória mocou zavádzať zdieľané princípy nazerania na svet, a tie slúžia ako nástroj „symbolického násilia“, ktoré štát uplatňuje voči svojim obyvateľom. Občania štátu považujú tieto princípy

⁸⁹ Verejný priestor sa voči priestoru súkromnému vydeľuje štyrmi dimenziami: 1, legálna dimenzia (zákonný rámec verejného priestoru je definovaný verejným právom a verejnými inštitúciami), 2, funkcionálna dimenzia (verejný priestor v rámci mesta zastáva predovšetkým obchodné a politické funkcie), 3, sociálna dimenzia (verejný priestor predstavuje „scénu“, súkromný priestor „zákulisie“), 4, materiálna a symbolická dimenzia (verejný a súkromný priestor sú od seba oddelené množstvom architektonických a symbolických prvkov), K tomu pozri: POSPĚCH, P., Městský veřejný prostor: interpretativní přístup, Sociologický ústav AV ČR, Praha.

⁹⁰ Jürgen Habermas popisuje vo svojom diele *Strukturální proměna veřejného prostoru* vznik verejnej sféry v kontexte 17. a 18. storočia. Za rozhodujúce faktory vzniku verejnej sféry považuje vznik obchodného kapitalizmu a rozšírenie tlače. Tieto faktory pomohli vymaniť sa verejnemu priestoru zo sféry ovládanej výlučne štátom. Verejná sféra sa objavila ako komunikačná sieť, ktorej cieľom je vytvárať postoje a produkovať zlepšenia. Habermas poukazuje aj na úlohu rozšírenia vzdelávania a na väčšie a rýchlejšie šírenie informácií, ktoré prispeli k tvorbe verejného názoru.

⁹¹ POSPĚCH, P., Městský veřejný prostor: interpretativní přístup, In: *Sociologický časopis*, r. 49, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 2013, s.81, Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/ce976392e370e5d77675e70e33b25aaf2229f972_13-1-14Pospech14.indd.pdf, [posledný náhľad: 7.7.2015].

za také samozrejmé, až začnú veriť v ich „prirodzenosť“ a existenciu od „nepamäti“.⁹² Verejný priestor poskytoval ideálne prostredie pre štát pre uskutočňovanie tohto „symbolického násillia“, ktoré malo byť v očiach obyvateľov vnímané ako legitímne, s cieľom dosiahnuť aby sa nové princípy stali pre obyvateľov prirodzené. So zmenami verejných priestorov a subjektov, ktoré ich ovládali, sa menila aj štruktúra ich kontroly, vzťah formálnych a neformálnych metód. V desaťročiach pred prvou svetovou vojnou sa používali prevažne neformálne metódy.⁹³ Po vzniku Československej republiky v roku 1918, ako aj v po opätovnom pripojení Košíc k Maďarsku v roku 1938 obe štátne moci vyvíjali určité „symbolické násillie“ pri presadzovaní novej štátnej ideológie, ktorá mala byť jednotiacia a jednotná, a s ktorou sa mal národ daného štátu identifikovať. Faktom zostáva, že nástup oboch nových režimov, sprevádzalo aj faktické násillie a vstup vojsk do mesta, ktorým bola demonštrovaná sila nového štátneho usporiadania. V mestskom priestore predstavovala práve mestská samospráva inštitúciu, ktorá disponovala v rámci svojho katastrálneho územia mocou štátu. Podobne ako štát, aj mestská samospráva uplatňuje svoj monopol na legitímne použitie fyzického a symbolického násillia na vymedzenom území. Kompetencie samosprávy sú vo svojom rozhodovaní limitované, keďže sú pod štátnym dohľadom.⁹⁴ Napriek tomuto dohľadu významným faktorom, ktorý môže rozhodovanie na mestskej úrovni ovplyvniť sú voľby do mestského zastupiteľstva a následne obsadenie úradov konkrétnymi ľuďmi. V prípade stretu dvoch proti sebe stojacich skupín na mestskom zastupiteľstve, sa otvára pole pre mnohé diskusie a polemiky ohľadom rozhodovania. Víťaz týchto polemík bude mať napokon v rukách moc. Ako tvrdí Michel Foucault napokon ten kto má moc, určí ten správny význam priestoru.⁹⁵

Mestský priestor nemožno oddeliť od roviny významov a sociálnych či mocenských vzťahov a štruktúr. Mestský priestor prestal byť chápaný ako pasívne javisko spoločnosti, kultúry a moci, stojace mimo záber sociálno-vedných a historických analýz. Sám mestský priestor je totiž sociálne, kultúrne a mocensky produkovaný, ale je tiež sám v tomto zmysle produktívny, alebo aspoň relevantný do tej miery, že spoluurčuje priebeh mestských procesov

⁹² FERENCOVÁ, M., Spolužitie zaliate v bronz: pomníky významných osobností ako prostriedok organizovaného šírenia klasifikačných schém, In: *Slovenský národopis*, r. 56, č.1/2008, s. 7.

⁹³ LIPTÁK, E., Kolektívne identity a verejný priestor, In: CSÁKY, M., MANNOVÁ, E., (eds.), *Kolektívne identity v strednej Európe*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999, s. 127.

⁹⁴ FERENCOVÁ, M., Spolužitie zaliate v bronz: pomníky významných osobností ako prostriedok organizovaného šírenia klasifikačných schém, In: *Slovenský národopis*, r. 56, č.1/2008, s. 7.

⁹⁵ POSPĚCH, P., Městský veřejný prostor: interpretativní přístup, In: *Sociologický časopis*, r. 49, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 2013, s.91, Dostupné z:

http://sreview.soc.cas.cz/uploads/ce976392e370e5d77675e70e33b25aaf2229f972_13-1-14Pospech14.indd.pdf, [posledný náhľad: 7.7.2015].

alebo tvorí ich čiastočný rozmer.⁹⁶ Tento priestor je schopný absorbovať všetky zmeny (spoločenské, sociálne, politické) a to prostredníctvom svojej stálosti, ale zároveň aj adaptability. Jeho hlavné oporné body a uličná sieť sa väčšinou nemenia, to čo sa mení a prispôbuje sa, je „výplň“ verejného priestoru. Túto „výplň“ zabezpečujú práve ideológie, ktoré sa snažia presadiť vo verejnom priestore svoje významy a symboly. Vo tomto priestore mesta sa stretávajú súbory reprezentácií a významov, ktoré sa neustále premieňajú v procesoch sociálnej interakcie.⁹⁷

Premena mestskej štruktúry je odrazom spoločenských zmien, často hlavne želaných zmien. V tomto kontexte štúdia mestského priestoru je prínosný koncept sociálneho priestoru. Tento koncept nazerá na mesto a jeho priestor ako na sústavne utváraný a pretváraný organizmus, zohľadňuje interakciu sociálnych procesov, vzťahov alebo aparátov moci, najrôznejších priestorových reprezentácií a jednania aktérov.⁹⁸ Jeho špecifikom je, že prvky z rôznych období minulosti neoddeľuje, ale naopak v jednej dobe ich zlučuje. Mestský priestor tvorí systém, ktorého každý prvok získava zmysel až v relatívnom vzťahu k ostatným, zmena užívania miesta sa začleňuje do celej rady predchádzajúcich zmien, ktoré postihli iné miesta, a rovnako tak spätne ich ovplyvňuje. Mestské spoločnosti sú vo všetkých obdobiach vtáňované do prítomnosti, do procesu nového využitia a revalorizácie svojich priestorov. V meste je teda mnoho vrstiev tzv. spiacich hodnôt (výraz F. Braudela).⁹⁹

Významy a symbolické odkazy, ktoré majú v mestskom verejnom prostredí reprezentovať určitú ideológiu väčšinou majú aj určitú fyzickú oporu v priestore. Vhodná forma objektu, dokáže podporiť jeho zamýšľaný symbolický odkaz. Martin Matějů uvádza, že priestor má svoju materiálnu a nemateriálnu zložku.¹⁰⁰

Fyzický priestor, ktorý si osvojuje človek, sa stáva i sociálnym priestorom a môže mať rôzne typologické podoby. Tieto typologické pohľady sa môžu viazať na rôzne aspekty funkcií, ktoré sú späté s priestorom, na vlastnícke či na emotívne vzťahy k priestoru – a

⁹⁶ IRA, J., Město., In: STORCHOVÁ, L. a kol., *Koncepty a dějiny, Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha, Scriptorium, 2014, s. s. 351.

⁹⁷ POSPĚCH, P., Městský veřejný prostor: interpretativní přístup, In: *Sociologický časopis*, r. 49, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 2013, s.75, Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/ce976392e370e5d77675e70e33b25aaf2229f972_13-1-14Pospech14.indd.pdf, [posledný náhľad: 7.7.2015].

⁹⁸ IRA, J., Město, In: STORCHOVÁ, L. a kol., *Koncepty a dějiny, Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha, Scriptorium, 2014, s. 352.

⁹⁹ LEPETIT, B., Čas měst, Antologie francouzských společenských věd: *Město*, Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, Cahiers du CEFRES n.10, 1996, Dostupné z: http://www.cefres.cz/IMG/pdf/lepetit_1996_cas_mest.pdf [posledný náhľad: 25.6.2015], s. 75.

¹⁰⁰ POSPĚCH, P., Městský veřejný prostor: interpretativní přístup, In: *Sociologický časopis*, r. 49, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 2013, Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/ce976392e370e5d77675e70e33b25aaf2229f972_13-1-14Pospech14.indd.pdf, [posledný náhľad: 7.7.2015], s. 78.

možno by sa dali špecifikovať i ďalšie, na základe ktorých človek priestory vníma, funkčne naplňa, ale i diferencuje.

Kevin Lynch označuje 5 základných prvkov hmotnej opory verejného priestoru. Sú nimi: cesty, okraje, oblasti, uzly a významné prvky. Žiaden z týchto základných prvkov neexistuje len sám o sebe. Oblasti sú štruktúrované prítomnosťou uzlov, definované okrajmi, popretkávané cestami a významnými prvkami. Jednotlivé prvky sa bežne prekrývajú a zasahujú jeden do druhého.¹⁰¹ Cestami rozumie ulice alebo prechádzkové trasy. Okraje predstavujú lineárne prvky, ktoré nie sú pozorovateľom priamo využívané, sú to hranice oddeľujúce dve časti. Oblasti sú stredné až väčšie časti mesta, ktoré je pozorovateľ mentálne schopný pojať. Majú vždy nejaké spoločné vlastnosti. Fyzické charakteristiky, ktorými sú oblasti určované sú tematicky spojené a skladajú sa z nekonečného množstva rozličných druhov jednotlivostí – forma, detail, symbol, typy budov, využitie.¹⁰²

Uzly reprezentujú body a strategické miesta v meste, do ktorých môže pozorovateľ vstúpiť. Tvoria ich hlavne križovatky, ale aj miesta, ktoré získali význam kvôli koncentrácii nejakej funkcie alebo fyzických vlastností. Mnoho uzlov v sebe spája obe vlastnosti – sú miestami kríženia ciest a zároveň aj ohniskami stretávania sa a významov. Niektoré zoskupenia uzlov sa stávajú ohniskami a stelesňujú charakter určitej oblasti, kam vyžarujú svoj vplyv, a následne sa stávajú symbolom – takéto uzly môžeme nazvať jadrami. Uzly môžu byť aj veľké námestia, dokonca aj celý stred/centrum mesta – pokiaľ je mesto vnímané v dostatočne veľkom kontexte.¹⁰³

Významné prvky sa nachádzajú okolo pozorovateľa. Obvykle sa jedná o jasne a ľahko rozoznateľné objekty ako napr. budova, obchod, hora atď. Tieto prvky by mali byť jednoducho a jasne viditeľné aj z väčšej vzdialenosti.¹⁰⁴ Ich hlavnou črtou je unikátnosť a ich zapamätateľnosť v kontexte prostredia. Čím sú ľahšie rozoznateľné, tým pravdepodobnejšie budú považované za dôležité a to vďaka svojej jasnej forme, kontrastu voči pozadiu alebo výraznému umiestneniu v priestore.¹⁰⁵ To, že je nejakému prvku prikladaný význam z pozície určitej moci, ešte neznamená, že je ľahko nájditeľný, a že mu rovnaký význam prikladá aj okolie. Často sú významné objekty a miesta koncipované skôr ako zhluky, kde jedna časť posilňuje druhú istým opakovaním. Sú to sekvencie významných prvkov, kde jeden prenáša náš záujem na ďalší. Jednotlivé monumenty v priestore sa môžu navzájom obohacovať, ale rovnako môžu byť aj v konflikte, môžu sa vzájomne popierať a ničiť. V meste sa stáva, že

¹⁰¹ LYNCH, Kevin, *Obraz města (the image of the city)*, Praha, Polygon, 2004, s. 49.

¹⁰² Tamže, s. 68.

¹⁰³ Tamže, s. 73.

¹⁰⁴ Tamže, s. 47- 48.

¹⁰⁵ Tamže, s. 80.

významný prvok je znehodnotený „bezvýznamnosťou“ miesta, na ktoré je umiestnený. Práve vhodným umiestnením významného prvku môžeme image mesta upevniť a posilniť. Pokiaľ významný prvok situujeme mimo centrum, môže byť na jednej strane znížená jeho hodnota, ale môže sa stať aj zavádzajúcou dominantou.¹⁰⁶ Intenzita určitého image vzrastie pokiaľ prvky spájame s množstvom asociácií. Dokonca aj pomenovávanie ciest (ulíc) alebo oblastí dodáva na intenzite, avšak meno musí byť obecné známe a prijímané. Image, ktorý prvky spolu vytvárajú však nebude nemenný. Hlavnými reprezentantmi materiálnej opory ideológie sú pomníky a sochy zhotovované pre konkrétne účely. Tieto monumenty sa stávajú materiálными stopami historicky minulého v prítomnosti.¹⁰⁷ Jednotlivé objekty by mali mať pre diváka význam, a to či už praktický alebo citový. Význam totiž vyjadruje aj druh nášho vzťahu k realite, ktorý presahuje priestorové a formálne utváranie objektu.¹⁰⁸

Prostredie sa neozrejmuje samé od seba, ale čaká na svoje preskúmanie. Preskúmanie prostredia, sa však nedeje len prostredníctvom neho samého, ale vždy aj vo vzťahu k okoliu a v návaznosti na sled udalostí, ktoré prostredie vytvárali.¹⁰⁹ Výrazné a čitateľné prostredie ponúka nie len viacej istôt, ale aj prehĺbuje a posilňuje ľudskú skúsenosť – správna predstava o prostredí poskytuje ľuďom zážitok citovej istoty, ktorá pomôže vytvoriť harmonický vzťah medzi jedincom a okolím.¹¹⁰

Človek si sociálne neosvojuje len fyzický priestor, vytvára si aj určité konštrukty virtuálneho priestoru, ktoré môžu a nemusia mať svoje fyzické ukotvenie. Jediní stále vnímajú mestský priestor čiastkovo a subjektívne. Tým čo konceptuálne spája partikulárne a nutne obmedzené vnímanie jedincov s kolektívnymi predstavami o meste, je tzv. mestská verejná kultúra resp. zdieľaný avšak nie jednotný mentálny obraz mesta. Utváranie zdieľanej predstavy o meste je verejný proces, ktorý sa však neodohráva len v rámci štandardných médií, ale aj v rámci každodennej komunikácie, bežných interakcií a skúseností.¹¹¹ Na vytváranie jednotnej mestskej verejnej kultúry, t.j. jednotného image mesta podieľajú materiálne prvky tohto priestoru, ich uloženie a stváranie. Do týchto hmotných prvkov sa vkladajú predstavy a symboly, ktoré chce verejná moc komunikovať smerom k obyvateľom. Ak sa podarí aby tieto obecné predstavy zdieľal signifikantný počet ľudí, možno hovoriť o vytvorení úspešného „image“ mesta. Jednotný obraz mesta nie je vytváraný len smerom

¹⁰⁶ LYNCH, Kevin, *Obraz města (the image of the city)*, Praha, Polygon, 2004, s.84 – 85.

¹⁰⁷ HUYSEN, Andreas, *Prítomnosť minulého – urbánne palimpsesty a politika pamäti*, Bratislava, Ivan Štefánik, 2005, s. 14.

¹⁰⁸ Tamže, s. 8.

¹⁰⁹ LYNCH, Kevin, *Obraz města (the image of the city)*, Praha, Polygon, 2004, s. 1.

¹¹⁰ Tamže, s. 5.

¹¹¹ IRA, J., Město, In: STORCHOVÁ, L. a kol., *Koncepty a dějiny, Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha, Scriptorium, 2014, s. 349.

k jeho obyvateľom, ale aj k ľuďom, ktorý do mesta prichádzajú. Pokiaľ sa jedná o vytváranie národného obrazu určitého mesta, niektoré prvky použité v jednom meste, môžu byť natoľko obecne známe a typické pre dané národné zobrazenie, že aj pre „turistov“ sú jasné, zrozumiteľné a ich obsah a symbolickosť im netreba špeciálne objasňovať (môže sa stať, že jednotlivé symboly sú použité aj inde). Oblasti kolektívnej zhody o význame daného miesta či monumentu, vznikajú práve na základe interakcie fyzickej reality so spoločnou kultúrou a symbolmi, a v súhlase a súlade s ich vnímaním obyvateľmi. V situácii vytvárania úplne nového obrazu mesta, sa často udeje, že niektoré prvky obrazu starého sú „vymazané“, iné sú pozmenené, ale na niektoré prvky sa nadviaže aby sa zachovala kontinuita v mysliach ľudí. Práve kontinuita trvania zohráva často veľmi významnú úlohu, pri snahe legitimizovať nový koncept (v prípade tejto práce novú štátnu ideológiu). Nová „realita“ mestského priestoru musí byť aktívne utváraná a reprodukováaná. Nový „image“ mesta by mal byť jednoducho interpretovateľný a zrozumiteľný. Kevin Lynch používa pojem „imageability“. Tento pojem vyjadruje vlastnosť objektu vyvolať u každého pozorovateľa silné zapôsobenie smerom k žiadúcemu „image“. Toto zapôsobenie môže byť spôsobené tvarom, zvláštnou farebnosťou alebo usporiadaním celého objektu, prípadne jeho novosťou a zvláštnosťou.¹¹² V kontexte vytvárania nového obrazu mesta je tento koncept užitočný. Mesto s vysokou čitateľnosťou, tzn. s vysokou mierou zreteľnosti, sa nám bude javiť ako dobre utvárané. Vzbudí pozornosť našich zmyslov a tým aj náš záujem. Zmyslové vnímanie takéhoto prostredia sa nie len sprehládni, ale tiež rozšíri a prehľbi.¹¹³ „Image“ mesta Košice bol v oboch obdobiach do zásadnej miery utváraný zhora. Obidva režimy sa snažili dosiahnuť „ideálny“ stav, za ktorý možno označiť, práve vytvorenie mesta s vysokou „imageability“, s ktorou by sa jeho obyvatelia stotožňovali. Konečným cieľom plánu mesta nie je samotný fyzický stav daného mesta, ale kvalita jeho „image“ v ľudskej mysli. Vznik každého image je výsledkom dvojsmerného procesu, ktorý sa odohráva medzi pozorovateľom a pozorovaným objektom. Tento image je možné ďalej umocňovať – napríklad aj oslavami a verejnými akciami, ktoré sa na dané miesto naviažu.

Monumenty, ako sochy a pamätníky, konštituuujú dôležité urbánne orientačné body, obvykle sú lokalizované na hlavných verejných priestranstvách, ako sú námestia a centrá miest. Niektoré objekty majú skôr praktický význam, zatiaľ čo iné sú skôr objektmi umenia stelesňujúcimi symbolické posolstvo, sú špecificky postavené na zahrnutie špecifického odkazu. Skôr než estetické vyjadrenie, je umelecké dielo interpretované ako systém znakov

¹¹² LYNCH, Kevin, *Obraz mesta (the image of the city)*, Praha, Polygon, 2004, s. 9.

¹¹³ Tamže, s. 10.

ktoré stelesňujú mnoho kultúrnych hodnôt špecifických pre daný historický kontext.¹¹⁴ V situácii rozširovania novej štátnej národnostnej ideológie nové monumenty v mestskom prostredí slúžili ako vizuálne vyjadrenie národnej identity mesta a ako jej fyzické opory. Vytvorenie jednotného obrazu mesta v mysliach ľudí predpokladalo, že mesto nebude len vnímané ako československé alebo uhorské/maďarské, ale že sa aj jeho obyvatelia budú cítiť byť jeho príslušníkmi, teda budú sa cítiť ako príslušníci Československa alebo Uhorska/Maďarska. Pre tento proces vytvárania spoločne zdieľaných obrazov je prínosný koncept „imagined communities“ od Benedicta Andersona. V tejto súvislosti môžeme uvažovať nad postupnosťou, že ak dostatočný počet obyvateľov mesto uvidí v žiadanom obraze (vplyv na obyvateľov mesta prostredníctvom monumentov na verejnom priestore, a prostredníctvom osláv), tak sa mesto takým stane. A zároveň, ak sa mesto v mysliach ľudí stalo mestom československým alebo uhorským/maďarským, aj oni sami sa prostredníctvom identifikácie s mestom začnú cítiť ako členovia daného väčšieho štátneho spoločenstva. Identita mesta sa prekryje so štátnou identitou.

2.2 Nacionalizmus a premena verejného priestoru

Košický mestský verejný priestor bol v sledovanom období „prisvojovaný“ si hlavne dvoma skupinami – československou mocou a následne mocou maďarskou/uhorskou¹¹⁵. Tento „boj o verejný priestor“ sa odohrával predovšetkým v národných a nacionálnych rámcoch. Už v národných koncepciách z 19. storočia predstavoval národný priestor, jeden z významných atribútov každého národa. Mestský priestor, preto môže byť považovaný za národný priestor v zmenšenom merítke. Z tohto dôvodu sa objavujú snahy zo strany vládncích skupín o jeho „vykolíkovaní“. Aby mestský priestor mohol byť interpretovaný ako národný používali sa v ňom národné symboly, a to nie len oficiálne akými bola štátna vlajka a štátne znaky, napríklad na úradných budovách, ale objavovali sa aj neoficiálne štátne symboly. Práve tieto neoficiálne štátne symboly (mohol byť nimi svätec, významný vojvodca, zobrazenie v národnom príbehu významnej bitky alebo dejinnej udalosti) boli častokrát stvárňované do podoby sôch a pamätníkov. Symbolov, ktoré boli používané odkazovali na to, komu daný priestor patrí a kto má právo o ňom rozhodovať. Zobrazovanie týchto symbolov

¹¹⁴ IUGA, L., *Nationalizing the city: Monuments of romaniannes and public space in interwar Cluj (1919-1933)*, Central European history, Departement of History, Budapest, 2010, Dostupné z: http://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.etd.ceu.hu%2F2010%2Fiuga_liliana.pdf&ei=SUicVf69LonkUp28qJAL&usg=AFQjCNFeh-mDISXk_qfRhYzWUOh_5bRoA&sig2=Mz_2IKXsYsW0VNHrRoCM7_w&bvm=bv.96952980.d.d24, s. 28, [Posledný náhľad: 7.7.2015].

¹¹⁵ Hoc v sledovanom období Uhorské kráľovstvo už de facto neexistovalo, o uhorských symboloch hovorím v zmysle ich používania aktérmi po roku 1938, ktorí na tieto uhorské štátne symboly cielene nadväzovali a odkazovali.

fungovalo aj ako demonštrácia moci, a ako odkaz pre obyvateľov, ktorí by boli na pochybách, komu mesto prináleží.

Hoci koncept vytvárania národov a nacionalizácie predstavuje jeden zo základných konceptov mojej práce, nie je mojim cieľom podrobiť analýze jednotlivé diskusie o formovaní národov a význame nacionalizmu. V nasledujúcich odstavcoch sa pokúsim predstaviť teoretické koncepty a prístupy, ktoré vo svojej práci využívam.

Prvoradým záujmom národných štátov 19. storočia bolo mobilizovať a monumentalizovať národnú i všeobecnú minulosť v záujme opodstatnenia a dodania zmyslu prítomnosti a predstave budúcnosti po kultúrnej, politickej a sociálnej stránke.¹¹⁶ Tento aspekt nebol odlišný ani v 20. storočí po prvej svetovej vojne kedy sa vytvorili nové nástupnícke štáty. Československá republika s ideou jednotného československého národa predstavovala pre mnohé oblasti vtedajšieho štátu koncept úplne nový, ktorý bolo potrebné legitimizovať. V roku 1938 bola situácia o niečo odlišná, keďže sa opätovne integrovala do spoločnosti „prinavrátených“ území idea veľkého Uhorska, hoc v obmenej forme. V oboch prípadoch však došlo k pôsobeniu na národnú identitu obyvateľstva.¹¹⁷ Na úlohu formovania národnej identity a nacionalizmu s kontexte novej geopolitickej situácie po prvej svetovej vojne vo východnej časti strednej Európy sa zameral Rogers Brubaker. Práve jeho koncept tzv. „nationalizing nationalism“¹¹⁸ považujem za prínosný v kontexte mojej práce.

Cieľom tohto prístupu je preskúmať vzťahy medzi konkurenčnými národnými projektmi vytvorenými viacerými etnickými skupinami aktuálne žijúcimi v novom spoločnom štáte. Brubaker argumentuje, že typy národných projektov vytvorených v medzivojnovom období sú v porovnaní s projektmi z 19. storočia odlišné. Ponúka základné konceptuálne rozlíšenie práve pojmom „nationalizing nationalism“. Tvrdí, že zatiaľ čo „národný štát“ implikuje ukončený projekt výstavby národa (v zmysle dosiahnutia vytvorenia jednotného homogénneho národa, ktorého štátna národná ideológia presahuje všetky štruktúry spoločnosti), nacionalizujúci sa štát sa javí skôr ako proces s neurčitým výsledkom.¹¹⁹ Podľa

¹¹⁶ HUYSEN, Andreas, *Prítomnosť minulého – urbánne palimpsesty a politika pamäti*, Bratislava, Ivan Štefánik, 2005, s. 14.

¹¹⁷ Národnú identitu, ako každú inú identitu považujem za záležitosť subjektívneho stotožnenia sa jedinca s kolektívom. Vychádzam zo subjektivistického pojatia národa, pričom rešpektujem objektívnu existenciu určitých spoločných znakov, ktoré zdieľajú všetci príslušníci jedného národa.

¹¹⁸ Koncept „nationalizing nationalism“ Rogers Brubaker rozpracováva vo svojej knihe *Nationalism reframed*, Cambridge University Press, 1996.

¹¹⁹ Cit. podľa: IUGA, L., *Nationalizing the city: Monuments of romanianes and public space in interwar Cluj (1919-1933)*, Central European history, Departement of History, Budapest, 2010, Dostupné z: http://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.etd.ceu.hu%2F2010%2Fiuga_liliana.pdf&ei=SUicVf69LonkUp28qJAL&usq=AFQjCNFeh-mDlSXk_qfRhYzWUOh_5bRoA&sig2=Mz_2IKXsYsW0VNHrRoCM7_w&bvm=bv.96952980.d.d24, s.19, [Posledný náhľad: 7.7.2015].

Brubakera je tento „nacionalizujúci sa štát“ akýmsi predstupňom štátu národného. Elity tohto štátu sa snažia napraviť toto jeho (neúplné národné) vnímanie zdôrazňovaním a propagovaním jazyka, kultúry, demokratickej pozície, ekonomického rozmachu alebo politickej hegemonie štátom prezentovaného národa. Monumenty môžu byť interpretované ako vizuálne vyjadrenie prevládajúcich predstáv predstieranej, ešte nie sformovanej, ale želanej kolektívnej identity.

Jeremy King navrhuje vnímať pojem nacionalizácia v kontexte strednej Európy ako určitý predpoklad národného alebo etnického vedomia alebo identifikácie. Na príklade habsburskej monarchie v 19. storočí King uvádza, že ľudia sa v určitom období cítili byť zviazaný k tomu aby si nejakú národnú kategóriu vybrali, hoc ich lojalita nemusela byť nevyhnutne viazaná k zvolenej národnej identite. V tomto zmysle nacionalizmus pre Kinga znamená akési uvalenie určitého národného významu na určitú skupinu, a na priestor kontrolovaný touto jednou skupinou.¹²⁰ V tomto chápaní práve štát predstavuje v procese nacionalizácie verejného priestoru jedného (často najvýznamnejšieho) z aktérov. Na lokálnej úrovni sú nacionálne stratégie vyjednávané a implementované do prostredia rôznymi skupinami ľudí, v závislosti od ich vplyvu a moci. Tvarovanie urbánneho priestoru sa ukazuje ako jednou z hlavných priorít pre nové lokálne komunity.

V modernej dobe, zobrazovania politickej moci prostredníctvom vyhotovenia rôznych monumentov a prostredníctvom verejných ceremónii často vytvárajú odkazy na hodnoty minulosti, ale nie len za účelom legitimizácie alebo glorifikácie aktuálnej vlády alebo panovníka, ale ako súčasť budovania národných projektov. Podľa Georga Mossa, počas 19. a 20. storočia boli „národné monumenty z kameňa a malty“ konštruované ako permanentné orientačné body, ktorých cieľom bolo upevniť národné mýty a symboly vo vedomí ľudí.¹²¹

Pre vybudovanie národného príbehu sú dôležité spoločné tradície. Už národné projekty v 19. storočí sa museli vysporiadať určitým spôsobom s dovtedajšou históriou a jej interpretáciou. Iná situácia nebola ani v roku 1918 a následne v roku 1938. V súvislosti s vysporiadávaním sa s minulosťou národa sa objavujú mnohé tradície a paralely, ktoré v minulosti neboli, alebo ktorým nebol prikladaný význam, prípadne ktorým naopak význam prikladaný bol. Koncept existencie určitého národa je spojený s jeho národným príbehom, ktorý sa viaže na sním spojené tradície. V tejto súvislosti je významný pojem Erica

¹²⁰ Cit. podľa: IUGA, L., *Nationalizing the city: Monuments of romaniannes and public space in interwar Cluj (1919-1933)*, Central European history, Departement of History, Budapest, 2010, Dostupné z: http://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.etd.ceu.hu%2F2010%2Fiuga_liliana.pdf&ei=SUicVf69LonkUp28qJAL&usq=AFOjCNFeh-mDISXk_qfRhYzWUOh_5bRoA&sig2=Mz_2IKXsYsW0VNHrRoCM7_w&bvm=bv.96952980,d.d24, s.20, [Posledný náhľad: 7.7.2015].

¹²¹ Tamže.

Hobsbawma „vytváranie tradícií“¹²². Podľa Hobsbawma je nová tradícia ustanovená ako priamy odkaz na špecifické obdobie minulosti, ktoré môže ponúknuť tie elementy, ktoré sú potrebné pre legitimizáciu prítomných skutkov. V týchto okolnostiach sa vzťah medzi minulosťou a prítomnosťou stáva problematický, nie len preto, že kontinuita medzi dvoma periódami je z veľkej miery sfaľšovaná, ale kvôli faktu, že historická minulosť, je znovu tvarovaná podľa požiadaviek prítomnosti. Hobsbawm vo svojej analýze rozlišuje tri typy „vynájdenej tradícií“: 1, tie, ktoré sa snažia symbolizovať sociálny súlad reálnej/predstavovanej komunity, 2, tie, ktoré legitimizujú autoritu alebo určitý status, 3, a tie, ktorých cieľom je podporovať špecifický systém hodnôt. Hlavnými aspektmi v procese „vytvárania tradícií“ predstavujú tie elementy, ktoré majú emocionálny a symbolický náboj, a to pretože práve tieto elementy dokážu vytvoriť silnejšie pocity vzájomnej spoločnej súdržnosti.¹²³

Rôzne národné symboly sa predávajú po generácie, často sa im prisudzujú rôzne atribúty, zároveň jeden národný symbol môže pre viacero oblastí (aj toho istého štátneho celku) znamenať niečo iné. Až konkrétne zasadenie daného symbolu do aktuálneho kontextu doby, na ktorom sa jednotliví členovia spoločnosti zhodnú, vytvorí predpoklady pre vznik kolektívnej národnej identity. Národná ideológia je príkladom toho, ako sa vzhľadom na jej konečnú predstavu manipulovane zaobchádza s pamäťou, aby sa dosiahla tá kolektívna identita a spoločná zdieľaná kolektívna predstava (o národe meste atď.), ktorá má v sebe vždy niečo s *imagined communities*.¹²⁴

Proces nacionalizácie, t.j. prechodu od jedného typu sociálnej organizácie k druhému, sa nezaobišiel bez spomínania. Na čo a ako sa spomínalo, korigoval presadzovaný národný príbeh. V rámci jeho presadzovania ako kolektívnej identity, sa na určité dejinné udalosti spomínalo, na iné sa zároveň zabúdalo. Formovanie novej pamäti teda kráčalo ruka v ruke aj so stratou pamäti. Adresátom týchto nových pamätí sa stali občania jednotlivých štátov.¹²⁵

¹²² Eric Hobsbawm svoj koncept „invented tradition“ rozpracoval vo svojom diele: *The invention of tradition*, New York, Cambridge University Press, 1983.

¹²³ IUGA, L., *Nationalizing the city: Monuments of romaniannes and public space in interwar Cluj (1919-1933)*, Central European history, Departement of History, Budapest, 2010, s. 31, Dostupné z: http://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCIOFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.etd.ceu.hu%2F2010%2Fiuga_liliana.pdf&ei=SUicVf69LonkUp28qJAL&usq=AFQjCNFeh-mDISXk_qfRhYzWUOh_5bRoA&sig2=Mz_2IKXsYsW0VNHrRoCM7_w&bvm=bv.96952980.d.d24, [Posledný náhľad: 7.7.2015].

¹²⁴ CSÁKY, M., MANNOVÁ, E., *Kolektívne identity v strednej Európe*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999, s.19.

¹²⁵ PICHLER, T., K politike spomínania v strednej Európe, In: CSÁKY, M., MANNOVÁ, E., (eds.), *Kolektívne identity v strednej Európe*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999, s. 51.

2.3 Kolektívna identita a miesta pamäti v kontexte verejného priestoru

Pamäť môžeme definovať ako zásobáreň informácií, kolektívnych ideí, a ako proces spomínania si a spájania si prítomnosť s minulosťou. Pamäť činí túto minulosť konzistentnou. Jednou z hlavných funkcií pamäte je ručiť za kontinuitu v čase.¹²⁶ Práve pamäť je tým prvkom, ktorý vnáša do výkladu dejín možnosť demokratizácie, a plurality. História a pamäť preto často nie sú tým istým výkladom minulosti. Zatiaľ čo história sa snaží byť univerzálna, patriť všetkým, pamäti je toľko koľko je skupín, ktoré ju vytvárajú.¹²⁷ V spoločnosti sa hľadá vhodný medzník, ktorý by bol väčšinovo vnímaný ako natoľko významný, že je možné ho považovať za predel doby (napr. vojna). Pierre Norra tvrdí, že pamäťou sa stávajú tie udalosti, ktoré už nie sú živé v našich spomienkach, t.j. pamäť sa stáva sprostredkovanou. Snaha dokazovať určitú tradíciu znamená, že sa už nepovažujeme za jej aktívneho nositeľa.

Na pamäť je možné nazerať z dvoch perspektív: z prístupu individualistického a kolektivistického. Individuálnou pamäťou sa zaoberá hlavne psychológia. Z pohľadu tejto disciplíny možno pamäť vymedziť ako súbor psychických procesov, ktoré zahŕňajú kódovanie, uchovávanie a vybavovanie uchovaných informácií.¹²⁸ Podľa filozofa Henriho Bergsona je pamäť v našom myšlienkovom systéme tým, čo v našom vedomí predlžuje minulosť.¹²⁹ Kolektivistický prístup k pamäti má svoje korene v sociológii Emila Durkheima a v jeho koncepcii kolektívneho vedomia. Durkheim vidí príčinu vzniku kolektívneho vedomia nie v individuálnych stavoch vedomia, ale v samotnej povahe spoločenského súžitia.¹³⁰ Na Durkheimovu koncepciu nadviazal francúzsky sociológ Maurice Halbwachs, ktorý prišiel s tézou o sociálnej podmienenosti pamäte. Halbwachs úplne odhliada od biologických aspektov pamäte, ktoré popisuje neurológia. Uznáva, že nositeľom individuálnej pamäte je jednotlivec, avšak táto jeho pamäť získava tvar až v kolektíve. Spomienky, a to aj osobné vznikajú iba vďaka komunikácii a interakcii v rámci spoločenských skupín. Z tohto hľadiska je pre Halbwachsa individuálna pamäť vždy spoločenským fenoménom.¹³¹ Okrem faktu kto spomína, či skupina alebo jednotlivec, je dôležitý aj fakt na čo sa spomína. Spomíname vždy na deje minulé, na históriu. Pre Halbwachsa história nie je typom pamäti, lebo univerzálna pamäť neexistuje. Vzťah medzi pamäťou a dejinami charakterizuje ako

¹²⁶ KILIÁNOVÁ, G., Pohrebné rituály v strednej Európe medzi tradíciou a modernou, In: CSÁKY, M., MANNOVÁ, E., (eds.), *Kolektívne identity v strednej Európe*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999, s. 61.

¹²⁷ PIERRE, Norra, Mezi pamětí a historií, Antologie francouzských společenských věd: *Politika paměti*, Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, Cahiers du CEFRES n.13, 1998, s. 7-33.

¹²⁸ ŠUBRT, Jiří, Antinomie sociální paměti, In: *Sociologie* 43, 2011, č. 2, s.3.

¹²⁹ Tamže, s. 2.

¹³⁰ Tamže, s. 3.

¹³¹ ASSMANN, Jan., Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku, Praha, Prostor, 2001, s. 36 – 38.

vzťah následnosti. Pokiaľ udalosti žijú v pamäti a cez pamäť sa interpretujú ide o spomínanie, avšak tam kde už nikto na minulosť nespomína, tam nastupujú dejiny ako univerzálna „pamäť“. Dejiny začínajú tam kde zanikla tradícia a rozpadá sa spoločenská pamäť.¹³² Henry Rousso vidí najdôležitejšou úlohu kolektívnej pamäti v konštrukcii kolektívnej identity, v štruktúrovaní skupinovej identity, v sebadefinícii určitej skupiny, ktorej prostredníctvom sa usiluje jedna skupina odlišiť od iných skupín a národov.¹³³ Podstatnou charakteristikou kolektívnej pamäti je jej väzba na aktuálne potreby, zmysly zdieľané skupinou, na ustanovovanie, reprodukciu a uchovávanie identity. Proces spomínania potom musíme chápať ako prejav spolunáležitosti so skupinou a ako účasť na kolektívnom, komunikovanom symbolickom poriadku.¹³⁴ Väzba pamäti na aktuálne potreby spoločnosti, je to čo sa aktívne pretvára. Snaha zmeniť kolektívnu pamäť a vedomie, je často spojená najskôr so zmenou okolia, ktoré na obyvateľov vplýva.

Ak sa nejaká konkrétna udalosť usadí ako spomienka nejakej skupiny spodobní sa v nejakom mieste, osobe alebo udalosti. Spomínanie sa teda odohráva v určitom prostredí. Priestor, ako oblasť spomínania zohráva významnú úlohu pri formovaní kolektívnej pamäte. Spoločný priestor spomínania môže mať dve formy: môže to byť skutočné miesto, ku ktorému sa napríklad vzťahujú oslavy alebo spomienkové akcie, alebo je to „pomyselný“ priestor, ktorý zdieľajú príslušníci určitej skupiny na citovej úrovni. Je to určitá spoločná spomienka, ktorá spája ľudí a vytvára ich spoločnú pamäť. Väzby medzi skupinou sa zdôraznia vo chvíli kedy hrozí, že budú spretrhané, alebo keď nastane nejaká závažná udalosť pod vplyvom ktorej sa vzťahy menia.¹³⁵ V podobnom duchu prišiel s konceptom „miest pamäti“ francúzsky historik Pierre Norra. Miestom pamäti sú pre neho materiálne objekty ako napríklad budovy, pomníky, ale rovnako sú nimi aj inštitúcie, učebnice dejepisu alebo oslavy. S miestami pamäte sa spája otázka vtelenia sa pamäte do týchto miest. Norra tvrdí, že keby ľudia mali „svoju pamäť“ miesta pamäti by nepotrebovali. To, že dokazujeme nejakú tradíciu znamená, že sa už nepovažujeme za jej nositeľa.¹³⁶

Maurice Halbwachs prisudzuje kolektívnej pamäti schopnosť neustálej rekonštrukcie. Aby pamäť zostala živá musí zodpovedať aktuálnym potrebám danej spoločnosti. Obraz

¹³² ASSMANN, Jan., *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha, Prostor, 2001, s. 43.

¹³³ KILIÁNOVÁ, G., *Pohrebné rituály v strednej Európe medzi tradíciou a modernou*, In: CSÁKY, M., MANNOVÁ, E., (eds.), *Kolektívne identity v strednej Európe*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999, s. 62

¹³⁴ TUČEK, J., *Paměť*, In: STORCHOVÁ, L. a kol., *Koncepty a dějiny, Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha, Scriptorium, 2014, s. 248.

¹³⁵ HALBWACHS, M., *Kolektivní paměť*, Praha, Sociologické nakladatelství, 2009, s. 188.

¹³⁶ PIERRE, Norra, *Mezi pamětí a historií*, Antologie francouzských společenských věd: *Politika paměti*, Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, Cahiers du CEFRES n.13, 1998, s. 7-33.

minulosti, teda musí byť stále znovu skladaný aby bol v súlade s prioritami a požiadavkami spoločnosti.¹³⁷ Pre fungovanie kolektívnej pamäti je často dôležitejší tradovaný názor na ne, ako ich historický výklad. Možno konštatovať, že je často významnejšie to čo si ľudia o minulosti myslia, než to aká minulosť v skutočnosti bola, a pritom obraz minulosti môže mať v prítomnosti aktivizujúcu funkciu.¹³⁸

Monumenty vo verejnom priestore v sebe spájajú schopnosť stať sa miestom pamäti na základe symbolov, ktoré reprezentujú a nositeľmi kolektívnej pamäti. Ak však dôjde k ich odstráneniu a následnému nahradeniu dochádza aj k spretrhaniu predstáv, ktoré boli dovtedy vo verejnom priestore prítomné. Vybudovaním nových pomníkov je teda možno do priestoru zaviesť nové predstavy do povedomia širokej verejnosti. Odstrániť pomník znamená zbaviť sa objektu, ktorý vyvoláva určité reprezentácie. V dôsledku toho môžu predstavy s ním spojené upadnúť do zabudnutia, ale sa pripomínajú ako neakceptovateľné. Takýmto spôsobom môžu pomníky prispievať k tomu, že predstavy o niektorých historických momentoch a známych osobnostiach sa udržiavajú v mysliach ľudí, kým iné sú odsúdené na zabudnutie.¹³⁹

Ďalším z radov teoretikov zaoberajúcich sa otázkou kolektívnej pamäti je Jan Assmann. Assmann sa sústreďuje na vonkajšie (teda spoločenské a kultúrne) dimenzie pamäte, ktoré rozlíšil do 4 kategórií: 1, mimetická pamäť, 2, pamäť vecí, 3, komunikatívna pamäť a 4, kultúrna pamäť, do ktorej plynule prechádzajú predchádzajúce tri typy. Na tomto mieste sa obmedzím na bližšie zadefinovanie len kultúrnej pamäti, ktorá má pre prácu najväčší význam.

Pojem kultúrna pamäť pokrýva oblasť fixácie, prenosu a reprodukcie kultúrneho zmyslu. Práve väzba ku kultúrnemu zmyslu dovoľuje prvkom z mimetickej pamäti, pamäti vecí a komunikatívnej pamäti prechádzať do pamäti kultúrnej, ktorej hlavnou funkciou je konštrukcia a udržovanie kolektívnej identity, kultúrna pamäť podstatne prekračuje časový horizont komunikatívnej pamäte, ja inštitucionalizovaná, externalizovaná, objektivizuje sa v stabilných symbolických formách a do jej obsahu patria mýtické dejiny, stabilné, kontinuálne prenášané a vykladané súbory kultúrnych zmyslov. Pre kultúrnú pamäť je podstatná história spomienky, nie história faktická. Minulosť sa v kultúrnej pamäti uchováva v podobe „symbolických figúr“, ktoré sú periodicky slávnostne pripomínané, a ktoré vo chvíli

¹³⁷ ŠUBRT, Jiří, Antinomie sociální paměti, In: *Sociológia* 43, 2011, č. 2, s.10.

¹³⁸ Tzv. Thomasov teorém: „Pokiaľ je určitá situácia ľuďmi definovaná ako reálna, potom je reálna vo svojich dôsledkoch.“ Tento koncept rozpracoval americký sociológ William I. Thomas v roku 1923 vo svojej knihe *Unadjusted girl*, Boston, Little Brown and company, 1923.

¹³⁹ FERENCOVÁ, M. Pomník ako prostriedok legitimizácie režimov a transformácie spoločnosti, In: CSÁKY, M., MANNOVÁ, E., *Kolektívne identity v strednej Európe*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999, s. 337.

pripomienky osvetľujú príslušnú súčasnú situáciu.¹⁴⁰

Komunikatívnu (každodennú) a kultúrnu (sviatočnú) pamäť Assmann vymedzil ako protipóly nie len z hľadiska obsahu, foriem, médií alebo časovej štruktúry, ale aj štruktúry participácie na pamäti a ich nositeľov. V prípade komunikatívnej pamäti hovorí Assmann o difúznej účasti príslušníkov spoločenstva, ktorí sú si čo do kompetencií rovní aj cez rozdielnu mieru poznania či dosah biografickej pamäte. Oproti tomu je podiel kultúrnej pamäti vždy diferencovaný, jej obsah je sformalizovaný, symbolický, kódovaný a pripomienka má sakrálny charakter. Z toho vyplýva aj rozdielny stupeň účasti príslušníkov spoločenstva. „Povinná“ je pre všetkých ale má špecializovaných nositeľov a vykladačov tradície. Nutnosť zasvätenie pre participáciu na kultúrnej pamäti tak vytvára v spoločnosti hranicu, rozdeľujúcu jej príslušníkov na aktívnych nositeľov, šíriteľov tradície, a na pasívnych recipientov. Formalizácia, symbolickosť a inštitucionalizácia kultúrnej pamäti má za následok vytvorenie systému kontroly jej šírenia.¹⁴¹ Práve takto chápaný koncept kultúrnej pamäti je pre túto prácu nosný. Pamäť vedome konštruovaná, predávaná a zasadzovaná do verejného priestoru, ktorá je inscenovaná ako kolektívna pamäť v slávnostiach, ale aj v rôznych zobrazeniach, rytoch a na pamätníkoch, pamäť, ktorá má vplývať na okoloidúcich.

Kolektívnu identitu, alebo identitu „my“ tvorí podľa Jana Assmanna obraz, ktorý si nejaká skupina o sebe vytvorí a s ktorým sa jej členovia identifikujú. Kolektívna identita je otázkou identifikácie zo strany zúčastnených individuí. Neexistuje „sama o sebe“, ale vždy len v tej miere, v akej sa k nej isté individua priznávajú. Je tak silná alebo slabá, do akej miery je vo vedomí členov skupín živá a do akej miery je schopná motivovať ich myslenie a konanie. Podľa Assmanna potrebuje spoločnosť minulosť v prvom rade z hľadiska ich sebadefinície, čo ústi do konštatovania, že „národ žije len vtedy, keď dovoľuje znovuožiť svojej minulosti“. Upadnúť do zabudnutia znamená potom „nemať svoju kolektívnu pamäť“, nemať svoju minulosť, ale to znamená ani kolektívnu (národnú) identitu v prítomnosti a budúcnosti.¹⁴² Podľa teoretičky a historičky architektúry Christine Boyer je aj samotné mesto produktom kolektívnej pamäti. Tvrdí, že sú to hlavne fyzické artefakty, priestory, mestské ulice, pamätníky či architektonické formy, kde je naša urbánna pamäť pochovaná. Kolektívna pamäť mesta je však budovaná aj skúsenosťami a spomienkami jednotlivcom

¹⁴⁰ TUČEK, J., Pamäť, In: STORCHOVÁ, L. a kol., *Koncepty a dějiny, Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha, Scriptorium, 2014, s. 252-253. K tomu pozri aj: ASSMANN, Jan., *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha, Prostor, 2001.

¹⁴¹ TUČEK, J., Pamäť, In: STORCHOVÁ, L. a kol., *Koncepty a dějiny, Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha, Scriptorium, 2014, s. 253.

¹⁴² ZAJAC, P., Pamäť, zabúdanie a pripamätúvanie ako problém utvárania kolektívnej identity slovenského národa, In: CSÁKY, M., MANNOVÁ, E., (eds.), *Kolektívne identity v strednej Európe*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999, s. 46-47.

v urbánnom priestore, ktorý reflektuje históriu mesta.¹⁴³ V konkrétnom prípade tejto práce, ma budú zaujímať hlavne dve podoby oficiálnej pamäti – tej „československej“ a následne „maďarskej/uhorskej“. V spoločnosti sa objavuje snaha vytvoriť obraz jednotnej a bezkonfliktnej spoločnosti, a to aj spätne do minulosti, s cieľom historicky legitimizovať snahu o národnú jednotu a za pomoci retrospektívnej teleológie podložiť zákonitú nevyhnutnosť národného resp. národnoštátneho vývoja.¹⁴⁴

Pripomeňme, že rovnako ako sa spoločenská pamäť formuje a utvára môže dochádzať k presne opačnému pohybu, k jej zabúdaniu. Podľa Halbwachsa pamäť žije a rozvíja sa v komunikácií. Pokiaľ sa komunikácia preruší pamäť zmizne. K zabúdaniu dochádza ak už daná spomienka nenachádza v prítomnosti svoj referenčný rámec, t.j. už nezodpovedá potrebám spoločnosti.¹⁴⁵ Žiadna pamäť neuchováva minulosť presne tak ako sa odohrala. V pamäti zostáva len to čo spoločnosť danej doby môže zrekonštruovať jej príslušným referenčným rámcom. Minulosť sa nevyskytuje ako taká, zostáva z nej len to, čo spoločnosť v každej epoche s jej súdobými vzťahovými rámcami môže zrekonštruovať. Neexistujú teda žiadne čisté fakty spomínania, ale vždy sú sociálne interpretované.¹⁴⁶

Spomienky a pamäť nemusia byť len pozitívne. Práve silné negatívne spomienky, ktoré majú silný traumatizujúci charakter možno označiť ako „kultúrnu traumú“. Koncept kultúrnej traumy vypracoval americký sociológ Jeffrey C. Alexander. Rovnako ako na pamäť môžeme nazerať z psychologického alebo sociologického hľadiska, je tomu tak ja pri traume. Sociologický prístup ku kolektívnej traume je inšpirovaný medicínou a psychiatriou, trauma je v tomto prípade spájaná s udalosťami, ktoré po sebe zanechávajú dlhodobé až deštruktívne následky na tele alebo na psychike pacienta, v tomto prípade spoločnosti. Podľa Alexandrovej teórie sa kultúrna trauma vytvára vtedy, keď sa medzi udalosťou a reprezentáciou udalosti vytvorí priepasť, ktorú dané spoločenstvo nedokáže preklenúť: udalosti sami osebe nie sú traumatické, ale každú udalosť je (prinajmenšom) teoreticky možné zažiť ako traumatizujúcu. V sociologickej rovine sú takými udalosťami vojnové konflikty, okupácia, genocída, ekonomické a sociálne krízy alebo vynútená emigrácia. Predpokladom pre formovanie kolektívnej traumy a jej udržiavanie v spoločenskej pamäti je, že udalosť, ktorá sa odohrala je ako traumatický zážitok interpretovaná a takto preniká do kolektívnej pamäti. Následne

¹⁴³ Cit. podľa: BITUŠÍKOVÁ, A., Zápas o pamäť mesta v transformácii. Príklad Banskej Bystrice, In: CSÁKY, M., MANNOVÁ, E., (eds.), *Kolektívne identity v strednej Európe*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999, s. 311.

¹⁴⁴ CSÁKY, M., MANNOVÁ, E., (eds.), *Kolektívne identity v strednej Európe*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999, s. 7.

¹⁴⁵ ASSMANN, Jan, *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha, Prostor, 2001, s. 37.

¹⁴⁶ CSÁKY, M., MANNOVÁ, E., (eds.), *Kolektívne identity v strednej Európe*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999, s. 28.

dochádza k narušeniu hodnotového systému a kultúrne symbolických rámcov, alebo dochádza k nárastu obáv z budúcnosti.¹⁴⁷ Keďže pamäť jednotlivých ľudí, ale aj jednotlivých spoločenských skupín môže byť rovnaká, ale aj odlišná môže dochádzať k rozdeľovaniu spoločnosti na základe rôznych interpretácii spoločnej minulosti.

Prvým krokom k vytvoreniu traumy je to, že niekto nejakú udalosť za traumatickú označí. Členovia spoločenstva sa musia rozhodnúť urobiť tento krok, a následne tak túto udalosť smerom navonok komunikujú (prostredníctvom masovej komunikácie vedy alebo štátnej byrokracie). Táto komunikácia prebieha prostredníctvom médií, t.j. masovej komunikácie, štátnej byrokracie či vedy. Vytváranie kultúrnej traumy je úspešné vtedy, keď jej reprezentácie dokážu kategorizovať bolesť, okruh obetí, vzťah obetí a širšieho okolia, ako aj vinníkov – a keď sa tieto kategórie dokážu presadiť v dostatočne širokých kruhoch spoločnosti.¹⁴⁸

¹⁴⁷ ASSMANN, Jan, *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha, Prostor, 2001, s. 17.

¹⁴⁸ KOVACS, É., O traumatickej pamiatke Trianonu, In: *Rozpad Uhorska a Trianonská mierová zmluva*, Miroslav Michela, László Voros a kol., Historický ústav SAV, Bratislava, 2013, s. 265-276.

3. Premeny verejného priestoru Košíc

Vývoj, zmeny v živote mesta, príslušnosť mesta k určitému politickému systému, ako aj charakter mesta sa dajú postrehnúť, nie len na označovaní si verejného priestoru pomocou sôch alebo pamätných tabúl, ale aj na základe pomenovávaní verejných priestorov. Či už hovoríme o názvoch ulíc, námestí alebo štvrtí, ich oficiálne pomenovanie, ako aj tie ľudovo zaužívané nám môžu toho veľa odhaliť, obzvlášť v situácii meniacich sa politických režimov. Možno povedať, že pre tieto zmeny všeobecne platí, že akýkoľvek kontranázov, ideologicky motivovaný alebo neutrálny, sa vždy odkazuje na pôvodné pomenovanie, a to buď svojou nepríznakovosťou, ktorou má nahradiť predchádzajúce ideologické pomenovanie, alebo svojou honorifikačnou príznakovosťou.¹⁴⁹ Politická moc usiluje o také názvoslovie, ktoré je bezpríznakové a jednoznačné, s výnimkou jasne príznakových mien ideologicky motivovaných, ktoré nemôžu ponúknuť iný než ideologicky správny výklad podľa aktuálnej mocenskej situácie. Existujú však aj názvy, ktoré sú staré niekoľko storočí a môžu byť chápané a vykladané úplne v inom kontexte. V situácii kde pomenovanie poskytuje vládnucej ideológii aj možnosť protikladného alebo inak nevhodného výkladu, hoc aj neopodstatneného a mylného, sa štátna moc usiluje o jeho zmenu a o jeho jednotné chápanie zodpovedajúce aktuálnym požiadavkám.¹⁵⁰

Roky 1918 a 1938 predstavovali pre košický verejný priestor významné medzníky, kedy sa Košice stali súčasťou iného štátneho a politického celku. Napriek tomu, že v oboch týchto rokoch došlo k zmene politického režimu, v ktorom sa Košice ocitli, neboli to z hľadiska premeny verejného priestoru dve identické situácie. V roku 1918 došlo k rozpadu Rakúsko-uhorskej monarchie a k vzniku nového demokratického štátu – Československa. Nová československá štátna moc však nemala spoločné tradície, na ktoré by mohla nadväzovať. Naopak po prvej Viedenskej arbitráži v roku 1938 bolo územie Košíc opätovne pričlenené k Maďarsku. Košice (ako aj všetky ostatné územia, ktoré pripadli Maďarsku po Viedenskej arbitráži) nemali status plnohodnotných maďarských občanov. Pre obyvateľov pripojených území platili iné zákony a obmedzenia. Z hľadiska prekódovania verejného priestoru však nová maďarská vláda mohla odkazovať na stav spred 20 rokov.

Každá nová viera, názor alebo ideológia si svoj novonadobudnutý priestor označí, buď plotmi, hradbami, múrmi alebo duchovnejšími výtvormi, akými sú sochy, chrámy pamätníky atď. Táto snaha bola spoločná pre obe situácie. Obsadzovanie verejného priestoru sa dialo aj

¹⁴⁹ DAVID, J., *Smerov, Brežněves a Rychlonožkova ulice, kapitoly z moderní české toponomie*, Academia, Praha, 2011, s. 40.

¹⁵⁰ Tamže, s. 45-46.

pomocou sprievodov a prostredníctvom iných symbolických akcií a rituálov.¹⁵¹ Lojálnosť k starému či novému režimu sa prejavovala rôzne, avšak verejne. Práve sledovanie zmien v názvoch uličných sietí dopomôže k celkovému dokresleniu premien, ktorými verejný priestor mesta prechádzal.

3.1 Vymedzenie skúmaného priestoru

Základný pôdorys mesta Košíc tvorila, a tvorí, Hlavná ulica – rínoč, a s ňou vedúce paralelné ulice, dnes – na východe Kováčska ulica a na západe Mäsiarska ulica. Pre Košice je typické pozdĺžne vretenovité námestie, do ktorého bezprostredne vyúsťovali všetky ulice i hlavné brány.

Vo svojom výskume zamerala na historické jadro/centrum mesta, ktoré je v súčasnosti mestskou pamiatkovou rezerváciou. Mestské jadro som si vybrala nie len preto, že je to historicky najstaršia oblasť mesta, a teda prešla všetkými historicko-architektonickými vývojovými etapami, ale aj preto, že toto miesto predstavuje oblasť prirodzeného stretávania sa ľudí (na počiatku s hospodárskym a obchodným cieľom, neskôr kultúrnym).

Mestská pamiatková rezervácia Košíc tvorí necelé jedno percento zastavaného územia mesta Košíc. Táto štruktúra sa vyvíjala vo forme mestského urbanizovaného prostredia približne 700 rokov. Dnes je symbolom regiónu a ťažiskom kultúrneho, podnikateľského a spoločenského diania 240-tisícového mesta. Bezprostredný prstenec vyzretej mestskej štruktúry okolo stredovekého jadra sa vyvíjal od neskorého stredoveku a za ostatných 30 rokov bol z väčšej časti nenávratne zničený. Zástavba mesta sa v 2. polovici 20. storočia extenzívne rozvinula na dnešných 24 383 hektárov, z čoho 15 134 hektárov tvorí zastavaná plocha územia. Pamiatková rezervácia má plochu 85 hektárov, spolu s Ochranným pásmom sa rozlieha na 140 hektároch, čo predstavuje 0,925 % zastavaného územia Košíc.¹⁵² Dnešné územie historického jadra predstavuje okrem plochy stredovekého, kedysi hradbami opevneného mesta aj plochu, na ktorej sa postupne od 13. do 18. storočia rozširoval fortifikačný systém mesta, spolu s tzv. predpolím (glacis, kolište), na ktorom z bezpečnostných dôvodov niekoľko storočí nesmeli byť postavené pevné murované stavby, len drevené, bez základov, aby ich v prípade obliehania nemohlo vojsko nepriateľa využiť ako úkryt. Po strate významu mestských opevnení v priebehu 18. a začiatkom 19. storočia sa plocha pred polia okolo celého mesta postupne začala využívať: najprv ako záhrady, neskôr

¹⁵¹ LIPTÁK, E., Storočie dlhšie ako 100 rokov, Kaligram, Bratislava, 2011, s. 265.

¹⁵² História Košíc pre budúcnosť mesta, Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie, zostavil Krajský pamiatkový úrad Košice, vydal TypoPress Košice, Košice, 2005, dostupné z: http://www.kosice.sk/img/publikacia/Historia_Kosic.pdf, [posledný náhľad: 28.8.2015], s. 9.

ako stavebné parcely pre menšiu zástavbu meštianskych domov. Vznikala tu postupne bloková zástavba a veľkoryso koncipovaný okružný komunikačný systém s alejami, inšpirovaný urbanistickým riešením Budapešti a Viedne. Domy vyrástli aj medzi jednotlivými hradbovými pásmi.

Z vývojového hľadiska je nutné hľadiť na územie historického jadra ako na dva celky. Prvým je samotná plocha štyroch tzv. mestských kvartálov a tzv. insula – ostrov medzi nimi, určujúci pôvodný šošovkový tvar ústrednej mestskej komunikácie. Táto plocha bola zastavaná už od prvopočiatkov existencie Košíc ako mesta, to znamená od 13. storočia. Má dodnes v takmer celom rozsahu zachovanú stredovekú uličnú sieť a parceláciu. Na tomto území sú zároveň sústredené najstaršie a najhodnotnejšie stavebné pamiatky mesta. Druhý územný celok historického jadra predstavuje práve rozšírenie mestskej zástavby na bývalej ploche hradieb a kolišťa v priebehu 18. a 19. storočia, organicky súvisiace s urbanizmom stredovekého mesta. Za hradbami mesta vznikali huštáky – predmestia. Roku 1707 mesto spojilo územie Čermeľa s okolitými ulicami. Až v roku 1861 sa zotrel rozdiel medzi vnútorným mestom a predmetiami, ktoré boli priradené k mestu ako: Františkovo mesto, Jozefovo mesto, Alžbetino mesto a Nové mesto.¹⁵³ Oba tieto celky tvoria spolu Mestskú pamiatkovú rezerváciu a jej ochranné pásmo.¹⁵⁴ Výstavbu v meste, a teda aj podobu mesta upravoval od roku 1885 Stavebný štatút slobodného kráľovského mesta. Tento stavebný štatút bol v platnosti ako všeobecné vládne nariadenie v platnosti až do roku 1928. Bol najvýznamnejším determinantom stavebného vývoja mesta. Niektoré európske sídla ho v minulosti prijali ako vzor pre konštituovanie vlastných právnych noriem.¹⁵⁵

Ako východzí hraničný bod mestskej pamiatkovej rezervácie slúži križovatka Komenského a Strojárskej ulice na severnom okraji Mestskej pamiatkovej rezervácie. Odtiaľ je vedená hranica západným smerom po Strojárskej ulici, na jej konci sa stáča okolo radnice, obracia sa smerom na juh na Moyzesovu ulicu, ktorou prechádza jej západnou stranou. Z Moyzesovej odbočí na Poštovú ulicu, z ktorej sa stáča okolo hlavnej pošty na Kuzmányho ulicu, na konci ktorej sa hranica otáča východným smerom na Štúrovu ulicu. Z tejto odbočí na Grešákovu ulicu, po malej odchýlke pokračuje krátkym úsekom Mojmírovej ulice, odkiaľ odbočí na Pribinovu ulicu, pretína Hlavnú ulicu, pokračuje celou dĺžkou Rooseveltovej ulice, okolo parku na Drevnom trhu sa stáča severným smerom na ulicu

¹⁵³ BLICHA, M., *Charakteristika názvov ulíc okresných miest východoslovenského kraja*, Východoslovenské múzeum v Košiciach, Košice, 1986, s. 13.

¹⁵⁴ História Košíc pre budúcnosť mesta, Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie, zostavil Krajský pamiatkový úrad Košice, vydal TypoPress Košice, Košice, 2005, dostupné z: http://www.kosice.sk/img/publikacia/Historia_Kosic.pdf, [posledný náhľad: 28.8.2015], s. 19

¹⁵⁵ Tamže, s. 11

Protifašistických bojovníkov, pretína Mlynskú ulicu, napája sa na Štefánikovu ulicu, ktorou prechádza po celej jej dĺžke, pretína Hviezdoslavovu ulicu, pokračuje Gorkého ulicou, okolo Železničného riaditeľstva sa stočí západným smerom na Strojárskejšiu ulicu, ktorou pokračuje až k svojmu východnému bodu na Komenského ulici.¹⁵⁶ (pozri obrázok č 1)

3.2 Premena uličnej siete po roku 1918

Ulice majú svoje mená, takmer od založenia prvých sídel. Pomocou nich sa v meste orientujeme, označujú polohu určitého domu v rámci určitého miesta. Toto však nie je jediná funkcia názvov ulíc a námestí. Ulice sa pomenúvajú slovami, a slová sú súčasťou jazyka. Názvy sa teda môžu stať predmetom jazykovedného výskumu. Názvy sa môžu skúmať aj z hľadiska ich významu (pre určitú spoločnosť/mesto), z hľadiska motivácie (čo viedlo určitú skupinu ľudí, spoločnosť k danému označeniu ulice) a spoločenskej funkcie vôbec. Základnú otázku, ktorú si môžeme položiť je: prečo konkrétne ulice dostali práve tie konkrétne mená? Názov ulice môže napríklad vyjadrovať nejakú jej vlastnosť (Dlhá ulica, Krátka ulica) alebo aj činnosť, ktorá sa v tejto ulici uskutočňovala (Kováčska ulica). Ulice však môžu byť pomenované aj po geografických znakoch, historicky významných osobnostiach alebo po udalostiach. Práve posledné dve spomenuté kategórie ma budú najviac zaujímať. Historicky významná osoba aj udalosť, je vždy subjektívne hodnotená kategória, a ako taká, práve ona odzrkadľuje spoločenskú/kultúrnu/národnú situáciu v meste. Ide predovšetkým o vzťahy medzi názvami ulíc a ich vlastnosťami, o vzťahy mesta a jeho obyvateľov k osobnosti, ktorej meno tvorí základ názvu ulice, prípadne o vzťah medzi názvom ulice a dobou, v ktorej bola pomenovaná, resp. premenovaná. Motiváciu názvu ulíc nie je vždy ľahké odhaliť. Zhruba od polovice 19. storočia sa pomenovanie ulíc začína považovať za politikum, a tak sa názvy ulíc menia.¹⁵⁷ Moderný tvorca a užívateľ zemepisných mien nie je už kolonizátorom či lokátorom, ktorý chce svojim pomenovaním vystihnúť predovšetkým podstatu miesta, jeho charakter, okolnosti založenia alebo vyjadriť vlastnícky vzťah. Naopak pomenovanie sa mu stáva nástrojom politického, národnostného či obchodného boja. Tento jav sa začína objavovať v období vzrastajúceho nacionalizmu jednotlivých národov. Ideologizácia názvov sa stávala účinným nástrojom politického boja predovšetkým v oblastiach stretávania sa dvoch etník. Tieto územia často predstavovali oblasti, kde sa vzájomne krížili jednotlivé národnostné výkladové línie, ktoré si často boli konkurenčné. Táto ideologizácia sa uplatňovala tam, kde

¹⁵⁶ História Košíc pre budúcnosť mesta, Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie, zostavil Krajský pamiatkový úrad Košice, vydal TypoPress Košice, Košice, 2005, dostupné z:

http://www.kosice.sk/img/publikacia/Historia_Kosic.pdf, [posledný náhľad: 28.8.2014], s. 7.

¹⁵⁷ BLICHA, Michal, *Charakteristika názvov ulíc okrených miest východoslovenského kraja*, Východoslovenské múzeum v Košiciach, Košice, 1986, s. 8.

v hraniciach štátu s jednou silnou etnickou skupinou žijú národnostné menšiny, alebo vtedy, ak je potreba zdôrazniť územné požiadavky. Samotný názov, ako nástroj nacionálneho boja, slúži už nie len tým, v akej jazykovej podobe je realizovaný, často dochádza k premenovávaniu pod zásterkou tzv. štandardizácie názvoslovia, ale tiež sa napríklad uplatňuje pri vytváraní mýtu o etnicky homogénnom prostredí.¹⁵⁸ Práve v etnicky zmiešaných oblastiach hralo dôležitú úlohu akési „vykolíkovaní si verejného priestoru“. Tento akt sa odohrával aj cestou premenovávania ulíc a námestí (premenovať ulicu bolo často krát finančne menej nákladné ako napríklad postaviť sochu významnému národnému buditeľovi, prípadne nejakej historickej osobnosti, čo si národné spolky z finančných dôvodov často krát nemohli dovoliť). Ako uvádza vo svojom príspevku Marc Auge na príklade Paríža, ulice a námestia boli od dávnych dôb príležitosťou k pripomínaniu si nejakej osobnosti alebo udalosti. Niektoré monumenty dávajú názvy uliciam a námestiam, pretože tie k nim vedú. Najčastejšie sú však tepny miest pomenovávané podľa významných osobností miestneho alebo národného života. Auge okrem príkladov pomenovávania ulíc a námestí uvádza aj príklady pomenovania staníc metra, ktoré práve pripomínajú ulice alebo pamiatky na povrchu. Tak sa každý človek pohybujúci sa v tomto verejnom priestore ponára do histórie, či o to stojí alebo nie. Tento neustály odkaz k dejinám vedie k sprítomňovaniu historického odkazu (regionálneho alebo národného) v meste.¹⁵⁹

Od vzniku mesta Košice a jeho uličnej siete v podstate až do roku 1867 z jazykového hľadiska prevládajú latinské a nemecké názvy ulíc. Po Rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa s rastúcim maďarizačným tlakom menia aj pomenovania ulíc a námestí. Najčastejšou zmenou je preklad názvu ulice do maďarčiny, ale dochádza aj k úplnému zmeneniu názvu napríklad podľa predstaviteľov uhorskej (maďarskej) politiky a kultúry. Pri pomenovaní ulíc po významných osobnostiach verejného života hovoríme o tzv. honorifikačnom motíve (je to pomenovanie priestranstiev po osobnostiach, ktoré často s daným konkrétnym miestom nesúvisia, honorifikačné názvy nám nič nehovoria o tom, kam ulica smeruje alebo aký významný objekt je niekde nablízku). Tento motív sa vo väčšej miere začína využívať od polovice 19. storočia. Honorifikačný motív je tesne spojený s dobovými politickými a spoločenskými hodnotami, preto názvy kde sa uplatňuje často nemajú dlhé trvanie a väčšinou dochádza k ich premenovaniu s nástupom iného politického režimu.¹⁶⁰ Plány vlády

¹⁵⁸ DAVID, Jaroslav, *Smrdiv, Brežněves a Rychlonožkova ulice, kapitoly z moderní české toponomie*, Academia, Praha, 2011, s. 32.

¹⁵⁹ AUGE, M., Ne-místa: úvod do antropologie supermodernosti, Antologie francouzských společenských věd: Město, Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, Cahiers du CEFRES n.10, 1996, dostupné z: http://www.cefres.cz/IMG/pdf/auge_1996_ne_mista.pdf, (Posledný náhľad: 25.6.2015), s. 101

¹⁶⁰ Tamže, s. 34-35.

premenovať ulice v duchu nového štátneho zriadenia, môžu byť interpretované ako cesta k uskutočneniu vízie „ideálneho“ mesta aspoň v rovine jazyka, ak to nie je možné v rovine fyzického priestoru a v rovine duchovnej, t.j. v nazeraní obyvateľov mesta na mesto samotné. Kevin Lynch v tejto súvislosti poukazuje na to, že identitu mesta podporuje aj názov ich jednotlivých častí a objektov.¹⁶¹

Príkladom použitia honorifikačného motívu v Košiciach pred rokom 1918 je vznik pomenovania ulíc s názvami ako: Attila utca, Sándor utca, Kossuth Lajos utca, Rákoczy utca, Borkoczy utca, Deák Ferenc utca...a iné.¹⁶² Tieto pomenovania ulíc boli vo väčšinovej miere ponechané až do roku 1918 (výnimku tvoria ulice, ktorých názov sa menil počas premenovávaní ulíc v roku 1913). Po tomto premenovávaní sa v nových názvoch ulíc sa vo väčšej miere objavujú pomenovania po historicky alebo politicky významných osobnostiach. Príkladom takýchto ulíc sú: Kakas utca bola premenovaná na Bacsányi ut., Kert utca na Tököly-út, Lilion utca na Corvin utca, Török utca na Bajza József utca alebo Vám utca na Bocskay körút.¹⁶³

Premenovanie ulíc a námestí, a ich číslovanie sa po roku 1918 uskutočňovalo na základe zmyslu zákona: č. 266/920 z r. 1920. §11-19.¹⁶⁴¹⁶⁵ Otázka premenovávaní ulíc v Košiciach sa v mnohých prípadoch stala citlivou záležitosťou. Silne zastúpené opozičné strany v rade mesta Košíc neposkytovali záruky na bezproblémové zmeny v pomenovaní takých ulíc, ktorých pomenovania považovali košický Maďari za súčasť svojej historickej národnej identity. Na druhej strane boli štátne mestské úrady pod tlakom česko-slovenských spolkov a tlače, ktoré odmietali pomenovania ulíc aj po osobnostiach, ktorých význam prekračoval úzko nacionálny rámec. Prístup župného úradu sa postupne menil od hrozby finančných pokút mestskej rade za nečinnosť k taktike košického starostu Pavla Nováka, ktorý uprednostňoval postupné poslovenčovanie názvov tých ulíc, ktoré by nevyvolávali kontroverzné reakcie. Z tohto dôvodu nedošlo v Košiciach k jednorázovému premenovaniu všetkých ulíc, ale mnohé názvy sa menili počas trvania Československej republiky a boli predmetom vyjednávania. K zmenám názvov ulíc, pomenovaných po niektorých uhorských

¹⁶¹ LYNCH, Kevin, *Obráz mesta (the image of the city)*, Praha, Polygon, 2004, s. 70.

¹⁶² BLICHA, Michal, *Charakteristika názvov ulíc okresných miest východoslovenského kraja*, Východoslovenské múzeum v Košiciach, Košice, 1986, s. 105.

¹⁶³ Adresár mesta Košice, 1914.

¹⁶⁴ Toto vládne nariadenie zakazovalo mená ulíc a námestí, ktoré nie je možné dať do súladu s históriou a vonkajšími vzťahmi národa československého, menovite také, ktoré pripomínajú osoby, ktoré prejavili nepriateľské zmýšľanie voči československému národu. Toto vládne nariadenie rovnako zakazovalo nevhodné názvy spoločností, verejne prístupných miestností, inštitúcií a pod. – LIPTÁK, L., *Kolektívne identity a verejné priestory*, In: CSÁKY, M., MANNOVÁ, E., *Kolektívne identity v strednej Európe*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999, s. 128-129.

¹⁶⁵ AMK, Fond: MMK 1923-1938, inv.č. 359, č.k. 165.

osobnostiach (Ferenc Rákoczi, Gábor Bethlen, Mihály Vörösmarty) počas fungovania košickej župy, a vôbec do roku 1938 nedošlo.¹⁶⁶

Názvy ulíc možno následne rozdeliť do dvoch kategórii: prvou skupinou sú ulice, ktoré si ponechali svoje názvy (názvy boli preložené z maďarčiny do slovenčiny t.j. význam názvu ostal ten istý). Druhou skupinou sú ulice a námestia, ktoré dostali nové pomenovania (napríklad po významných historických slovenských aj českých osobnostiach, prípadne po významných predstaviteľoch československej politiky). Druhú skupinu možno ďalej ešte rozdeliť, na ulice, ktoré boli premenované bezprostredne po zmene režimu, a na tie, ktoré dostali nové pomenovanie až v priebehu trvania Československej republiky. Dodatočne boli premenované preto, lebo sa ukázalo, že napriek tomu, že na začiatku sa javili ich názvy ako kompatibilné s novou československou štátnou ideou, napokon spôsobovali rozruch. Ako nižšie ukážem podnety na ich premenovanie niekedy vzišli od samotných občanov, niekedy to bolo rozhodnutie mestskej rady a zastupiteľstva.

Príkladom prvej kategórie sú ulice ako: dnešná Bačíková ulica, ktorá rovnako ako pred rokom 1918 aj po ňom niesla názov Tordássyho ulica, dnešná Baštová ulica (Bástya utca – Baštová ulica), dnešné Dominikánske námestie (Domonkos tér – Dominikánske námestie), dnešný Drevný trh (Petöfi tér – Petöfiho námestie), dnešná Hrnčiarska ulica (Fazekas utca – Hrnčiarska ulica), dnešné Kasárenské námestie (Laktanya piac – Kasárenské námestie), dnešná Kováčska ulica (Kovács utca – Kováčska ulica), dnešná Kuzmányho ulica (Bethlen körut – Bethlenova okružná), dnešná Mäsiarska ulica (Meszáros utca – Mäsiarska ulica), dnešná Moyzesova ulica (Rákoczi körut – Ráocziho okružná), dnešné námestie Pri Miklušovej väznici (Calvin tér – Kalvínovo námestie), dnešný Senný trh (Vörösmarthy tér – Vörösmarthyho námestie), dnešná Strojárska ulica (Dohány utca – Tabaková ulica)¹⁶⁷. Ako si môžeme všimnúť väčšina z ulíc, ktorých názvy ostali nezmenené (iba sa preložili) niesli svoje pomenovanie po činnosti, ktorá sa tam vykonávala. Výnimkou sú však práve Tordássyho ulica, Petöfiho námestie, Rákocziho okružná, Bethlenova okružná či Vörösmarthyho námestie. Otázkou zostáva prečo práve tieto osobnosti zostali figurovať vo verejnom priestore a neobjavila sa ani snaha o ich odstránenie.

Možné vysvetlenie ponechania práve týchto názvov ulíc nám môže ukázať bližší náhľad na osobu Františka II. Rákocziho, konkrétne na to, ako bola jeho osoba interpretovaná s súvislosti s dvestoročným výročím jeho smrti. Toto výročie pripadlo na 8. apríla 1935. Maďarskí občania z Maďarska sa chystali prísť do Košíc kde chceli zložiť veniec k hrobu

¹⁶⁶ DULOVÍČ, E., Realizácia štátnej politiky županov Košickej župy v rokoch 1923-1928, In: *Historický časopis*, roč. 53, č.4, 2005, s. 673.

¹⁶⁷ Adresár mesta Košice r. 1913, Adresár mesta Košice rok 1924.

Františka II. Rákocziho. Táto snaha pobúrila časť verejnosti, a k tejto snahe sa už v októbri 1934 zamietavo vyjadrili aj noviny Slovenský Východ.¹⁶⁸ Argumentovalo sa, že nie je dôvod aby bol Rákoczi slávený ako maďarský (uhorský) národný hrdina terajším Maďarskom, a to z dôvodu, ako poukazuje autor jedného z článkov pojednávajúcich o tejto udalosti, že Rákoczi ako historická osobnosť vystupoval proti Habsburskej dynastii a vláde, a čo je v rozpore s momentálnou politikou Maďarského kráľovstva, ktorá sa usiluje o návrat Habsburskej dynastie na maďarský trón.¹⁶⁹ V ďalšom článku sa jeho autor snaží objasniť postavenie osoby Františka II. Rákocziho v rámci slovenského (československého) významu. Hneď na začiatku autor vyjadruje stanovisko: „*Nemáme dôvodu ani k jasotu a oslavám, ale ani príčiny k neuznávaniu Rákocziho veľkosti a k haneniu jeho pamiatky.*“ Uznáva Rákocziho ako významnú historickú osobu, ako veľkého muža, ktorý bojoval v rámci Habsburskej monarchie na začiatku 18. storočia za slobodu, avšak dodáva, že pre Slovákov a slovenskú históriu neznamena táto postava nič. Neutralita je zdôraznená aj v závere článku: „*Musíme uznať, že Rákoczi bol z toho malého počtu vynikajúcich a mocných maďarských ľudí, na ktorého Slováci nemusia spomínať len s trpkosťou.*“¹⁷⁰ Celkovo je František II. Rákoczi v novinách Slovenský Východ vykresľovaný skôr neutrálne ako postava doby, ktorá využila zlú politickú a sociálnu situáciu, a že rovnako sa k nemu klonili ľudia národnosti maďarskej, slovenskej ako aj rusínskej.¹⁷¹

Dá sa predpokladať, že podobne ako bolo nazerané na Františka II. Rákocziho bolo nazerané aj na Gabriela Bethlena, keďže sa s ním rovnako spája odpor voči Habsburskej dynastii. Čo sa týka osobností Tordássyho, Vöröshmarthyho a Petőfiho, je možné sa domnievať, že keďže boli predstaviteľmi skôr kultúrneho ako politického života, neboli v jednoznačnej kontradikcii voči československej štátnej idey.

Prezentovaná neutralita, a v podstate žiaden vzťah, ani pozitívny (honorifikačný) ani negatívny mohli byť dôvodom ponechania názvu ulice po daných predstaviteľoch uhorského verejného života. To, že pomenovania týchto ulíc boli ponechané dokladuje aj to, že neboli v rozpore s vyššie spomínaným zákonom.

Do druhej kategórie uličných pomenovaní patrí napríklad dnešná Alžbetina ulica (Deák Ferenc utca – Šrobárova ulica), dnešná Bočná ulica (Szegefű utca – Ulicu Juraja Szatmáryho), dnešná Ulica Dr. Kostlivého (Sándor utca – Alexandrova ulica; po roku 1927 Cyrilo-Metodejská ulica), dnešná Hviezdoslavova ulica (Ferencz József körút –

¹⁶⁸ Maďarská púť k hrobu Rákocziho, In: *Slovenský východ*, r. 16, č. 234, (14.10.1934).

¹⁶⁹ Maďari chystajú sa zneužiť Rákocziho osláv k politickým demonstráciám, In: *Slovenský východ*, r. 17, č. 58, 10.3.1935.

¹⁷⁰ Ako je to s tým Rákoczim?, In: *Slovenský východ*, r. 17, č. 76, 31.3.1935.

¹⁷¹ Zakázaná demonstrácia s oslavou Rákocziho, In: *Slovenský východ*, r. 17, č. 77, 2.4.1935.

Hviezdoslavova ulica), dnešná Mlynská ulica (Kossuth Lajos utca – Mlynská ulica), dnešné Námestia Maratóna mieru (Ferenc József tér – Husitské námestie), dnešné námestie osloboditeľov (Erzsébet tér – Legionárske námestie). A v neposlednom rade aj dnešná Hlavná ulica (Fő utca – Hlavná ulica – Štefánikova ulica)¹⁷² Môžeme si všimnúť, že honorifikačný motív sa po roku 1918 uplatňoval pri zmene názvov tých ulíc, na ktorých bol tento motív použitý už predtým.

Ako dokladujú archívne záznamy zmeny v názvoch ulíc a námestí sa neodohrávali jednorázovo, masovo bezprostredne po zmene politického režimu. V priebehu dvadsiatich rokov možno vysledovať viaceré výzvy k premenovaniu nejakej ulice, prípadne ulíc. Názvy sa teda menili aj v priebehu trvania Československej republiky (do roku 1938).

Ako príklad uvádzam návrh, ktorý dňa 5. decembra 1925 podal miestny odbor Matice slovenskej v Košiciach mestskému zastupiteľstvu na premenovanie ulíc v meste: „... *aby sa ulice, kt. nesú názov bez zvláštnej historickej hodnoty premenovali, a zmeniť sa majú aj mená ulíc, kt. nesú označenia po osobách, kt. sú pre domorodcov bezvýznamné (ako napr: Lisztová, Vorosmarthyho, Korvinova, Báthoryho, rovnako sa majú premenovať tie, kt. nesú mená kuruckých osôb, ako Feja, Mikes, Csanyi, Szamáry. Prevrát r. 1918 priniesol do nášho kult. a národného života hlboko zasiahnuté finesy. Je teda na mieste aby sa zračili stopy týchto historických časov i na zovňajšej tvárnosti nášho mesta.*“¹⁷³ Z návrhu je zrejmé, že určitá časť košickej verejnosti, nebola dostatočne spokojná so zmenami, ktoré vo verejnom priestore Košíc prebehli od roku 1918 až do konca roka 1925. Ako odpoveď na výzvu miestneho odboru Matice slovenskej v Košiciach nám posluži jej opätovná výzva k mestskej rade zo dňa 7. júna 1926: „...*miestny odbor Matice slovenskej opätovne dovoľuje si podať návrh na premenovanie ulíc, bo doterajší stav ani zďaleka nezodpovedá dejinnému vývoju mesta a ani zloženiu obyvateľstva podľa národnosti. Dnes sme už k tomuto kroku nútení rôznymi slovenskými a českými organizáciami. Miestny odbor M.S. robí ešte tento pokus a probuje vyhovieť všetkým doterajším námietkam aby sa presvedčil či mestská rada je skutočne ochotná oprávnenej žiadosti slovenskej a českej verejnosti vyhovieť...*“ Návrh sa podáva na premenovanie 10 ulíc, a to konkrétne: Hlavná ulica sa má premenovať na Štefánikovu triedu, Pavla Luženského ulica na ulicu Dohnániho, Peštianska ulica na Triedu 30. Októbra, prípadne na Šafárikovu ulicu, ulica Darvaša na Ulicu Sama Chalúpku, Kasárnické námestie na Jánošíkovo/Langsfeldovo námestie, Zoltánova ulica na Ulicu Matúša Trenčianskeho, prípadne na Kmeťovu ulica, Alexandrova ulica na ulicu Cyrilo-Metodejskú, Esterházyho ulica na

¹⁷² AMK, Fond: MMK 1923-1938, inv.č. 273, č.k. 19, AMK Fond: MNÚ 1923-1938, inv.č.146, č.k. 40, Archív KPÚ KE, Fond: Mapy a plány mesta, Mapa mesta Košice z roku 1906 a 1936.

¹⁷³ AMK, Fond: MMK 1923-1938, inv.č. 359, č.k. 165.

Svätoplukovú, Moldavská okružná na Hurbanovu okružnú, prípadne na Vajanského ulicu, Szemereho ulica na Bernolákovú ulicu.¹⁷⁴ Nové pomenovania nesú mená osobností alebo dátumy udalostí významných pre slovenský, resp. československý národný príbeh. Objavuje sa tu prvý návrh na premenovanie Hlavnej ulice po „najväčšom“ Slovákov, zdôrazňujú sa aj historickejšie postavy slovenského národného príbehu ako Anton Bernolák (kodifikátor prvej podoby spisovnej slovenčiny), či Jozef Miloslav Hurban ako predstaviteľ štúrovskej generácie, ale aj Juraj Jánošík, ako osobnosť predstavujúca boj proti maďarskému/uhorskému útlaku. Vynechaný neboli ani Cyril a Metod, ktorí sa spájajú so spoločnou československou tradíciou a s odkazom Veľkej Moravy, ako prvého spoločného štátneho útvaru Čechov a Slovákov. Miestny odbor Matice slovenskej apeluje na mesto aj prostredníctvom finančnej otázky: *„Keďže mesto ako sa dozvedáme má v rozpočte väčšiu sumu na obnovenie tabuliek ulíc úfame, že nebude márnотratne vyhadzovať peniaze i na také tabuľky, ktorých mená stále dráždia národného ducha Slovákov a Čechov, ktoré stále pestujú národnú nenávisť Slovákov a Čechov voči Maďarom, aby na tomto niekomu mohlo záležať. Spomíname to nie z národného šovinizmu, ba práve naopak, chceme zamedziť všetky prípadné šovinistické výbuchy...“*¹⁷⁵

Zo zoznamu ulíc z roku 1930, a z mapy z roku 1932 a 1936 je možné vyčítať, kedy približne, a u ktorých ulíc k navrhovaným zmenám došlo. Konkrétne išlo o vyhovenie požiadavky v uliciach: Hlavná ulica figuruje ako Štefánikova na mape z roku 1932, zmenu Alexandrovej ulice na ulicu Cyrilo-Metodejskú nám dokladá až mapa z roku 1936, rovnako zmenu Eszterházyho ulice na Svätoplukovu dokladá až mapa z roku 1936, premenovanie ulice Pavla Lužinského na Ulicu Dohnániho, zmenu Szemereho ulice na Bernolákovú ulicu a zmenu Zoltánovej ulice na Kmeťovu ulicu dokladá zoznam názvov ulíc z roku 1930. K premenovaniu premenovaniu nedošlo u Moldavskej okružnej na Hurbanovu okružnú, Peštianskej ulice na Triedu 30.októbra, nedošlo ani k premenovaniu Kasárnického námestia na Jánošíkovo resp. Langsfeldovo námestie, Ulica Imricha Darvaša bola taktiež ponechaná.¹⁷⁶

Ďalším, hoc inak motivovaným, príkladom zmeny názvu ulice je aj ulica Poštová. Pred rokom 1918 so volala Pósta utca, po vzniku Československa bol jej názov preložený do slovenčiny ako Poštová ulica. Ako sme ukázali vyššie, táto prax bola úplne bežná. Túto ulicu robí výnimočné však jej premenovanie v roku 1927 na ulicu Rumanovu. V roku 1925 zomrel košický župan Dr. Ján Rumann. Už v októbri 1925 sa na mestskom zastupiteľstve predkladá

¹⁷⁴ AMK, Fond: MMK 1923-1938, inv.č. 359, č.k. 165.

¹⁷⁵ Tamže.

¹⁷⁶ AMK, Fond: MMK 1923-1938, inv.č. 273, č.k. 19, Archív KPÚ KE, Mapy mesta Košice 1932 a 1936.

návrh na premenovanie jednej z ulíc v Košiciach po zosnulom županovi¹⁷⁷ a na zasadnutí mestskej rady v marci 1926 sa prejednáva už konkrétny návrh premenovania Poštovej ulice na ulicu Rumanovu.¹⁷⁸ Tento návrh bol úspešný a od roku 1927 je táto zmena oficiálna. Pomenovanie ulice po zosnulom županovi prebehlo v celku rýchlo a bez väčších komplikácií. Navzdory tomu, že predstavoval oficiálnu autoritu československej moci, bol akceptovaný aj maďarskou časťou verejnosti. Vyplynulo to pravdepodobne z jeho politického prístupu k riešeniu sporných záležitostí v meste.¹⁷⁹ Pri príležitosti jeho úmrtia košické maďarské denníky hodnotili jeho prístup k národnostnej problematike v celku pozitívne. Považovali ho za politika európskeho zmysľania, ktorý sa pri presadzovaní svojho životného poslania (asimilácia maďarskej strednej vrstvy a pohltenie jej malopriemyslu českým kapitálom) neuchyľoval len k násilným metódam.¹⁸⁰

Príkladom vyjadrujúcim nespokojnosť so situáciou ohľadom názvov ulíc dokladá článok uverejnený v Košických novinách zo dňa 26. augusta 1926 kde sa píše: „*Orientačné tabuľky na košických domoch sú ešte v ôsmom roku republiky jen maďarské, namnoze s názvy dávno zrušenými. Nemohlo by konečne město odstraniti tuto ostudu tím, že by dalo zhotoviti hromadně na náklad majitelu domu vkusné a stejné tabulky s nápisy slovenskými a maďarskými.*“¹⁸¹ Ďalším dôkazom nespokojnosti časti verejnosti s názvami ulíc je aj prosba vychádzajúca zo Stavebného družstva poštových zamestnancov z 11. februára 1926, v ktorej družstvo obracia na mestskú radu s nasledujúcou prosbou: „... s úctivou žádostí, aby byly přejmenovány ulice tvořící tzv. „poštovní kolonii“ v letech 1922-24 vybudovanou, jelikož ulice tyto nesou až dosud pojmenování stanovená za bývalého režimu maďarského, kdy vlastně byly pouhým projektem zakresleným v regulačním plánu města Košic. Jsou to ulice. Kalmánova, Bathyanyho, Munkaczyho, Almassiho, a k této kolonii dobočující ulice Tompa Mihalyho. Ježto tyto ulice obývány jsou vesměs obyvatelstvem národnosti československé jest hotovým anachronismem, aby udržována byla zde pojmenování uliční dle příslušníku národa maďarského, z nichž někteří jisté nechovali k národu našemu city nikterak přátelská (Bathyany). Ač prosti sme šovinismu národnostního, dovolujeme si podotknouti, že jistě nebylo by myslitelné v sousedním státě maďarském aby označení ulic některého města nesla jména příslušníku národa cizího. Obyvatelstvo této „poštovní kolonie“ nese s nelibostí tento stav dotýkající se nemila jeho národní hrdosti a raději využívá označení „poštovní kolonie““

¹⁷⁷ AMK, Fond: MMK 1923-1938, inv.č. 298, č.k. 96.

¹⁷⁸ AMK, Fond: MMK 1923-1938, inv.č. 359, č.k. 165.

¹⁷⁹ K tomu pozri: DULOVIČ, E., Realizácia štátnej politiky županov Košickej žup v rokoch 1923-1928, In: *Historický časopis*, roč. 53, č.4, 2005.

¹⁸⁰ DULOVIČ, E., Realizácia štátnej politiky županov Košickej žup v rokoch 1923-1928, In: *Historický časopis*, roč. 53, č.4, 2005, s. 666.

¹⁸¹ AMK, Fond: MMK 1923-1938, inv.č. 259, č.k. 1.

aby vyhnulo se užívání nesympatických mu názvu uličních. Jest zajisté dosti vynikajících mužů národa našeho, jichž jmény možno nahraditi nevyhovující názvy dosavadní. Dovolujeme si Městské radě navrhnouti některá pojmenování těchto ulic: Ul. Kalmánova – ul. Sládkovičova, Ul. Bathyanyho – ul. 28.10, ul. Benešova, ul. Osuského, Ul. Munkaczyho – ul. Kupeského Jána, Ul. Almassiho – ul. Jiráskova alebo Čechova, Ul. Tompu Mihalyho – ul. Holubyho. Ježto jedná se o nově postavené ulice, jejichž názvy nejsou dosud vžity nebyla by změna ta spojena s přílišnými obtížemi a že městská rada žádost naši v nejkratší době vyřídí, aby dosavadní pro národ náš nedůstojný stav byl odstraněn.¹⁸² Novo postavená oblasť poštovej kolónie patrila k novým štvrtiam prevažne obývaných českými úradníkmi. Tento fakt, si môžeme všimnúť aj na navrhovaných názvoch ulíc. Zatiaľ čo pri návrhoch na zmenu názvov ulíc od miestneho odboru Matice slovenskej sa objavujú mená osobností a dátumy udalostí významné viac pre slovenské obyvateľstvo republiky, návrhy vychádzajúce od obyvateľov Poštovej kolónie predstavujú hlavne osobnosti z českého národného života. Tento rozdiel je najlepšie badať pri návrhu na premenovanie ulice na Ulicu 28. októbra (vyhlásenie Československej republiky v Prahe), zatiaľ čo návrh od miestneho odboru Matice Slovenskej navrhoval pomenovanie jednej z ulíc na Ulicu 30. októbra (oficiálne prihlásenie sa Slovákov k spoločnému československému štátu). Kultúrna komisia mesta Košice napokon v novembri 1926 nenavrhuje zmenu tých ulíc, ktorých mená majú historickú minulosť alebo sú pomenované po Čechoch.¹⁸³

3.2.1 „Kauza“ Štefánikova ulica

Najväčšia diskusia sa rozpútala okolo premenovania Hlavnej ulice. Hlavná ulica tvorila (a tvorí) historické jadro mesta. Pred rokom 1918 niesla pomenovanie Fő utca, po roku 1918 jej tento názov ostal, samozrejme v preloženej podobe ako Hlavná ulica. V roku 1926 sa objavujú prvé návrhy na premenovanie Hlavnej ulice na ulicu Štefánikovu. Diskusie však dostávajú výraznejšie kontúry až v roku 1929, a to v súvislosti s osadením sochy generála M. R. Štefánika, práve na tejto ulici. „Slávnej rade mesta Košice od 100. Sboru slovenskej ligy na Slovensku v Košiciach – podpísaný Sbor.. s touto prosbou obracia sa na slávnu radu mesta Košíc, aby pri odhalení Štefánikovho pomníka v Košiciach dňa 5.5 t.r. (1929 – ku 10. Výročiu smrti – pozn. autora) pomenovaná bola jedna z najfrekventovanejších ulíc košických na Štefánikovu. Za najprimeranejšie a najdôstojnejšie oslávenie pamiatky slávnej pamäti Štefánika bude, keď toto meno dostane terajšia Hlavná ulica. Vo veľkých mestách obyčajou je

¹⁸² AMK, Fond: MMK 1923-1938, inv.č. 359, č.k. 165.

¹⁸³ Tamže.

najdôležitejším uliciam dať meno po národných hrdinoch. V našom prípade Štefánik je touto osobnosťou, ktorej radi sa pokorí celý národ, lebo je najmarkantnejším faktorom československej revolúcie. Nechceme tisnúť Štefánika na periferie, tiež nebola by hrdinskosť dosť uctená, keby sme žiadali po ňom pomenovať niektorú z ulíc, ktorých mená srástli s tradíciami s určitou myšlienkou. Považujeme za primerané keď na ulici na ktorej bude nehynúci pomník hrdinu, bude jeho meno i vypísané a ulica po ňom pomenovaná. Sme presvedčený že tejto našej prosbe, prosbe to celej československej verejnosti vyhoviete, za čo Vám predom ďakujeme a s prejavom dokonalej úcty, tajomník – Prídavok.¹⁸⁴ K tejto výzve sa zapojilo mnoho ďalších košických spolkov ako napríklad: Košická okresná jednota zemského učiteľského spolku na Slovensku, Sdruženie slovenských dobrovoľníkov. Miestna skupina Košice, Sdruženie východoslovenských akademikov, Župný sekretariát republikánskej strany zem. a maloroľníckeho ľudu v Košiciach, spolok Živena, Miestny odbor Matice slovenskej v Košiciach, Mestský osvetový sbor v Košiciach, Československá obec legionárska, Košický odbor spolku profesorov Slovákov, Spolok čsl. inžinierov odbor Košice. Dňa 30. apríla 1929 sa rada mesta Košice uzniesla na nasledovnom: „... rada mesta Košice žiadostiam o premenovanie hlavnej ulice na Štefánikovu ulicu vyhovieť nemohla a to z nasledovných dôvodov: Hlavná ulica mesta Košice jestvuje ako taká už 800 rokov, má historické tradície, lebo každý historický momentum je s Hlavnou ulicou meste spojený, čo dokazujú aj spisy v mestskom archíve zachované. Tento historický význam zamýšľa mestská rada aj na budúcnosť uchovať. Svojho času z príležitosti pochovania pozostatkov Františka II. Rákoczyho¹⁸⁵ v Košiciach tiež bol podaný návrh aby hlavná ulica na Rákocziho ulicu bola premenovaná, čo ale vtedajší administratívny výbor z vyšuvedených dôvodov nepovolil. Mestská rada uznáva právnosť žiadostí uchádzajúcich sa spolkov a ochotná je navrhnúť mestskému zastupiteľstvu aby jedna ulica z významnejších bola premenovaná na Štefánikovu ulicu. Ulice, ktoré by z tohto ohľadu mohli byť do povahy vzaty sú nasledovné: Mlynská ulica, Peštianska trieda alebo Moldavská okružná. Následkom tohto žiadajú sa uchádzajúce spolky, aby sa na spoločnej chodze uzniesli na tom, že spomedzi vyšuvedených ulíc ktorú žiadajú premenovať na Štefánikovu ulicu, a usnesenie tejto schôdze nech predostrú mestskej rade.“¹⁸⁶ Môžeme si v tejto argumentácii všimnúť použitie mena Františka II. Rákocziho. Hoc neskôr, pri pripomínaní si dvestoročného výročia jeho smrti, bude interpretovaný ako osoba neutrálna, z vyššie uvedenej argumentácie, je možno vyvodiť, že ako historická postava

¹⁸⁴ AMK, Fond: MMK 1923-1938, inv.č. 359, č.k. 165.

¹⁸⁵ Prenesenie pozostatkov Františka II. Rákocziho do Košíc a jeho nasledovné pochovanie v Dóme sv. Alžbety sa uskutočnilo v roku 1906.

¹⁸⁶ AMK, Fond: MMK 1923-1938, inv.č. 359, č.k. 165.

zohrával významnú úlohu v maďarskom/uhorskom národnom príbehu. Nie len preto, že práve po ňom chceli v roku 1906 pomenovať Hlavnú ulicu, ale aj tým, že v roku 1929 bol použitý ako argument na nepremenovanie Hlavnej ulice na ulicu Štefánikovu. Hoc to explicitne nezaznelo, toto porovnanie môžeme čítať tak, že Hlavná ulica nebola ani v roku 1906 pomenovaná po tak významnej osobnosti pre mesto akou bol František II. Rákoczi, tak nebude ani teraz v Československu pomenovaná po významnej osobnosti československého národného príbehu Milanovi Rastislavovi Štefánikovi.

Zainteresované spolky podali spoločnú odpoveď mestskej rade v Košiciach v tom duchu, že zotrávajú na svojom návrhu, a že Mlynská ani Peštianska, ani Moldavská pre nich nepredstavujú dost' reprezentatívne ulice na to, aby niesli pomenovanie po tak významnej osobnosti akou bol M. R. Štefánik. Špeciálne sa vyzdvihuje jeho význam Hlavnej ulici v československom historickom kontexte: „...nevidíme v tom prekážky, prečo by sa nemohla pomenovať po tej osobnosti, ktorej vďaka východné Slovensko postavilo veľkolepý pomník a umiestnilo ho na Hlavnej ulici. Historické dôvody nemožno tu brať jednostranne, z našej strany uvádzame, že okrem hlavného dôvodu na našu požiadavku oprávňuje nás aj tá okolnosť, že na hlavnej ulici v Košiciach býval počas tunajšieho pobytu i Ján Jiskra z Brandýsa, Jonáš Záborský, tu táborilo hurbanovské slovenské povstalecké vojsko, tadeť tiahly prvý raz šiky slobodného čsl. Vojska 30. decembra 1918, keď obsadzovali oslobodené Košice“. Ďalším odôvodnením na premenovanie ulice bol už spomínaný pomník generála, ako aj existencia Štefánikových kasární na tejto ulici. „Iné mesto s pýchou by prijalo podobný návrh tobôž. Keď je obyčaj menovať ulice, sady alebo námestia po tých osobnostiach, ktorým sa na nich postavili sochy alebo pamätníky. Štefánikova osobnosť si rozhodne právom zaslúži, aby sa jej so strany mestskej rady a zastupiteľstva dostalo takejto úcty. Celý svet si váži veľkého diela nášho spoluosloboditeľa, nuž není nám možné pristáť a uspokojiť sa s odôvodnením, že ani Rákocziho pamiatke sa nedal prejav úcty pomenovaním Hlavnej ulice...“ Miestny odbor Matice slovenskej v Košiciach pridáva svoj apel na mesto „...Mesto Košice dosiaľ nepomenovalo žiadnu ulicu menom veľkých buditeľov, básnikov a spisovateľov. Mestská rada nám dosiaľ ponúkla pomenovať týmito našimi veľduchmi malé nepatrné uličky, ktoré by len urážali naše city. Teraz je príležitosť k zaostalej náprave a môže mestská rada odčiniť aspoň čiastočne spáchanú krivdu na občanoch svojho mesta.“ Napriek týmto apelom mestská rada opätovne zamietla premenovanie Hlavnej ulice a to na svojom zasadnutí z 9. júla 1929.¹⁸⁷

¹⁸⁷ AMK, Fond: MMK 1923-1938, inv.č. 359, č.k. 165.

Na dobovej mape z roku 1932 je Hlavná ulica pomenovaná ako ulica Štefánikova.¹⁸⁸ Avšak ako nám ukazuje článok z novín Kassai Újság a Slovenský východ z roku 1933 Hlavná ulica v tom čase ešte oficiálne premenovaná nebola. Oba články sa pojednávajú o zasadnutí mestskej rady zo 6. apríla 1933. Článok v Slovenskom východe je stručnejší v tom, že nepodáva presné vyjadrenie konkrétnych poslancov zo schôdze. Hlavnou myšlienkou článku z Slovenského východu je, že „*Mestská rada po niekoľkých rokoch úsilia československých spolkov, korporácií a strán rozhodla sa úplnou väčšinou hlasov podať mestskému zastupiteľstvu návrh, aby hlavná ulica v celej svojej dĺžke bola premenovaná na Štefánikovu. Takto až terazšia mestská rada splnila povinnosť k veľkému predstaviteľovi slovenského boja za slobodu a väčšina obyvateľov Košíc očakáva, že mestské zastupiteľstvo tento návrh prijme.*“¹⁸⁹ Článok publikovaný v Kassai Újságu je o niečo podrobnejší. Podáva presné vyhlásenie troch poslancov, ktoré odzneli na zasadnutí v rámci diskusie. Poslanec Gyula Wirth tvrdí, že premenovanie Hlavnej ulice by len zbytočne pobúrilo „starých“ Košičanov, a pridržia sa návrhu na premenovanie Mlynskej ulice na Štefánikovu. Dr. Otčenášek z československého bloku zase obhajuje premenovanie „z dôvodu uchovania národných ideálov“ a návrh nepokladá za proti maďarský. Dr. Béla Halmi z Maďarskej národnej strany nesúhlasil s premenovaním Hlavnej ulice a odvoláva sa na jej historickosť. Ďalej sa objavujú hlavne historické argumenty zachovania názvu, a že ani za bývalého režimu sa nikto neodvážil premenovať najstaršiu ulicu mesta. Je to historický fakt, ktorý treba zachovať. Napokon poslanci odhlasovali premenovanie Hlavnej ulice na ulicu Štefánikovu, a to v pomere 21 poslancov maďarských strán bolo proti a 29 poslancov bolo za. Treba podotknúť, že v rámci tých 29 poslancov za, boli aj 8 poslanci, ktorí boli oficiálne dosadení štátnou mocou do mestského zastupiteľstva.¹⁹⁰

Tento boj o premenovanie Hlavnej ulice je pochopiteľný. Nejednalo sa o žiadnu okrajovú ulicu na periférii mesta, ale o ulicu, ktorá tvorila jadro historického centra, a na ktorej boli situované mnohé významné inštitúcie. Zaujímavá je argumentácia mesta, prečo nechcela povoliť premenovanie Hlavnej ulice na ulicu Štefánikovu, a to z dôvodu, že ulica nebola premenovaná ani na Rákocziho ulicu, keď boli do Košíc privezené jeho pozostatky. Na tomto samotnom argumente by nebolo nič zvláštne keby sa nejednalo o argument odkazujúci na obdobie Rakúsko-uhorskej monarchie. Vedenie mesta dalo jasne najavo, svoj postoj „neustúpili sme vtedy, neustúpime ani teraz“. Argumentom pre premenovanie ulice bola aj „veľkosť“ osobnosti M. R. Štefánika. Ak by mesto povolilo premenovanie ulice, nepriamo by

¹⁸⁸ Archív MPÚ KE, Fond: Mapy a plány mesta, Mapa mesta Košice z roku 1932.

¹⁸⁹ Konečne – Štefánikova ulica v Košiciach, In: *Slovenský východ*, r. 15, č. 82, 7.4.1933.

¹⁹⁰ A 750 éves Fő-ucából – Stefanik – utca lett, In: Kassai Ujság, r. 95, č. 107, 9.5.1933.

povedalo, že osoba Štefánika je väčšia a historicky významnejšia akou bola osoba Františka II. Rákocziho. V tomto prvotnom rozhodnutí mestskej rady možno vidieť snahu o zachovanie stavu vecí tak ako sú, a zároveň snáď snahu o nepohnevanie si žiadnej časti obyvateľstva Košíc (ani československej, ani tej maďarskej). Ako protinávrh mesto ponúklo tri iné ulice, ktoré by mohli niesť názov Štefánikova ulica. Z navrhovaných ulíc však len jedna ležala v centre mesta, a to Mlynská ulica. Ostatné dve boli síce ulicami väčšími, avšak ležiacimi mimo centrum.

Diskusie odohrávajúce sa ohľadom premenovania Hlavnej ulice predstavujú dobrý príklad „vyjednávania“ moci v meste. Na tomto príklade došlo k stretu československých záujmov na premenovanie ulice po významnom československom predstaviteľovi, so skupinou, ktorá toto premenovanie odmietala. Nemožno tvrdiť, že by túto druhú skupinu tvorili výhradne obyvatelia hlásiaci sa k maďarskej národnosti, avšak vôbec vznik tohto niekoľkoročného konfliktu dokazuje, že rozhodovaciu moc v meste nepredstavovala homogénna československá skupina, ale že v meste bolo záujmových skupín viacero. Ako zdôrazňuje Lefebre, úroveň „miestnych bojov“ v meste ukazuje obecnnejšie spoločenské vzťahy a konflikty, môžeme na tomto boji sledovať obecnnejšiu paralelu medzi definitívnou snahou vymedzenia sa slovenskej, resp. československej moci a odstránením všetkého starého t.j. uhorského, a snahou druhej skupiny o zachovanie aspoň niečoho „pôvodného“.

3.3 Premena uličnej siete po Viedenskej arbitráži

Po novembri 1938 sa s novým politickým režimom, do ktorého boli Košice pridelené zmenilo aj mnoho názvov ulíc. Názvy ulíc z hľadiska ich premenovania môžeme v tomto období rozdeliť do troch kategórií: prvou kategóriou sú ulice, ktorých názov sa nezmenil, a bol len preložený do maďarčiny. Do tejto kategórie spadali zväčša ulice, ktoré neboli premenované ani po roku 1918, a aj v tom čase boli len preložené. Jedná sa hlavne o ulice, ktorých názov sa nevzťahoval k žiadnej osobe ani dejinnej udalosti, ale vzťahoval sa napríklad k činnosti, ktorá sa v blízkosti vykonávala. Napríklad: Baštová ulica sa premenovala späť na Bástya utca, Dominikánske námestie – Domonkos tér, Hrnčiarska ulica – Fazekas utca, Kováčska ulica – Kovács utca, Mäsiarska ulica – Meszáros utca.¹⁹¹ Svoj názov nezmenili ani už vyššie spomenuté ulice, ktoré niesli svoj názov po osobnostiach, ale ku zmene nedošlo ani po roku 1918. K týmto uliciam patrili: Petöfiho námestie premenované na Petöfi tér, Bethlenova okružná – Bethlen körut, Rákocziho okružná – Rákoczi körut,

¹⁹¹ AMK, Fond: Košice – mesto s municipálnym zriadením 1939-1945, inv.č. 125, č.k. 142.

Vörösmartyho námestie na Vörösmarty tér.¹⁹² Druhú skupinu ulíc tvoria ulice, ktorých názov sa vrátil späť k názvu s pred roka 1918. Samozrejme do tejto kategórie by mohli byť zaradené všetky vyššie spomenuté ulice z prvého bodu, avšak možno povedať, že v názvoch ulíc z prvého bodu nedošlo k žiadnej zmene (len k jazykovej), zatiaľ čo ulice z druhej kategórie dostali po roku 1918 úplne iný názov, a následne sa po roku 1938 k svojmu pôvodnému názvu vrátili. Takouto premenou prešla dnešná Hlavná ulica. Ako je vyššie uvedené po roku 1933 niesla názov Štefánikova ulica. Tento názov sa dlho neudržal a po Viedenskej arbitráži bola opätovne premenovaná na Fő utca (Hlavná ulica). Ďalšími ulicami sú: Hviezdoslavova ulica – Ferenc József körút (dnešná Hviezdoslavova ulica), Mlynská ulica – Kossuth Lajos utca (dnešná Mlynská ulica). Tretiu kategóriu tvoria ulice, ktoré boli po roku 1938 premenované, ale ich názvy sa neprinavrátili k názvom pred roka 1918, teda dostali názvy úplne nové. Sú to ulice ako: Šrobárová ulica bola premenovaná na Szathmáry György utca (dnešná Alžbetina), Husitské námestie na Báthory István tér (dnešné Námestie Maratónu mieru), Kasárnické námestie na Mussolini tér (dnešné Kasárenské námestie), Legionárske námestie na Horthy Miklós tér (dnešné Námestie Osloboditeľov) a Masarykova okružná bola premenovaná na Deák-Ferenc körút (dnešná Hviezdoslavova ulica), Rašínová ulica na Mátyás király körút (dnešná Štefánikova ulica).¹⁹³

To aký význam kládla každá nová štátna moc verejnej demonštrácii, toho kto je natoľko významný pre daný režim a jeho ideológiu, aby bol „zvečnený“ vo verejnom priestore mesta, dokladajú aj dve nasledujúce premeny. Po tom ako v októbri roku 1938 získalo Slovensko autonómiu v rámci Československa a ako bola následne ustanovená slovenská autonomistická vláda, aj do vedenia mesta Košice prichádzajú ľudia naklonení režimu HSLS. Ľudácke vedenie mesta Košíc začalo pracovať ma mestskom úrade až 20. októbra 1938 a jeho pôsobnosť sa skončila pričlenením mesta k Maďarsku. Aj za toto krátke, len jeden mesiac trvajúce vládne obdobie stihol ľudácky vládny komisár prijať opatrenie, ktorým premenoval Husitské námestie na Námestie Andreja Hlinku.¹⁹⁴ Premenované mohlo byť ktorékoľvek námestie v Košiciach, avšak vládny komisár si vybral práve to, ktoré nieslo hlavne historický motív, dôležitý hlavne pre českú časť republiky.

Druhým príkladom, v ktorom nedošlo k úplnej zmene režimu, v zmysle presadzovania novej štátnej ideológie, no napriek tomu sa uskutočnilo premenovanie určitých verejných priestranstiev došlo na jeseň v roku 1944. Po tom, čo sa k moci dostala strana

¹⁹² AMK, Fond: Košice – mesto s municipálnym zriadením 1939-1945, inv.č. 125, č.k. 142.

¹⁹³ Tamže., Adresár mesta Košice – 1940.

¹⁹⁴ POTEMLA, M., *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945*, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1984, s. 257.

Šípových krížov, došlo aj k personálnej zmene na mestskom úrade. Aby sa formálne naznačil rozdiel a myšlienkový rozchod medzi Horthyovským a nyilašským režimom, mešťanosta Košíc J. Fazekas vlastným nariadením zrušil pomenovanie Námestia M. Horthyho a P. Telekiho a vrátil im staré názvy, t.j. Alžbetino námestie a Poštová ulica.¹⁹⁵ V tomto konkrétnom prípade môžeme hovoriť o odstránení „nepohodlných“ osobností z verejného priestoru. K ich nahradeniu inými osobnosťami nedošlo. Názvy sa vrátili k svojim pôvodným názvom, ktoré mali odkazovať na kontinuitu.

3.4 Pomníky a sochy Košíc

Zmena politického režimu sa neodrazila vo verejnom priestore len na premene názvoslovia uličnej siete. Názvy ulíc a námestí sú iba jedným z prvkov, ktoré vypovedajú o politickej či spoločenskej nálade; situácii v meste a dotvárajú jeho verejný priestor. Pomníky a pamätné tabule sú ďalším z prvkov. Zatiaľ čo uličná sieť spája a pretkáva celé mesto, a teda aj jej zmena sa odzrkadľuje na meste celoplošne, pomníky sú bodovou záležitosťou, len určitých mestských priestranstiev, objavujú sa a miznú len na určitých miestach. No na druhej strane možno povedať, že sú ešte viditeľnejšie ako názvy ulíc, keďže osadenie nového, prípadne odstránenie už „neaktuálneho“ pomníka alebo sochy verejnosť zaregistruje skôr, ako premenovanie ulice (teda pokiaľ sa dané premenovanie človeka bytostne nedotýka). Nájdenie tabule s názvom ulice predstavuje špeciálnu námahu a sústredenie. Pamätník, pomník môžeme definovať ako nehnuteľný objekt, umelecké dielo, obyčajne je to socha alebo stavba postavená na pamiatku určitej významnej osobnosti alebo dejinnej udalosti.¹⁹⁶ Pamätníky sa objavujú, pretrvávajú, môžu sa stať ikonami mesta, ale nie všetky prežijú na svojom mieste meniacu sa dobu. Práve toto bol osud viacerých pamätníkov v Košiciach, medzi ktoré patrilo napríklad Honvéd szobor (Socha honvéda), socha generála Milana Rastislava Štefánika, alebo socha sv. Václava.

Nový image mesta, ktorý sa vládna moc snaží vytvoriť by mal byť jednoducho interpretovateľný a zrozumiteľný, ako pre obyvateľov mesta, tak aj pre návštevníkov. Do jednotlivých sôch a pamätníkov sú vkladané rôzne významy, ktoré majú u ľudí vzbudzovať určité predstavy (o priestore, o meste, o štáte, o národe atď.). Tieto predstavy a obrazy sú následne komunikované smerom k verejnosti. Ak sú tieto spoločné predstavy, ktoré symbolizujú rôzne pamätníky spoločné a zdieľané väčšinovým počtom obyvateľstva,

¹⁹⁵ POTE MRA, M., *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945*, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1984, s. 304.

¹⁹⁶ KOLIVOŠKOVÁ, Elena, *Pamätné tabule mesta Košice*, Košice, verejná knižnica Jána Bocatia, 1996, úvod.

vznikajú zóny kolektívneho súhlasu týchto prezentovaných symbolov. Preto bolo veľmi dôležité, čo bude vo verejnom priestore zobrazené.

Reprezentatívne architektonické práce, ako sú štátne alebo náboženské budovy, predstavujú významné symboly zdieľanej minulosti a spoločnej budúcnosti, a bývajú iniciované elitami. V mnohých prípadoch, sa objavuje rozdiel medzi počiatočným významom, ktorý je monumentu pripisovaný a jeho následnou verejnou percepciou. Monumenty a reprezentatívne budovy môžu byť interpretované odlišne, a to na základe triedy, etnicity alebo kultúrneho pozadia. Teoreticky, verejný priestor je otvorený každému, a teda špecifické skupiny môžu vyprodukovať súdržnosť alebo nejednotnosť medzi členmi danej urbánnej komunity, zatiaľ čo pre iné skupiny môžu posilňovať skúsenosť moci.¹⁹⁷ Pamiatky možno sémioticky chápať ako formu ukladania informácii, pri ktorej sa vytvárajú texty (významy) s použitím kultúrnych kódov, ktoré sa dajú dekódovať indikáciou (vecný obsah upozorňuje priamo na iné ako na vecné obsahy) a signifikáciou (znak sa vysvetľuje s použitím kultúrne stanoveného konvenčného kódu). Recepčia týchto textov sa často opiera o zakomponovanie do rituálov. Pamiatky spoločnosti, rovnako ako jej rituály a kódy, sú nositeľmi kolektívnej pamäti, ktorá sa v rámci prispôsobovania meniacim sa životným podmienkam dá vždy znova zaktivizovať. Pamätné miesta, významné pre spoločenstvo, pritom môžu počas svojej existencie zažiť viaceré štádiá rozličných kódovaní.¹⁹⁸ Pamätníky sú tiež dôležitým socializačným nástrojom, pretože cez ich príbeh, a cez reprezentované významy dostávame informácie o udalostiach, ktoré sa odohrali v minulosti. Sú zásadnými elementmi kolektívnej pamäti spoločnosti, pretože sa v nich materializujú kultúrne významy. Existujú však aj také sochy, ktorým sa toto poslanie nedarí plniť, pretože sú buď umiestnené na zlom mieste alebo koncept na základe, ktorého vznikli je nefunkčný.¹⁹⁹

V Košiciach boli sochy umiestňované výlučne na Hlavnej, neskoršej Štefánikovej ulici. Hlavná ulica predstavovala historické centrum mesta, miesto prirodzeného stretávania sa, a sama o seba niesla v sebe historický význam pre obyvateľov. Dá sa usudzovať, že práve

¹⁹⁷ IUGA, L., *Nationalizing the city: Monuments of romaniannes and public space in interwar Cluj (1919-1933)*, Central European history, Departement of History, Budapest, 2010, Dostupné z:

http://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.etd.ceu.hu%2F2010%2Fiuga_liliana.pdf&ei=SUicVf69LonkUp28qJAL&usq=AFOjCNFeh-mDISXk_qfRhYzWUOh_5bRoA&sig2=Mz_2IKXsYsW0VNHrRoCM7_w&bvm=bv.96952980,d.d24,

[Posledný náhľad: 7.7.2015], s. 29-30.

¹⁹⁸ STACHEL, P., Viedenský „Heldenplatz“ ako historický symbol a politická metafora, In: CSÁKY, M., MANNNOVÁ, E., (eds.), *Kolektívne identity v strednej Európe*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999, s. 155.

¹⁹⁹ OLÁH, G., Kolektívni paměť, prostor a významy. Případ náměstí Svobody v Budapešti, In: Sociologický časopis, r. 49, č. 5, Praha, Sociologický ústav AV ČR, 2013, Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/fe8863fa30eb4e2ebc1eec4c0a7851df75ce0ad2_13-5-06Olah14.indd.pdf, s. 730.

tento význam a vážnosť danej ulice u obyvateľov mesta, chceli predstavitelia tej ktorej vládnej moci využiť, pre posilnenie významu nového pamätníka. V rámci Hlavnej ulice môžeme rozlíšiť tri miesta „spomínania“.

3.4.1 „Prípadové miesto“ č. 1

Prvé miesto „spomínania“ predstavuje miesto za kaplnkou sv. Michala. Na tomto mieste bola 9. septembra 1906 odhalená Socha honvédov (honvéd szobor²⁰⁰) – (pozri obrázok č. 1). Tento pamätník bol postavený za peniaze Maďarov z USA a spájal myšlienku Košíc ako Rákocziho mesta – reprezentovanou postavou starého kuruca, s ideou maďarskej revolúcie roku 1848 – postavou domobranca z 9.košického práporu. Po vzniku československého štátu bola socha odstránená, a zostal po nej len podstavec.²⁰¹ (pozri obrázky č. 4, 6 a 7).

K odstráneniu sochy nedošlo bezprostredne po vstupe československých vojsk do Košíc. K odstráneniu došlo 15. marca 1919. Deň 15. marec bol v rámci uhorskej spoločnosti významným dňom, ktorý bol pripomienkou revolúcie z rokov 1848-1849. Košické mestské zastupiteľstvo zakázalo pred 15. marcom 1919 všetky zhromaždenia. Toto nariadenie malo slúžiť ako prevencia pred oslavovaním už teraz bývalého štátneho sviatku a pred prípadnými nepokojmi, ktoré by z tých osláv vyplývali. Ako zaznamenáva vo svojom diele *Štátny prevrat* Karol Anton Medvecký aj napriek tomuto zákazu sa zišlo asi 1500 ľudí, ktorí išli položiť veniec k pomníku maďarskej slobody. Na tomto venci sa objavili aj uhorské národné farby, čo bolo chápané ako otvorený prejav proti československej štátnosti. V uliciach sa začali roztržky až následne musela zasahovať polícia. Dňa 17. marca 1919 bol pomník pripomínajúci bývalú štátnosť odstránený a to československými vojakmi 74. trenčianskeho pluku. K odstráneniu došlo aj napriek tomu, že bol vyhlásený za kultúrnu pamiatku, a že sa objavil pokus o jeho „vysvetlenie“. Vojenské veliteľstvo na neho dalo „vysvetľujúcu tabuľku s nápisom: „Pomník svobody z vděčnosti roku 1906 postavený.“²⁰² Podľa Medveckého, podnet na jeho odstránenie vychádzal z ľudu.²⁰³

V rámci novovzniknutej československej republiky sa nová vládna moc neuchytila rovnako rýchlo vo všetkých oblastiach. Tento vývoj bolo cítiť aj vo verejnom priestore. Zatiaľ čo v (nacionálne) českom prostredí sochy a nápisy ulíc, predstavujúce bývalú štátnosť alebo čokoľvek nemecké, boli odstraňované okamžite po zmene režimu, na Slovensku, a špecificky

²⁰⁰ Toto maďarské slovo znamená „obranca vlasti“.

²⁰¹ Pamätníky a pamätné tabule, Dostupné z: [online], <http://www.kosice.sk/static/history/pamatniky/index.htm>. [posledný náhľad: 9.7.2015].

²⁰² LIPTÁK, Ľ., Kolektívne identity a verejné priestory, In: CSÁKY, M., MANNOVÁ, E., (eds.), *Kolektívne identity v strednej Európe*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999, s. 128.

²⁰³ MEDVECKÝ, K.A. *Štátny prevrat*, "Komenský" vyd. a literárna spol. s r.o, Bratislava, 1931, zv.4, s. 267.

na východnom Slovensku bola situácia odlišná.²⁰⁴ K výstavbe nových pomníkov nedošlo bezprostredne po zmene štátneho režimu. Konsolidácia pomerov na východnom Slovensku mala svoje špecifiká, a trvala dlhšie ako na ostatnom území Slovenska.

Vznik nových mohutných pomníkov nebol jednoduchý. Bolo potrebné ich zaradiť do už existujúceho poriadku a zároveň nimi podporiť ideológiu štátu. Prvým pomníkom postaveným novou československou vládou v Košiciach bol pomník generála Milana Rastislava Štefánika (pozri obrázok č. 16). Práve tento pomník bol postavený presne na mieste, kde kedysi stávala Socha honvéda. Vybratie tohto miesta pre prvý československý pomník isto nebolo náhodné. Je pravdou, že miesto medzi Dolnou bránou a kaplnkou sv. Michala bolo dobre viditeľné a v centre mesta, no tento akt mal slúžiť aj na prekrytie starého významu tohto miesta. Ak sa aj ľudia mesta do doby postavenia sochy M. R. Štefánika vzťahovali k tomuto miestu ako k „miestu sochy Honvédov“ postavenie nového pamätníka to malo definitívne odstrániť.

Socha generála Milana Rastislava Štefánika bola symbolicky odhalená 5. mája 1929 na 10. výročie jeho smrti. Socha generála predstavovala generála v uniforme so zvitkom diplomatickej listiny v pravej ruke. Jej autormi boli akademický sochár J. Pospíšil a architekt M. Beluš. Socha bola bronzová, vysoký 4,20 m na podstavci zo spišského travertínu.²⁰⁵ Žiadosť a podnet na postavenie pomníka M. R. Štefánikovi sa prvý krát objavuje u Združenia východoslovenských akademikov²⁰⁶. Prvá zmienka o záujme postaviť zmienenu sochu sa objavuje už v roku 1927. V tomto roku sa 2. septembra objavuje oficiálne pozvanie na riadne valné zhromaždenie združenia východoslovenských akademikov za účelom postavenia pomníka M. R. Štefánikovi. Zároveň sa združenie obracia na mestskú radu so žiadosťou o finančný príspevok vo výške 20. 000 korún.²⁰⁷ Správy adresované mestskej rade nás ďalej informujú o žiadosti Združenia východoslovenských akademikov o vyslanie členov do umeleckej poroty pre stavbu pomníka. Základný kameň bol položený pri príležitosti 10. výročia obsadenia Košíc československým vojskom, dňa 29. decembra 1928. Pri tomto akte boli prítomní: starosta Dr. Vladimír Mutňanský, námestník starostu Jozef Smrž a predseda kultúrnej komisie Anton Rubeš.²⁰⁸ Ako si možno povšimnúť pri výstavbe sochy sa využívala symbolickosť 10. výročia „oslobodenia“ Košíc československými vojskami a 10. výročia

²⁰⁴ LIPTÁK, E., Storočie dlhšie ako 100 rokov, Kaligram, Bratislava, 2011, s. 262.

²⁰⁵ Pamätníky a pamätné tabule, Dostupné z: [online], <http://www.kosice.sk/static/history/pamatniky/index.htm>. [posledný náhľad: 9.7.2015].

²⁰⁶ Tento spolok bol založený v roku 1922. Až do roku 1930 mal svoje sídlo v Prahe, následne bolo sídlo presťahované do Bratislavy. Hlavným cieľom spolku bola národná výchova mladých slovenských akademikov. Pozri: Desiat rokov spolku východoslovenských akademikov, In: *Slovenský východ*, r. 14, č. 204, 6.9.1932.

²⁰⁷ AMK, Fond: MMK 1923-1938, inv.č. 298, č.k. 96.

²⁰⁸ Tamže.

úmrtia M. R. Štefánika. Obe tieto udalosti boli vyzdvihované a pripomínané v ich československom kontexte, čo malo obyvateľom pripomenúť význam stavby sochy v jej československom rámci. Náklady na postavenie sochy napokon dosiahli 320 000 korún.²⁰⁹ Pri jej odhalení bol prítomný aj vtedajší minister zahraničných vecí Dr. Eduard Beneš. O jeho príchode a následných trojdňových oslavách pri príležitosti odhalenia sochy informuje vo svojich článkoch aj Kassai Ujság. V deň odhalenia sochy sa objavuje v novinách článok s prejavom ministra Beneša, spolu s krátkym životopisom generála.²¹⁰ Jeho krátky životopis je obmedzený len na vymenovanie základných faktov, ako kde a kedy sa narodil, kde chodil do školy. Jeho pôsobenie v prvej svetovej vojne a význam pri formovaní československého štátu, je tiež obmedzený len na fakty, ako je príchod do Ruska, vzťahy s Francúzskom, a následne fakty o jeho smrti. Pri odhaľovaní sochy vtedajší starosta mesta Košice Dr. Mutňanský prehlásil, že socha je pod ochranou mesta Košice. Odhalenie sochy zakončila vojenská prehliadka.²¹¹

S výstavbou tohto pomníka sa spája aj premenovanie Hlavnej ulice na Ulicu Štefánikovu (viď. kapitola „Kauza“ Štefánikova ulica). Pomník generála bol odstránený po pričlenení mesta k Maďarsku ustupujúcim československým vojskom 2. novembra 1938. Počas vojny bol umiestnený v Prešove.²¹² To, že neostal v mesta napospas svojmu osudu, svedčí o jeho význame. Rovnako československá mestská moc, asi nechcela aby bol prípadne hanobený alebo znehodnotený, prípadne potupne demonštratívne odstránený prichádzajúcim maďarským vojskom.

Po odstránení pomníka v roku 1938 toto miesto neostalo prázdne. Tak ako pomník Štefánika nahradil Sochu honvédov, tak aj pomník generála M. R. Štefánika bol nahradený. Na jeho miesta bola vytvorená záhradno – urbanistická aplikácia „A város szíve“ (srdce mesta. Okolo srdce bolo napísané: „Jézus szíve o légy imádva!“ (Srdce Ježišovo buď uctievané). (pozri obrázok č. 8)

Mohlo by sa zdať, že „srdce mesta“, ktoré nahradilo pomník M. R. Štefánika nebolo natoľko významné aby prekrylo svojím významom symbolický význam jeho predchodcu. Veď M. R. Štefánik bol považovaný za „najväčšieho Slováka“ a objekt, ktorý vznikol na jeho mieste sa nijako výrazne nevzťahuj k novej národnej myšlienke. Dôvod je však prostý. Len

²⁰⁹ Snemovanie východoslovenských akademikov, in: *Slovenský východ*, r. 14, č. 209, 11.9.1932.

²¹⁰ Benes külügyminiszter Kassára érkezett, ahol résztvesz a Stefanik-emlékünnepeleyeken, In: *Kassai Ujság*, r. 91, č. 104, 4.5.1929.

²¹¹ Stefanik tábornok szobrának leleplezése, In: *Kassai Ujság*, r. 91, č.106, 7.5.1929.

²¹² Pamätníky a pamätné tabule, Dostupné z: [online], <http://www.kosice.sk/static/history/pamatniky/index.htm>. [posledný náhľad: 9.7.2015].

o pár metrov ďalej, na mieste dnešnej Dolnej brány vyrástol veľký pomník pripomínajúci maďarskú štátnosť – tzv. maďarský vlajkový obelisk. (pozri obrázok č. 9)

Podnet na postavenie vlajkového obelisku vychádzal z Košického výboru Vlajkového obelisku. Ten začal už na začiatku roku 1939 vyvíjať aktívnu činnosť na postavenie tohto monumentu. Na jeho postavenie sa mal použiť aj materiál (hlavne betón) z českých opevnení z okolia Košíc. Návrh na monument sa musel zaslať Budapeštianskej štátnej a umeleckej rade na jeho schválenie.²¹³ Ako nám dokladuje odpoveď z Krajinej a literárnej rady z Budapešti zo septembra 1939 návrh na obelisk bol schválený.²¹⁴ Napokon Vlajkový obelisk sa konkrétne realizoval na základe návrhu od sochára Gábora Terbotsa. Práve na vlajkovom obelisku sa začali bezprostredne po jeho schválení budapeštianskou vládou. Už na začiatku novembra 1939 je postavený Vlajkový obelisk predaný na posúdenie technickému oddeleniu mesta Košice. Košický Vlajkový obelisk predstavoval v období medzi rokmi 1938-1945 najväčší monument v meste. Nie len vďaka jeho veľkosti, ale aj vďaka jeho umiestneniu, hneď na začiatku Hlavnej ulice, bol jasne viditeľný pre všetkých. Symbolizoval maďarskú štátnosť v Košiciach, a svojou veľkosťou ju oslavoval. V 1945 bol z verejného priestoru Košíc odstránený. Po skončení druhej svetovej vojny opätovnom a pričlenení Košíc k Československej republike, bola na toto miesto opätovne umiestnená socha M.R. Štefánika.

Toto prvé „prípádové miesto“ zreteľne ilustruje ako miesto, ktorému je raz daný určitý význam, ostáva miestom významným aj pre každú ďalšiu novopríchodziu moc. Raz vytvorená, zakorenená a všeobecne akceptovaná predstava o význame daného miesta fungovala aj naďalej, aj keď v zmenených podmienkach. Miesto sa stalo miestom pamäti. V tomto konkrétnom prípade sa k nemu najskôr vzťahovala „pamäť“ revolúcie 1848 so všetkými významami, ktoré k nej boli v neskorších dobách pripisované. Táto „pamäť“ bola následne prekrytá osobou M. R. Štefánika, opätovne so všetkými ďalšími významami, ktoré sa k jeho osobe neskôr začali vzťahovať. Po prvej Viedenskej arbitráži možno badať určitý posun tohto „miesta pamäti“, avšak aj napriek tomuto posunu sa pôvodné miesto nenechalo úplne „prázdne“. Bolo na ňom vytvorené „srdce mesta“ ako odkaz kam „srdce“ Košíc a Košičanov patrí. V kontexte vlajkového obelisku bolo však toto srdce menšieho významu, minimálne čo sa týkalo jeho hmotnej majestátnosti.

²¹³ AMK, Fond: Košice - Mesto s municipálnym zriadením 1938-1945, inv.č.125, č.k.173.

²¹⁴ Tamže.

3.4.2 „Prípadové miesto“ č. 2

Druhým „miestom spomínania“ je opäť miesto na Hlavnej ulici, konkrétne priestor pri košickom divadle (z jeho južnej strany). Na tomto mieste bol v roku 1933 postavený pri príležitosti 15. výročia vzniku Československej republiky Československý pamätný stĺp. (pozri obrázky č. 11 a 12). Mal výšku 24 m a viala na ňom československá vlajka. Okrem československého štátneho znaku bol na obelisku umiestnený aj veľký bronzový erb mesta Košice. Jeho autorom bol arch. Miloslav Kopřiva.²¹⁵ Obelisk nebol podobne ako socha M. R. Štefánika odnesený československým vojskom, pravdepodobne pre jeho veľkosť. Napokon bol odstránený na náklady mesta v roku 1939 4. motorizovanou divíziou.²¹⁶

Pred postavením pamätného obelisku na tomto mieste nestál žiaden monument, avšak po jeho odstránení toto miesto neostalo neobsadené. Na tomto mieste bolo vytvorené vyobrazenie svätoštefanskej koruny (pozri obrázky č. 13 a 14). Pod korunou sa nachádza heslo: „Istenért! Hazáért!“ („Za Boha! Za domovinu!“). Je to upravené heslo „Istenért! Királyért! Hazáért!“ (Za Boha, za kráľa, za domovinu!) z diela Gárdonyi Gézu: „*Egri csilagok*“ z roku 1899. Toto heslo bolo používané aj počas prvej svetovej vojny.

Tento príklad dobre ukazuje, ako sa prekrývali jednotlivé významy v meste. Zatiaľ čo Československý pamätný obelisk, symbolizoval a oslavoval československú republiku a jej štátnu ideu, po jeho odstránení bolo toto miesto prekryté práve hlavným štátnym symbolom novej maďarskej/uhorskej štátnosti, ktorú symbolizovala svätoštefanská koruna. Jeden monument demonštrácie štátnosti, nahradil druhý. Po roku 1945 bola svätoštefanská koruna odstránená, avšak československý pamätný obelisk sa neobnovil, a nebol nahradený ani žiadnym iným monumentom, zobrazujúcim a symbolizujúcim československú ideu a štátnosť.

3.4.3 „Prípadové miesto“ č. 3

Tretie miesto predstavuje, podobne ako tomu bolo v druhom mieste, priestor medzi košickým divadlom a Dómom sv. Alžbety. Konkrétne sa jedná o priestor na severnej strane od Dómu pri Urbanovej veži. Na tomto mieste, podobne ako v prípade Československého pamätného obelisku pred vznikom československej republiky nestál žiaden monument. V skutočnosti na tomto mieste, ešte dlho po vzniku republiky nestál žiaden monument. Situácia sa zmenila až v roku 1936 kedy bola na toto miesto umiestnená socha sv. Václava. (pozri obrázok č. 15)

²¹⁵ <http://www.kosice.sk/static/history/pamatniky/index.htm>, [posledný náhľad: 20.7.2015].

²¹⁶ AMK, Fond: Košice - Mesto s municipálnym zriadením 1938-1945, inv.č.125, č.k.173.

V roku 1925 sa uzákonil sviatok sv. Václava ako štátny sviatok.²¹⁷ Týmto aktom sa sv. Václav stáva oficiálne oslavovanou postavou aj v slovenskom prostredí. Postava sv. Václava v sebe ukrýva dva rozmery. Na jednej strane predstavuje prvé české knieža a významného českého vládcu, no na druhej strane sa jeho osoba veľmi tesne spája s donesením kresťanstva do stredoeurópskeho priestoru a s kresťanskou tradíciou. Práve tento druhý rozmer osobnosti sv. Václava bol bližší obyvateľom slovenskej časti republiky. Aj predstavitelia českej strany, pre ktorú svätý Václav predstavoval zemského svätca, si uvedomovali, že práve jeho katolícky odkaz by ho mohol Slovákom priblížiť, a tak priblížiť jednotu československú.²¹⁸ Spojenie osoby sv. Václava s československou štátnou ideou sa ukazuje aj v článku v Slovenskom východe pri príležitosti svätováclavských osláv: „...v duchu tejto (svätováclavskej – pozn. autora) tradície pokračuje i doba najnovšia v osvobodenej našej vlasti, najmä od milénia svätováclavského šíri sa úcta tohto svätca aj na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, kde prispieva značne ku konsolidácii pomerov a upevňuje československú štátnu myšlienku.“²¹⁹ Ďalej sa uvádza: „Svätý Václav je patrónom, ochrancom českého národa a českej zeme. Meno sv. Václava veľmi tesne sa teda viaže k národu českému a takto je blízke aj nám Slovákom.“²²⁰ Možno badať akýsi prenos svätováclavskej tradícia aj na územie Slovenska. Tým, že sa české a slovenské krajiny spojili do jedného štátneho celku, akoby sa idea ochrany českej zeme rozšírila aj na územie Slovenska, t.j. sv. Václav sa stal patrónom aj pre toto územie. Sv. Václav sa stáva patrónom novej československej vlasti.²²¹

V programe zasadnutia kultúrnej komisie z decembra 1932 sa prvý krát objavuje návrh na usporiadanie zbierky na postavenie sochy sv. Václava v Košiciach. Mestské zastupiteľstvo navrhlo zbierku najskôr vykonať u mestských zamestnancov a následne sa má žiadosť o dotáciu na postavenie sochy sv. Václava v kultúrnej komisii opätovne prerokovať.²²² Práve v tomto roku sa objavuje radosť nad tým, že sa sviatok sv. Václava vyvíja vo význačnú cirkevno-národnú slávnosť aj v Košiciach. Tieto oslavy už pôsobia dôstojne a tešia sa vzrastajúcej obľube u ľudí, u ktorých sa stretáva táto oslava s pochopením.²²³ Práve vzrastajúca obľuba tohto sviatku mala byť podnetom k začiatku iniciatívy na postavenie sochy sv. Václava v Košiciach. Objavuje sa teda prvá výzva na podporu tohto projektu

²¹⁷ PLACÁK, P., *Svatováclavské milénium, Češi, Němci a Slováci v roce 1929*, Babylon, 2002, s. 20.

²¹⁸ Tamže, s. 136 - 137.

²¹⁹ Svätováclavská oslava v Košiciach, In: *Slovenský východ*, r. 14, č. 221, 25.9.1932.

²²⁰ Sv. Václav, In: *Slovenský východ*, r. 14, č. 223, (28.9.1932).

²²¹ K sv. Václavovi pozri: RAK, J., *Bývalí Čechové: české historické mýty a stereotypy*, Jinočany, H&H, 1994. VANÍČEK, V., *Svatý Václav: Panovník a světec v raném středověku*, Praha, Litomyšl, paseka, 2014., 101KUBÍN, P., (ed.), *Svatý Václav: na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého*, Praha, Univerzita Karlova, Togga, 2010.

²²² AMK, Fond: MMK 1923-1938, inv.č. 303, k. 101.

²²³ Svätováclavská oslava v Košiciach, In: *Slovenský východ*, r. 14, č. 225, 30.9.1932.

„Socha bude prvotriednym umeleckým dielom a bude isto ozdobou Košíc, kde bude dokonale hlásať československú štátnu ideu a bude výmluvným symbolom bratského spojenia Čechov a Slovákov. Umiestnená bude v niektorom katolíckom kostole v Košiciach, alebo, keď výsledok zbierky dovoľí, na niektorom vhodnom mieste v meste.“²²⁴ Za účelom postavenie sochy sa vytvorilo 16 členný výbor. Predsedal mu súdny radca Dr. Maximilián Volka. Ten si sa cieľ stanovil usporiadať medzi košickými Čechmi zbierku na podporu projektu. „Desať až pätnásť tisíc Kč je treba k trvalej pripomienke štátnej idey v našom meste na sochu, ktorá bude hovoriť k nášmu ľudu účinnejšie, ako najvýmluvnejšie knihy, citáty z dejín a plakáty. Keď niet symbolu, mizne idea.“²²⁵

Do 17. Decembra 1932 sa vyzbieralo 8 649,80 korún. Okresný súd v Košiciach daroval 1000 korún a ako prvý vyslovil požiadavku aby bola socha postavená na Hlavnej ulici v parku medzi divadlom a katedrálou.²²⁶ K 28. januáru 1933 sa vyzbieralo 12 164, 50 korún – výbor pre postavenie sochy to považuje za úspech a ďakuje všetkým darcom.²²⁷

O roku 1932, teda od prvého objavenia sa myšlienky na postavenie sochy sv. Václava v Košiciach, sa pravidelne počas svätováclavských osláv v septembri objavujú články (v Slovenskom východe) nie len prezentujúce význam a veľkosť tejto historickej postavy, ale aj výzvy na podporu zrealizovania projektu postavenia sochy. V roku 1934 sa napríklad píše „...je (sv. Václav – pozn. autora) aj svätcom Slovákov, lebo národ československý vidí v sv. Václavovi nielen to, čo v ňom vidí cudzina, kniežaťa mieru, zbožného, rozvážneho, otca chudiny a konečne mučedníka, národ československý uctieva vo sv. Václavovi aj vládára, ktorý postavil základy, na ktorých sa vedel malý národ uprostred borby európskych národov prebiť k svojej štátnej samostatnosti. Je príkazom všetkých príslušníkov čs. národa, aby milovali svoju vlasť, ako ju miloval svätý Václav.“²²⁸ V októbri 1934 bola verejnosť informovaná o tom, že Ku 3. októbru 1934 obdržal výbor na postavenie sochy sv. Václava k dispozícii 45 000 Kč. Rovnako verejnosť bola informovaná, že umelečkej Umelečkej tvorby sochy sa ujal akademický sochár Leoš Kubíček, na výzvu architekta Štorma. Verejnosť sa dozvedá aj to, že „Základná idea pomníka sv. Václava v Košiciach je budovaná na podklade náboženského nazerania, a jej zvláštny význam tkvie v tom, že český svätec prichádza do prostredia troch národností. Je v nej zdôraznená aj myšlienka štátna, ktorá vyrastá bez ohľadu na národnosť v masív štátneho cítenia. Socha má vyjadrovať celú jasnosť, s akou štát

²²⁴ Postavenie sochy sv. Václava v Košiciach, In: *Slovenský východ*, r. 14, č. 266, 20.11.1932.

²²⁵ Postavenie sochy sv. Václava v Košiciach, In: *Slovenský východ*, r. 14, č. 266, (20.11.1932).

²²⁶ Sbíerka pre postavenie sochy sv. Václava v Košiciach, In: *Slovenský východ*, r. 14, č. 289, (18.12.1932).

²²⁷ Úspech sbierky pre postavenie sochy sv. Václava v Košiciach, In: *Slovenský východ*, r. 15, č. 24, (29.1.1933).

²²⁸ Oslavy pamiatky sv. Václava v Košiciach, In: *Slovenský východ*, r.16, č. 222, (30.9.1934).

*i politicky prichádza na Slovensko, na druhej strane je zdôraznená myšlienka náboženská. Na pomníku je znázornené, že možno stmeliť v jednom duchu vec náboženskú i štátnu.*²²⁹

O umiestnení sochy bolo definitívne rozhodnuté na mestskom zasadnutí 4. decembra 1934. *„Rada mesta Košíc udeľuje povolenie k tomu, aby komité pre postavenie sochy sv. Václava v Košiciach mohlo postaviť sochu sv. Václava na Hlavnom námestí medzi Urbanovou Vežou a chrámom sv. Alžbety.(...) Pri tomto umiestneniu obličaj sochy by pozeral na západnú frontu Štefánikovej ul. čo by zodpovedalo tiež návrhu. Toto zásadné povolenie miesta sa udeľuje s tým, že komité bude povinné definitívne plány/event .model/ s udaním rozmerov potrebného miesta ako aj rozvrh komunikačných ploch okolo sochy včas podať m. regulačnému oddeleniu na účelom ich preskúmania a definitívneho schválenia m. radou.*²³⁰ Verejnosti je výber miesta prezentovaný a odôvodnený nasledovne: *„Socha bude umiestnená pri Urbanovej veži, čím sa včlení do celku námestia, ktorého opomíjaná dôležitosť bude takto zvýraznená, rovnako tak aj Urbanovej veže samotnej.*²³¹ Vidíme ako sa jednotlivé časti verejného priestoru spoju spájajú. Význam sochy má pozdvihnúť priestor okolo Urbanovej veže, zároveň je tento pomník vybudovaný pri Dóme sv. Alžbety, t.j. pri hlavnej dominante mesta, ktorá je neprehliadnuteľná. Jednotlivé prvky tak majú na seba navzájom vplývať, aby vytvorili významné miesto, a to nie len z hľadiska historicity miesta, ale práve vďaka soche sv. Václava aj z hľadiska štátnej ideológie.

Pôvodný plán na postavenie a odhalenie sochy, ktorý si komité vytýčilo na 28. septembra 1935 sa však neuskutočnil. Pri zmienke priebehu osláv sv. Václava z roku 1935 sa dozvedáme, že komité láskavo prosí o príspevie na postavenie tejto sochy.²³²

Socha bola napokon umiestnená a slávnostne odhalená na určenom miesta pri dóme a Urbanovej veži 19. septembra 1936 a následne o 9 dní neskôr bola aj slávnostne posvätená biskupom Jozefom Čárskym. Pomník bol 5 a pol metra vysoký, z toho socha samotná bola vysoká tri metre a podstavec dva a pol metra. Zatiaľ čo o priebehu zbierky a o priebehu tvorby plánov na postavenie sochy nás informuje len Slovenský východ, o odhalení sochy sa zmienil v sekcii „Novinky“ aj Kassai Ujság. Tento krátky odkaz na odhalenie sochy nás informuje o plánovaných príhovoroch a dátume odhalenia.²³³

Dňa 30. septembra sa však v Kassai Ujság-u objavuje zaujímavý článok porovnávajúci osobnosti sv. Václava a sv. Štefana.²³⁴ Zaujímavé na celom článku je fakt, že porovnáva

²²⁹ Ako sa buduje pomník sv. Václava v Košiciach, In: *Slovenský východ*, r.16, č. 225, (4.10.1934).

²³⁰ AMK, Fond: MNÚ 1923-1938, inv.č. 155, č.k. 145.

²³¹ Ako sa buduje pomník sv. Václava v Košiciach, In: *Slovenský východ*, r.16, č. 225, 4.10.1934.

²³² Oslava sviatku sv. Václava v Košiciach, In: *Slovenský východ*, r. 17, č. 219, 25.9.1935.

²³³ Hírek, In: Kassai Ujság, r. 98, č. 219, 23.9.1936.

²³⁴ Szent Vencel és Szent István, In: Kassai Ujság, r. 98, č. 224, 30.9.1936.

Maďarov a Čechov a do porovnania dáva ich podobnosti ich národných príbehov. Podobnosti autor článku vidí napríklad v tom, že rímsku kultúru obom národom sprostredkovala Nemecká ríša, ale aj v tom, že oba národy približne v rovnakom čase prijali kresťanstvo. Práve prijatie kresťanstva a prvá kresťanská vláda je spájaná so sv. Václavom a sv. Štefanom. Následne autor prechádza k porovnaniu svätcov, a nachádza u nich rovnaké vlastnosti, ako napríklad: odvalu, silu a cit pre vedenia národa. „*Česi v osobu sv. Václava a Maďari osobu sv. Štefana, si ctia ako svätých ochrancov vlasti. Obaja panovníci zosobňujú v očiach ľudí ideály a cnosť, v ktorých oba národy vidia seba, poznajú ich a veria im.*“ Celý článok pôsobí ako určité vysvetlenie toho, prečo bola odhalená socha sv. Václava. Akousi paralelou medzi sv. Štefanom, ktorý bol národným svätcom Uhorska (a stále bol národným svätcom Maďarska)²³⁵ a sv. Václavom ako novým patrónom krajiny, mal byť objasnený nie len samotný akt odhalenie sochy, ale aj odôvodnenie toho, prečo je vôbec socha sv. Václavovi v Košiciach postavená.

Sviatok sv. Štefana pripomína založenie uhorského kráľovstva. Oslava počiatkov štátnosti a osôb, ktoré sa o zrod národa a štátu rozhodujúcou mierou zaslúžili, nie je špecifikom uhorských dejín. Podobnou svojim charakterom ako mobilizujúci faktor národného cítenia je napríklad svätováclavská tradícia v Čechách. Na rozdiel od vyslovene mýtických postáv, tieto osobnosti boli a sú i v súčasnosti vnímané ako historicky dokaz trvácnosti a životaschopnosti národa. Zároveň sa stávajú zdrojom sily a rezistencie v dobách straty národnej nezávislosti a národnostného útlaku. V tomto kontexte, teda ako symbol predvojnového Uhorska, vnímali československú úradu i oslavy sviatku sv. Štefana. Keďže však sviatok sv. Štefana bol cirkevným sviatkom, jeho oslavy nebolo možné zakázať. Štátne orgány sa obmedzovali na zásahy proti prejavom, ktoré boli klasifikované ako prekročenie náboženského charakteru sviatku a demonštrácie iredentizmu.²³⁶

Socha sv. Václava zdobila verejný priestor Košíc len dva roky. V roku 1938 po prvej Viedenskej arbitráži bola československým vojskom odvezená. Do mesta sa už nikdy nevrátila, keďže bola počas druhej svetovej vojny zničená na neznámom mieste.²³⁷

V priestore medzi Dómom sv. Alžbety a Urbanovou vežou, kde stávala socha sv. Václava bola v roku 1938 odhalená pamätná tabuľa venovaná Františkovi II. Rákoczi.²³⁸

²³⁵ K téme svätoštefanskej idey pozri: MICHELA, M., Svätoštefanská ide a jej odraz vo formovaní identít obyvateľstva na Slovensku – ako predmet výskumu, In: MARUŠIAK, J. - FERENCOVÁ, M. (Eds.): *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. Bratislava : ÚPV SAV - Veda, 2005, s. 119-125.

²³⁶ OLEJNÍK, M., *Politické a spoločenské aktivity maďarskej minority v prizme štátnych orgánov a dobovej slovenskej tlače (1918-1929)*, Košice, 2011, s. 87.

²³⁷ Pamätníky a pamätne tabule, Dostupné z: [online], <http://www.kosice.sk/static/history/pamatniky/index.htm>. [posledný náhľad: 9.7.2015].

Aj napriek faktu, že jeho pozostatky boli do Košíc prenesené už v roku 1906 sa v Košiciach, okrem ulice, ktoré niesla Rákocziho meno, nenachádzal žiadny pomník ani iné pamätné miesto pripomínajúce túto historickú osobnosť. Tento akt dokladuje, že osoba Františka II. Rákocziho bola pre maďarský/uhorský národný príbeh dôležitou postavou.

Na všetkých troch prípadových miestach sme videli ako dochádza k prekódovaniu jedného a toho istého miesta významami, ktoré sú vkladané do ďalšieho a ďalšieho monumentu. Radikálna zmena významu konkrétneho miesta, sa však v kontexte celkového verejného priestoru tak radikálna nemusí zdať. Jednotlivé monumenty boli vkladané do priestoru na stále tie isté miesta, a preto z diaľky pre okoloidúceho sa mohlo na prvý pohľad zdať, že sa nič nezmenilo. Miesto významu ostalo to isté, menili sa len významy samotné. Možno konštatovať, že tým, že jedna štátna moc umiestnila na určité miesto významný monument, sa toto miesto stalo automaticky významným aj pre nasledujúci režim, a to či už v potrebe poprieť odkaz tohto miesta alebo ho podporiť. Vzhľadom na využitie verejného priestoru sa môže javiť toto „prekódovávanie“ stále tých istých miest ako určitá kontinuita, v ich neustálom využívaní. Na jednej strane tieto miesta „zažívali“ ideologický zásah do ich „symbolickej“ podstaty, no na strane druhej na nich neustále zotrúvali monumenty. Z hľadiska materiálneho usporiadania priestoru sa preto takéto miesta mohli ľuďom javiť ako stále a nemenné, ako „významotvorné“ miesta v mestskom priestore.

Mimo troch „spomienkových miest“, no za zmienku stojí, postavenie pomníku maďarského vzkriesenia, ktorý bol umiestnený v dnešnom železničnom parku v roku 1940. Na tomto pomníku bolo napísané: „ Túto sochu, ktorá po nám nútenom trianonskom mieri stála v Budapešti ako symbol túžby maďarského vzkriesenia, ponúklo stoličné hlavné mesto do domoviny vracajúcemu sa mestu Košice, na pamiatku úsvitu maďarského vzkriesenia, aby tu ďalej hlásala našu vieru v spravodlivosť a vo vzkriesenie. 11. novembra 1940. V tomto prípade nedošlo k prevrstveniu nejakého staršieho miesta pamäte. Umiestnenie tohto pomníka bolo skôr demonštratívnym gestom, k jasnému vyznačeniu komu mesto patrí a k čomu sa vzťahuje. Fakt, že bol tento pomník privezený z Budapešti jasne naznačovalo spoločné puto medzi mestom Košice a Budapešťou, ako hlavným mestom Maďarského kráľovstva. Toto „spojenie“ Košíc s Budapešťou prostredníctvom daru, ktorý v tomto prípade reprezentovala socha maďarského vzkriesenia, mohlo byť chápané ako definitívne napojenie a spojenie mesta Košice k Maďarsku. Socha ako dar, ktorý darovala s potešením Budapešť

²³⁸ Tamže.

znovuprinavrátenému mestu k jeho „domovine“. Aj symbolické odhalenie na prvé výročie oficiálneho pripojenia mesta Košice k maďarskému kráľovstvu oslavuje tento fakt.

Záver

V diplomovej práci som sa snažila ukázať ako sa verejný priestor mesta menil pod vplyvom premeny politického zriadenia. Mesto som považovala za akési zmenšené merítko spoločnosti, v ktorom sa na lokálnej úrovni štát snažil presadiť resp. posilniť štátnu ideológiu prostredníctvom zásahu do verejného priestoru.

V období od roku 1918 až po rok 1938 vznikli tri monumenty, ktoré mali predstavovať základné symboly československej štátnosti v meste. Prvý z nich bol postavený až 10 rokov po vzniku republiky. Týmto prvým monumentom bola socha M. R. Štefánika. Druhý monument predstavoval Československý vlajkový obelisk postavený pri príležitosti 15. výročia vzniku republiky. Tretím monumentom, ktorý sa objavil vo verejnom priestore bola socha sv. Václava. Tá bola postavená až v roku 1936, takže vzhľadom na politické dianie „vplývala“ na okoloidúcich ľudí mesta len dva roky. Všetky tri monumenty boli postavené na vtedajšej Štefánikovej ulici (dnešná Hlavná ulica) a boli relatívne blízko seba (pozri obrázok č. 3). Táto ich vzájomná blízkosť umožňovala ich vzájomné ovplyvňovanie sa a pôsobenie na seba. Významová línia, ktorá sa v centre mesta vytvorila bola nasledovná: ak obyvateľ prechádzal centrom mesta (v smere zo severu na juh) ako prvý zbadal Československý vlajkový obelisk, ktorý jasne reprezentoval československú moc v meste, následne len pár desiatok metrov od neho sa nachádzala socha sv. Václava, ktorá ponúkala viacero výkladových rámcov. Socha sv. Václava mohla byť interpretovaná ako socha postavená k pocte českého kniežaťa a patróna zeme, ale mohla byť vykladaná aj v kresťanskom kontexte, sv. Václav ako svätec a šíriteľ kresťanstva. Viacero významov nachádzame aj soche M. R. Štefánika. Tento pomník mohol byť vnímaný ako pomník československej štátnosti, ako pomník veľkému Slovákov, prípadne ako pocta astronómovi. Keď sa však zameriame na jednotlivé interpretačné možnosti všetkých vyššie spomenutých monumentov zistíme, že hoc je možností výkladov viacej, ani jedna nebola v rozpore s presadzovanou československou ideológiou.

V druhom sledovanom období rovnako vznikli tri monumenty. Svätoštefánska koruna, Srdce mesta a najväčší z nich Maďarský vlajkový obelisk. Všetky tri boli opätovne vytvorené na vtedajšej (už opäť) Fő utca (dnešná Hlavná ulica) a takmer na identických miestach, na ktorých stáli monumenty z čias Československa (pozri obrázok č. 4). Ak opätovne postupujeme zo severu na juh, prvý monument sa na hlavnej ulici nachádzal bola svätoštefánska koruna. Tento monument mal tiež viacej významov. Prvým, a asi ten primárny, bola koruna ako symbol maďarskej/uhorskej štátnosti ako takej a jej odkaz na historické dedičstvo a kontinuitu. Keď sa však zamyslíme hlbšie nachádzame aj iné významy.

Svätoštefanská koruna odkazuje na sv. Štefana, na ktorého podobne ako na sv. Václava mohlo byť nazerané ako na prvého uhorského kráľa a významného predstaviteľa Arpádovskej dynastie, ale aj ako na svätca a šíriteľa kresťanstva. Nasledujúcim monumentom bolo Srdce mesta. To so svojim so svojím nápisom vzťahovalo ku kresťanstvu, ale keďže bolo v maďarčine je možné ho interpretovať, že srdce mesta Košice je maďarské. Posledným, a najväčším monumentom postaveným v druhom sledovanom období bol Maďarský vlajkový obelisk. Podobne ako československý pamätný stĺp, jasne a do ďalekého priestoru (pre svoju výšku) demonštroval komu mesto patrí, a táto demonštrácia bola aj jeho hlavným významom. Pamätný stĺp postavený k 15. výročiu Československa, rovnako ako maďarský vlajkový obelisk patrili medzi monumenty nesúce oficiálne štátne znaky a symboly, a preto pri nich nie je pochyb o tom, že mali jasne demonštrovať komu daný priestor prináleží, kto si ho „obsadil“.

Spoločným rysom pre výstavbu nových monumentov pre obe obdobia bol ich charakter. Hoc, ako som ukázala, jednotlivé monumenty skrývali v sebe viacero možných výkladových rámcov, neboli tieto sochy a pomníky pre verejnosť mesta „rozporuplné“, v zmysle nejasné odkazu vzhľadom na prezentovaný štátny príbeh. Táto otázka bola v Košiciach snáď o to háklivejšia, že sa jednalo o multietnické mesto, hlavne so zastúpením slovenského a maďarského etnika. Miestne authority museli nájsť stratégie ako multietnickú povahu mesta akceptovať, a zároveň nevyvolať v meste nežiadane spory o význam nejakého monumentu či priestoru. V Košiciach pri ani jednom novopostavenom pomníku nedochádzalo k zápasu o jeho vysvetlenie. Tzv. sporné pomníky, tie, ktoré by mohli byť interpretované viacerými spôsobmi (hlavne interpretované proti štátnej ideológii), sa nestavali.

Odlišným rysom stavby jednotlivých monumentov v dvoch rozdielnych politických režimoch bol čas ich výstavby. Takmer bezprostredne po vzniku Československa, bola síce odstránená jediná socha prezentujúca bývalú uhorskú štátnosť, ale nové sochy sa nezačali objavovať hneď. Československá vládna moc hneď sochy nestavala a dôvodom mohlo byť aj zloženie vedenia mesta. Toto vedenie (za celé medzivojnové obdobie) nepozostávalo z čisto československých vládnych strán. Aj na tejto úrovni sa prejavila špecifická situácia dvoch etník. Predkladané koncepty sa preto častokrát stretli s nesúhlasom, prípadne s mlčaním a váhaním, so snahou o zachovanie stability a pôvodnosti (názorným príkladom boli debaty okolo premenovania Hlavnej ulice na Štefánikovu ulicu). Následne všetky výzvy na postavenie pomníkov do roku 1938 prichádzali zo spolkov. V archívnych materiáloch ani v dobovej tlači som nenašla žiadnu spontánnu ľudovú akciu prípadne demonštráciu za podporu nejakej sochy, ale zase ani žiadnu búrlivú reakciu proti nejakému pripravovanému

projektu. Situácia po Viedenskej arbitráži bola odlišná. Ustupujúce československé vojská si „svoje“ sochy odniesli (až na pamätný stĺp) takže nová maďarská vláda nemala veľa starostí s ich odstraňovaním. S výstavbou nových pomníkov začala okamžite. Vedenie mesta nečakalo na žiadnu popud z ľudu, prípadne na výzvy rôznych spolkových inštitúcií. Všetky projekty iniciovala ona sama, snád' s prispením a podporou budapeštianskej vlády.

Čo môžeme usudzovať z tohto odlišného prístupu k rýchlosti obsadzovania verejného priestoru? Československá republika bola demokratickým štátom, a teda akceptovala aj národnostné menšiny. Staré symboly, boli síce bezprostredne po jej vzniku odstránené, keďže boli v protiklade s novou štátnou ideológiou, ale nenariaďovalo sa zvrchovane a okamžite obsadiť verejným priestor niečím iným. Československá vládna moc ako keby ukazovala svoju trpezlivosť, a chcela aby ľudia dobrovoľne a prirodzene akceptovali novú štátnu ideológiu. Ďalším dôvodom mohol byť aj ten, že samotné symboly novej štátnosti, ako aj nový štát sa ešte len vytvárali. Naopak maďarská štátnosť svoje symboly hľadať nemusela, keďže vo väčšinovej miere nadväzovala na symboly uhorskej historickej štátnosti. Snažila sa 20 rokov počas ktorých Košice patrili pod Československo vymazať z histórie mesta, ako keby k prerušeniu historického Uhorska nikdy nedošlo. Rýchly a radikálny zásah do verejného priestoru sa zdá byť z tohto pohľadu pochopiteľný.

Po mojom výskume možno konštatovať, že po zmene politického režimu došlo aj k premene verejného priestoru mesta dochádzalo, a to v oboch sledovaných obdobiach. Oba režimy sa prostredníctvom výstavby monumentov, ktoré podporovali presadzovaný štátny a národný príbeh, pokúšali vytvoriť image mesta Košice ako mesta národného, nekonfliktného a prislúchajúceho k danému politickému režimu. Spoločná pre obe obdobia je snaha o dosiahnutie „ideálneho“ stavu, za ktorý možno označiť, práve vytvorenie mesta s vysokou „imageability“, s ktorou by sa jeho obyvatelia stotožňovali. Prostredníctvom konštrukcie nových monumentov sa nová moc snažila „dobiť“ urbánny priestor, ktorý v určitých jeho častiach mohol byť vnímaný ako cudzí a nežiadúci, nekorešpondujúci s danou (novou) štátnou ideológiou.

Predložená práca predstavuje prvú ucelenejšiu analýzu premeny verejného priestoru Košíc, čím prispieva k rozšíreniu poznania o meste, a o lokálnych dejinách východného Slovenska. Práve v tomto jej prvenstve vidím jeden z jej hlavných prínosov. Koncepty a prístupy, ktoré boli v práci v danom kontexte použité nie sú novinkou a prípad Košíc nebol výnimočný. Takéto obsadzovanie verejného priestoru sa dialo aj v iných mestách. V súčasnosti existuje už rada ďalších prác, ktoré sa zaoberajú premenou verejných

priestranstiev v slovenských mestách, práve v období, ktoré si vytýčila aj táto práca. Ako príklady môžem uviesť nasledujúce práce: od Alexandry Bitušikovej *Zápas o pamäť mesta v transformácii. Príklad Banskej Bystrice*²³⁹, ktorá podobne ako táto práca o Košiciach sleduje premenu verejného priestoru aj prostredníctvom zmeny názvov ulíc v centre mesta. Práca Juraja Zajonca *Spoločenský život v meste Nitra po rozpade Rakúsko-Uhorskej monarchie (1918-1945)*²⁴⁰, ktorá okrem iného sleduje prekrývanie významov na Zobore, kde bol v roku 1896 postavený jeden s mileniálnych pamätníkov, ktorý bol následne v roku 1921 odstránený československými legionármi. Následne sa v meste Nitra rozpútali debaty o tom, aká bude primeraná náhrada za zničený monument. Veľmi obdobným príkladom je prípad dnešného Štúrovho námestia v Bratislave. Rovnako ako v prípade Nitry tu bol v roku 1896 postavený pomník, v tomto prípade však pomník Márie Terézie, a rovnako bol zničený v roku 1921 československými legionármi. Ako ukazuje vo svojej knihe *Bratislava = Pressburg = Pozsony: svedectvo historických pohľadníc*²⁴¹ Július Cmorej až v roku 1938 bolo na toto miesto inštalovaná nová socha zobrazujúca M. R. Štefánika spolu s českým levom. Príkladom stavby pomníka pre osobu regionálneho významu v medzivojnovom období ilustruje štúdia Józsefa Demmela a Miroslava Michela „*Pre rodné mesto žil, pre národ pracoval.*“ *Pomník Jánoša Tubu ako možné miesto pamäti maďarskej komunity*²⁴². V neposlednom rade na význam mestského prostredia v multietnickom prostredí poukazuje Elena Mannová vo svojej štúdii *Maďari v Komárne a Lučenci v rokoch 1918-1938*²⁴³.

V kontexte všetkých vyššie spomínaných prác vidím druhý významný prínos tohto textu, a to ako príspevku k ostatným prácam pojednávajúcim o premenách verejného priestoru v slovenských mestách po vzniku československej republiky, a následne po prvej Viedenskej arbitráži, resp. ich zotrvaní v Slovenskom štáte. Práca prispieva k dotvoreniu celkového obrazu o premenách verejných priestranstiev v rámci slovenských miest po zmene režimu a vzniku novej Československej republiky, a následne po Viedenskej arbitráži.

Odmietavý postoj k minulým režimom a udalostiam je možné vyjadriť nie len likvidáciou ich symbolov, ale aj stavaním nových pomníkov, ktoré poukazujú na negatívne

²³⁹ FERENCOVÁ, M., *Paměť města: Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19. a 20. Století*, Praha, 2009.

²⁴⁰ FERENCOVÁ, M., *Paměť města: Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19. a 20. Století*, Praha, 2009.

²⁴¹ CMOREJ, J. *Bratislava = Pressburg = Pozsony: svedectvo historických pohľadníc*, Region Poprad, 2004.

²⁴² MICHELA, M., VÖRÖS, L., a kol., *Rozpad Uhorska a Trianonská mierová zmluva*, Historický ústav SAV, Bratislava, 2013, s. 245-265.

²⁴³ SALNER, P., LUTHER, D. (ed.), *Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí*, Ústav etnológie SAV, Bratislava, 2001, s. 111-140.

stránky týchto politických systémov alebo historických momentov. Je to trvalejší a možno aj účinnejší spôsob odmietnutia. Likvidácia monumentu je totiž len epizodickou záležitosťou, po odstránení pomníka ľudia pravdepodobne čoskoro zabudnú, že vôbec existoval. Nový pomník, ktorý je vystavený na verejnom priestranstve očiam verejnosti, však neakceptovateľnosť starých hodnôt permanentne pripomína. Etnicky interpretované pomníky pripomínajú, že jedna alebo druhá etnická skupina patrí k súčasnému životu v meste, a má miesto v jeho dejinách. Zároveň pripomínajú, že niektoré lokálne postavy alebo udalosti hrali dôležitú úlohu v dejinách spomínaných národov ako nadlokálnych etnických celkov.²⁴⁴

Pre budúce bádania by bol zaujímavý rozvoj témy tejto práce v jej chronologickom pokračovaní. Zameranie sa na obdobie po roku 1945, na opätovné „uchopenie“ mestského priestoru československou mocou, a na jeho následné pretvorenie na obraz zodpovedajúci novej – komnistickej štátnej ideológii. Nová otázka, ktorá sa v rámci ďalšieho výskumu ponúka je, či sa verejný priestor prispôboval premenám jednej a tej istej ideológii, a ak áno, ako (a či) sa premeny v rámci tejto jednej štátnej idey odlišujú od premien mestského priestoru v rámci viacerých štátnych ideológii?

²⁴⁴ FERENCOVÁ, M., Pomníky ako prostriedok legitimizácie režimov a transformácie spoločnosti, s. 347-348.

Zoznam doteraz použitej literatúry, internetových zdrojov a archívnych prameňov:

Archívne pramene:

Archív mesta Košice: Fond: Magistrát mesta Košice 1923-1938

Fond: Mestský notársky úrad v Košiciach (1923-1938)

Fond: Košice – mesto s municipálnym zriadením 1939-1945

Štátny archív Košice: Fond: Zbierka máp a plánov

Fond: Policajné riaditeľstvo v Košiciach 1920-1938

Archív Krajského pamiatkového úradu mesta Košice: Fond: Mapy a plány mesta Košice

Vydané pramene:

Adresár mesta Košice rok 1913 - 1914.

Adresár mesta Košice rok 1924.

Adresár mesta Košice rok 1929.

Adresár mesta Košice rok 1940.

Literatúra:

Monografie:

ANDERSON, B. *Představy společnosti – úvahy o původu a šíření nacionalismu*, nakladatelství Karolinum, Praha, 2008.

ASSMANN, Jan., *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha, Prostor, 2001.

BLICHA, M., *Charakteristika názvov ulíc okresných miest východoslovenského kraja*, Východoslovenské múzeum v Košiciach, Košice, 1986.

BRUBAKER, R., *Nationalism reframed*, Cambridge University Press, 1996.

CSÁKY, M., MANNOVÁ, E., (eds.), *Kolektívne identity v strednej Európe*, Bratislava, Academic Electronic Press, 1999.

- DAVID, J., *Smrdiv, Brežněves a Rychlonožkova ulice, kapitoly z moderní české toponomie*, Academia, Praha, 2011.
- DEÁK, L., (eds.), *Viedenská arbitráž (2. november 1938) – Mníchov pre Slovensko*, SAP, Bratislava, 1993.
- DEÁK, L., *Viedenská arbitráž – „Mníchov pre Slovensko“*, nadácia KORENE, Bratislava, 1998.
- DEÁK, Ladislav, *Malá vojna*, Slovakia Plus, Bratislava, 1993.
- DEÁK, L., *Trianon: ilúzie a skutočnosť*, Bratislava, vydavateľstvo Kubko Goral, 1996.
- DEJMEK, J., LOUŽEK, M., (eds.), *Trianonská smlouva: devadesát let poté : sborník textů*; Praha, CEP - Centrum pro ekonomiku a politiku, 2010.
- ELIÁŠ, Š., *Klíče k dejinám Košíc – dejepisná čítanka*, Universum, Košice – Prešov, 2009.
- FERENCOVÁ, M., *Paměť města: Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19. a 20. Století*, Praha, 2009.
- GAYER, v., OTČENÁŠOVÁ, S., ZAHORÁN, C., *Remebering the city – a guide through the past od Košice*, Terra Recognita Alapítvány, UPJŠ, Košice, 2013.
- HABERMAS, J., *Struktuální proměna veřejného prostoru*,
- HALAGA, O. R. *Vývoj jazykovo-národnostnej štruktúry Košíc*, separátny výtlačok z historického časopisu, ročník 30, 1982, pre Mestský národný výbor – odbor kultúry v Košiciach Bratislava, Košice, 1982.
- HALBWACHS, M., *Kolektivní paměť*, Praha, Sociologické nakladatelství, 2009.
- HOBSBAWM, E., *The invented tradition*,
- HOJDA, Z., POKORNÝ, J., *Pomníky a zapomníky*, Praha, Paseka, 1997.
- HRONSKÝ, M. *Boj o Slovensko a Trianon 1918-1920*, vydalo Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, Bratislava, 1998.
- HUYSEN, Andreas, *Prítomnosť minulého – urbánne palimpsesty a politika pamäti*, Bratislava, Ivan Štefánik, 2005.

IUGA, L., *Nationalizing the city: Monuments of romaniannes and public space in interwar Cluj (1919-1933)*, Central European history, Departement of History, Budapest, 2010, Dostupné z: http://www.google.sk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.etd.ceu.hu%2F2010%2Fiuuga_liliana.pdf&ei=SUicVf69LonkUp28qJAL&usg=AFQjCNFeh-mDISXk_qfRhYzWUOh_5bRoA&sig2=Mz_2IKXsYsW0VNHrRoCM7_w&bvm=bv.96952980,d.d24.

KEMÉNY, L., *Kassa: város muemlékei*, A Kassai könyvnyomda és lapkiadó Részvénytársaság, Košice, 1917.

KJAERSDAN, F., *Urban planning in history*, Aalborg University Press, 1995.

KOLIVOŠKOVÁ, E., *Pamätné tabule mesta Košice*, Košice, verejná knižnica Jána Bocatia, 1996.

KOLIVOŠKOVÁ, E., *Pamätníky mesta Košice*, Košice, Verejná knižnica Jána Bocatia, 1999.

KUBÍN, P., (ed.), *Svatý Václav: na památku 1100. výročí narození knížete Václava Svatého*, Praha, Univerzita Karlova, Togga, 2010.

LETZ, R. *Náčrt dejín Uhorska a Maďarska s osobitým zreteľom na maďarsko-slovenské vzťahy*, vydala Polygrafia vedeckej literatúry a časopisov SAV, Bratislava, 1996.

LIPTÁK, Ľ., *Storočie dlhšie ako sto rokov*, Bratislava, Kaligram, 1999.

LYNCH, Kevin, *Obraz města (the image of the city)*, Praha, Polygon, 2004.

MARUŠIAK, J. - FERENCOVÁ, M. (Eds.): *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. Bratislava : ÚPV SAV - Veda, 2005.

MEDVECKÝ, K.A. *Štátny prevrat, "Komenský"* vyd. a literárna spol. s r.o, Bratislava, 1931, zv. 4, kapitola: Vpád maďarských bolševikov na východné Slovensko v júni 1919.

MIHÓKOVÁ, M. *Politický život v Košiciach v rokoch 1901-1918*, Štátna vedecká knižnica, Košice, 1979.

MICHELA, M., VÖRÖS, L., a kol., *Rozpad Uhorska a Trianonská mierová zmluva*, Historický ústav SAV, Bratislava, 2013.

- OLEJNÍK, M., *Politické a spoločenské aktivity maďarskej minority v prizme štátnych orgánov a dobovej slovenskej tlače (1918-1929)*, Košice, 2011.
- PLACÁK, P., *Svatováclavské milénium, Češi, Němci a Slováci v roce 1929*, Babylon, 2002.
- POTEMRA, M. *Mestská správa v Košiciach 1848-1918*, Štátna vedecká knižnica, Košice, 1984.
- POTEMRA, M., *Mestská správa v Košiciach v rokoch 1848-1945*, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1984.
- POTEMRA, M., *Politický a hospodársky život v Košiciach v rokoch 1938-1945*, Košice, Štátna vedecká knižnica v Košiciach, r. 1986.
- RAK, J., *Bývali Čechové: české historické mýty a stereotypy*, Jinočany, H&H, 1994.
- SCHULSE-NORBERG, Ch., *Genius loci, praha*, Dokořán, 2010.
- STORCHOVÁ, L. a kol., *Koncepty a dějiny, Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha, Scriptorium, 2014.
- SZASZÁK G., *Pamätihodnosti mesta Košice: turistický sprievodca*, AB-ART, Bratislava, 2002.
- TAJTÁK, L. *Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1972.
- VACKOVÁ, B., *Prostor, moc, utopie*, Brno, Masarykova univerzita v Brně; Mezinárodní politologický ústav Masarykovy university, 2010.
- VANÍČEK, V., *Svatý Václav: Panovník a světec v raném středověku*, Praha, Litomyšl, paseka, 2014.
- VIETOR, M., *Význam a miesto Slovenskej republiky rád v československých dejinách*, Epoque, Bratislava, 1969.
- VIETOR, M., *Dejiny okupácie južného Slovenska*, Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied, Bratislava, 1968.

Články:

História Košíc pre budúcnosť mesta, Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie, zostavil Krajský pamiatkový úrad Košice, vydal TypoPress Košice, Košice, 2005, dostupné z: http://www.kosice.sk/img/publikacia/Historia_Kosic.pdf .

AUGE, M., Ne-místa: úvod do antropologie supermodernosti, Antologie francouzských společenských věd: *Město*, Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, Cahiers du CEFRES n.10, 1996, dostupné z: http://www.cefres.cz/IMG/pdf/auge_1996_ne_mista.pdf .

DULOVIČ, E., Realizácia štátnej politiky županov Košickej župy v rokoch 1923-1928, In: *Historický časopis*, roč. 53, č.4, 2005.

FERENCOVÁ, M., Spolužitie zaliate v bronz: pomníky významných osobností ako prostriedok organizovaného šírenia klasifikačných schém, In: *Slovenský národopis*, r. 56, č.1/2008.

GALANDAUER, J., *Čechoslovakismus v proměnách času. Od národovné tendence k integrační ideologii*, Historie a vojenství 47, 1998, č. 2.

LEPETIT, B., Čas měst, Antologie francouzských společenských věd: *Město*, Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, Cahiers du CEFRES n.10, 1996, Dostupné z: http://www.cefres.cz/IMG/pdf/lepetit_1996_cas_mest.pdf .

NORRA, P., Mezi pamětí a historií, Antologie francouzských společenských věd: *Politika paměti*, Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, Cahiers du CEFRES n.13, 1998, s. 7-33.

OLÁH, G., Kolektivní paměť, prostor a významy. Případ náměstí Svobody v Budapešti, In: *Sociologický časopis*, r. 49, č. 5, Praha, Sociologický ústav AV ČR, 2013, Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/fe8863fa30eb4e2ebc1ecc4c0a7851df75ce0ad2_13-5-06Olah14.indd.pdf .

PEŠKOVÁ, J., Problém tradice a jejího vplyvu na národní charakter, In.: *Povědomí tradice v novodobé české kultúře*, Praha, 1988, s. 114-115.

POSPĚCH, P., Městský veřejný prostor: interpretativní přístup, In: *Sociologický časopis*, r. 49, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 2013, s.91, Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/ce976392e370e5d77675e70e33b25aaf2229f972_13-1-14Pospech14.indd.pdf .

RYCHLÍK, J., Čechoslovanstvo a čechoslovakismus, In: Walter Koschmal – Marek Nekula – Joachim Rogall (edd.), *Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika*, Praha, Paseka, 2002.

ŠUBRT, Jiří, Antinomie sociální paměti, In: *Sociológia* 43, 2011, č. 2, s.3.

ZMĚLÍK, R., Ke třem konceptum městského prostoru: Město jako síť v pojetí D.Hodrové, hledání ur-kódu města u V.N. Toporova a antropologie města J. Derdowské, In: *Město. Vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*, eds. MALURA, J., TOMÁŠEK, M., Vydala Ostravská univerzita, Ostrava, 2011, s.25-35.

Internetové zdroje:

<http://www.kosice.sk/static/history/pamatniky/index.htm>

<http://fotokosice.eu/index.php/historia/stare-mapy/mapy-mesta/>

<http://postcards.hungaricana.hu/en/>

Periodiká:

Slovenský východ (ročníky: 1, 2, 3, 14, 15, 16, 17)

Kassai Ujság (ročníky: 91, 95, 98)

Naša zastava (ročníky: 17)